

VASTUU HYVINVOINNISTA

Kunnallissalan kehittämissäätiön
tutkimusjulkaisut, nro 22

© Pole-Kuntatieto Oy ja
Marjaana Kopperi

Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala 2000

ISBN 952-9740-71-9

ISSN 1235-6956

Sisällys

1	JOHDANTO	7
1.1	Talouden globalisaatio tutkimuksen kohteena	8
1.2	Globalisaation hyödyt ja haitat	9
1.3	Poliittisen ohjauksen väheneminen	9
1.4	Yritykset globaalitaloudessa	10
1.5	Hyvinvointi ja talouden globalisaatio	11
2	HYVINVOINTIVALTIO JA YKSILÖN VASTUU	13
2.1	Hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan	13
2.2	Hyvinvointivaltion moraalinen kritiikki	15
2.3	Oikeudet, velvollisuudet ja etuudet	17
2.3.1	Neljä periaatetta oikeuksien ja velvollisuuksien tasapainottamiseksi	18
2.3.2	Kolmannen tien politiikka korostaa velvollisuuksia	19
2.3.3	Velvollisuudet ennen oikeuksia	20
2.4	Instituutioiden vaikutus ihmisten toimintaan	20
2.4.1	Sisäistetty ja ulkoistettu vastuu	21
2.4.2	Valtiollisista instituutioista yhteisölliseen huolenpitoon	22
2.5	Yksilön moraali ja yhteiskunnalliset ongelmat	22
2.5.1	Vastikkeettomat sosiaaliset oikeudet	23
2.5.2	Moraalisen vastuuntunnon puute	24
2.5.3	Sosiaalisten oikeuksien vaikutus	25
2.6	Hyvinvointivaltio ja kansalaisten tarpeet	26
2.6.1	Vapaaehtoisen avun sattumanvaraisuus	26
2.6.2	Intressit, tarpeet ja oikeudet	27
2.6.3	Euroopan kirkot ja sosiaalinen vastuu	29
2.6.4	Henkilökohtainen vastuu ei aina toteudu	30
2.7	Kenelle vapaaehtoistyö kuuluu?	31
2.7.1	Olemuksellisiin ominaisuuksiin perustuvat velvollisuudet	32
2.8	Henkilökohtaisen vastuun rajat	33
2.8.1	Oikeudet ja velvollisuudet hyvinvointikeskustelussa	34
2.8.2	Hyvinvointivaltio ja vapaaehtoistyö	34
3	HYVINVOINTI JA GLOBAALI LIIKE-ELÄMÄ	36
3.1	Eettiset kysymykset liike-elämässä	37
3.2	Liike-elämän etiikan osa-alueet	38
3.3	Omistajälähtöinen näkemys ja sidosryhmävastuu	39
3.3.1	Laaja sidosryhmävastuu	40
3.4	Yritystoiminnan tarkoitus ja tehtävä	41
3.4.1	Toiminnan jatkuvuus	42

3.4.2	Voitto, tavarat ja palvelut	42
3.4.3	Sidosryhmien etu	43
3.5	Edellyttääkö globalisaatio omistajalähtöistä näkemystä yritysten vastuusta?	43
3.5.1	Gloaalitalouden pelisäännöt ja sosiaalinen vastuu	45
3.5.2	Sosiaalinen ja ekologinen vastuu osana liiketoimintaa	46
3.6	Ympäristövastuu	47
3.6.1	Vastuu Huomisesta -ohjelma	48
3.7	Sosiaalinen vastuu	49
3.7.1	SA 8000 -standardi	49
3.7.2	Caux'n periaatteet	49
3.7.3	Kokonaisvaltaisuus ohjeistojen lähtökohtana	50
3.8	Eettinen sijoittaminen	51
3.9	Liike-elämän etiikan rajat	52
4	GLOBALIN POLITIIKAN TARVE	54
4.1	Taloutta hallitsevat instituutiot ja periaatteet	54
4.2	Gloaalisaatio on poliittisesti ohjattu prosessi	56
4.2.1	Maailmantalouden hallinta	56
4.3	Millaisin periaattein globaalitaloutta pitäisi ohjata?	58
4.3.1	Taloudellisten näkökohtien ylikorostuminen	58
4.3.2	Päätöksenteon foorumi	59
4.3.3	Talouden tehtävä	60
4.3.4	Mihin suuntaan talouden toimintaa ohjataan?	60
4.4	Kulttuurin arvot ja eliitin valta	61
4.4.1	Mitä ”kulttuuri” tarkoittaa?	61
4.4.2	Eliitin edut ja oikeudet	62
4.4.3	”Neljännen luokan” kansalaisten ääni	63
4.5	Gloaalin etiikan mahdollisuus	64
4.5.1	Yhteinen ihmisyyys etiikan perustana	65
4.5.2	Uskontojen globaalien etiikan julistus	65
4.5.3	Etiikan sitominen uskontoon on ongelmallista	67
4.6	Talous ja ihmisen hyvinvointi	67
5	HYVINVOINNIN TURVAAMINEN GLOBALITALOUDESSA	69
5.1	Neljä näkökulmaa hyvinvointiin	70
5.2	Vapaaehtoisen toiminnan rajat	71
5.3	Gloaalitalous ja poliittinen päätöksenteko	71
	KIRJALLISUUS	73

1 Johdanto

Globalisaatio ja globaalistuminen ovat julkisessa keskustelussa paljon esillä olleita käsitteitä.¹ Globalisaatiolla voidaan viitata ensiksikin siihen yleiseen tosiasiaan, että yksilöt ja kansat ovat entistä enemmän riippuvaisia toisistaan. Maapallon eri puolilla tapahtuvilla asioilla ja tehdyillä päätöksillä on yhä suuremmassa määrin vaikutuksia myös sellaisten ihmisten elämään, jotka eivät ole niissä mitenkään osallisia. Toisaalta globaalistumisella voidaan tarkoittaa myös esimerkiksi kulttuurien oletettua samanlaistumista ja sulautumista toisiinsa ("MacDonalds-kulttuuri") tai vaikkapa maailmanlaajuisten tietoliikenne- ja viestintäyhteyksien kehittymistä (Internet).

Arjun Appadurai erottaa globaalistumisessa viisi erilaista osa-aluetta tai "maisemaa". Globaalistuminen voidaan hänen mukaansa ymmärtää ensiksikin "etnomaisemana" (*ethnoscapes*). Tämä tarkoittaa ihmisten – turistien, siirtolaisten, pakolaisten, työvoiman – entistä suurempaa liikkuvuutta maiden ja maanosien välillä. Toiseksi voidaan puhua teknoalueesta (*technoscapes*), joka merkitsee monikansallisten yritysten ja valtioiden toimintaa teknologian ja tuotantolaitosten perustamiseksi eri maihin tai niiden siirtämiseksi yli rajojen. Kolmantena alueena Appadurai näkee valuuttamarkkinoiden ja pörssien kautta nopeasti siirtyvät raha- ja pääomavirrat (*finanscapes*). Neljänneksi globaalistuminen voidaan määritellä mediamaisemana (*mediascapes*). Tämä merkitsee informaation ja mielikuvien yleismaailmallista leviämistä lehtien, television ja elokuvien välityksellä. Viidentenä osa-alueena Appadurai mainitsee ideoiden maiseman (*ideoscapes*). Tällä hän tarkoittaa ajatusten, arvojen ja ideologioiden siirtymistä maiden välillä. Niinpä esimerkiksi sellaiset käsitteet kuin demokratia, vapaus, hyvinvointi ja oikeudet kuuluvat entistä suuremmalta osin kansainvälisen keskustelun terminologiaan.²

¹ Kotimaisten kielten tutkimuskeskus suosittelee käytettäväksi termiä globaalistuminen. Globalisaatio näyttää kuitenkin vakiintuneen yleiseen käyttöön. Tässä tutkimuksessa käytetään molempia ilmaisuja.

² Appadurai 1990.

1.1 Talouden globalisaatio tutkimuksen kohteena

Tässä tutkimuksessa keskitytään taloudelliseen globaalistumiseen. Sillä tarkoitetaan yleensä taloudellisen toiminnan ehtojen yhdenmukaistamista maailmanlaajuisesti siten, että taloudelliselle toiminnalle pyritään turvaamaan mahdollisimman suuri autonomia. Esimerkiksi professori Raimo Väyrynen määrittelee teoksessaan *Globalisaatio – uhka vai mahdollisuus?* taloudellisen globalisaation seuraavasti: ”Globalisaatio merkitsee markkinasuhteiden laajenemista ja syvenemistä valtioiden sisällä ja välillä siten, että nämä suhteet tulevat entistä itsenäisemmiksi.” Olennaista globalisaatiokehityksessä on, ettei ”rajoja ylittäviä prosesseja voida täysin valvoa poliittisilla päätöksillä”.³

Elinkeinoelämän valtuuskunta EVA viittaa raportissaan *Globaalistuminen ja Suomi* kansainvälisen valuuttarahaston IMF:n määritelmään. ”IMF kuvaa globaalistumisen eri maiden lisääntyväksi taloudelliseksi keskinäisriippuvaisuudeksi maailmanlaajuisella tasolla. Se näkyy ihmisten, tavaroiden ja palveluiden sekä pääoman lisääntyvänä liikkumisena yli rajojen.” EVAn mukaan ”kyse on ennen kaikkea siitä, että jotkut niistä samoista asioista, jotka ennen toteutuivat kansallisissa tai säännellyissä kansainvälisissä puitteissa toteutuvat tästä eteenpäin maailmanlaajuisesti ja samalla markkinaehtoisesti”.⁴ Globalisaatio merkitsee siis talouden itsenäistymistä ja eriytymistä yhteiskunnallisesta päätöksenteosta. Yksittäiset valtiot ja niiden hallitukset eivät kykene entisessä määrin ohjaamaan talouden toimintaa omien päämääriensä mukaisesti. Näin ymmärrettynä ”globaalistuminen kertoo talouden liberalisoinnin leviämisestä maailmanlaajuiseksi”.⁵

Taloudellista globaalistumista on tutkittu viime vuosina hyvinkin paljon. Tutkimuksissa on tarkasteltu globaalistumisprosessia niin taloudellisen tehokkuuden ja yhteiskunnallisen kehityksen kuin sosiaalipolitiikan ja poliittisen järjestelmänkin kannalta.⁶ Globalisaation eettisistä ulottuvuuksista on kuitenkin keskusteltu hyvin vähän. Kun globalisaatiota tutkitaan etiikan näkökulmasta, kyse on ennen kaikkea ihmisistä ja heidän elämänsä ehdoista. Tarkasteltavana on talouden vapauttamisen vaikutus tavallisten ihmisten elämään, hyvinvointiin ja toimintamahdollisuuksiin.

Tämän tutkimuksen näkökulma on eettinen. Tarkoituksena on selvittää, kuinka tai millä ehdoilla globalisaatioprosessissa voitaisiin ottaa huomioon taloudellisten näkökantojen lisäksi myös ekologiset ja sosiaaliset seikat. Lähtökohdiana ovat erityisesti globaalitalouden aiheuttamat haasteet ihmisten hyvinvoinnille. Globaalitalouden ja hyvinvoinnin suhde nähdään helposti pelkästään rahoituskysymyksenä. Kyse on kuitenkin myös etiikasta. Globalisaatiosta ja hyvinvoinnista puhuttaessa on puhuttava myös siitä, millaisin ehdoin talouden halutaan toimivan ja millä tavalla ihmiset ja heidän hyvinvointinsa otetaan huomioon taloudellisessa toiminnassa.

³ Väyrynen 1998, 9.

⁴ Globaalistuminen ja Suomi 1998, 7.

⁵ Globaalistuminen ja Suomi 1998, 8.

⁶ Ks. esim. Deacon 1997; Esping-Andersen 1996; Hirst & Thompson 1996; Väyrynen 1998 ja 1999.

1.2 Globalisaation hyödyt ja haitat

Globaalistumisella on väitetty olevan niin positiivisia kuin negatiivisiakin vaikutuksia. EVAn näkemyksen mukaan maailmantalouden vapauttaminen antaa ainakin periaatteelliset mahdollisuudet elintason nousuun eri maissa. Se synnyttää uutta toimeliaisuutta, joka lopulta näkyy elintason nousuna ja tekee mahdolliseksi köyhyyden vähenemisen. Näin ”maailmantalouden vapautuminen toimii kaikkien valtioiden ja yhteiskuntien hyväksi – – ; yhä useammat maat voivat hyötyä vapaammista oloista ja vapaasta kaupankäynnistä sekä siirtyä omaehtoiseen kehitykseen”.⁷

Globalisaatioprosessi synnyttää kuitenkin myös jännitteitä ja ongelmia. Se merkitsee epävarmuuden, ennalta-arvaamattomuuden ja epävakauden lisääntymistä. Globalisaatioprosessia on arvosteltu myös siitä, että se lisää epätasa-arvoa niin yhteiskuntien sisällä kuin välilläkin. Se jakaa sekä yhteiskunnat että ihmiset menestyjiin ja häviäjiin.⁸ Näihin ongelmiin on viime vuosina alettu kiinnittää entistä enemmän huomiota.

Raimo Väyrysen mukaan globaalistuminen yhtäältä

”mobilisoi uusia voimavaroja, mahdollistaa niiden tehokkaamman käytön, avaa uusia markkinoita ja siten nopeuttaa taloudellista kasvua. Toisaalta pääoman heikkenevä yhteiskunnallinen valvonta lisää eriarvoisuutta sekä valtioiden välillä että sisällä. Globalisaatio voimistaa kilpailua ja yksityisten etujen tavoittelua, mutta heikentää solidaarisuutta ja turvallisuutta. Näistä syistä globalisaatio aiheuttaa yhteiskunnallista epävakaisuutta ja nostattaa itseensä kohdistuvaa oppositiota.”⁹

1.3 Poliittisen ohjauksen väheneminen

Epävakautta ja epätasa-arvoa aiheuttaa erityisesti yhteiskunnallisen ohjauksen väheneminen suhteessa markkinoihin ja talouden toimintaan ylipäätään. Kun talous itsenäistyy yhteiskunnallisesta päätöksenteosta, poliittisilla päättäjillä on aiempaa pienemmät mahdollisuudet asettaa talouden toiminnalle sosiaalisia tai ekologisia reunaehtoja. Globaalitalous saa valtiot kilpailemaan keskenään myös hyvinvointipolitiikalla, eikä parhaiten hyvinvointia turvaava valtio välttämättä voita tässä kilpailussa.¹⁰ Valtiot joutuvat kilpailemaan keskenään verotuksella, sosiaaliturvalla, palkkatasolla ja yhteiskunnan perusrakenteella houkutellakseen pääomia ja investointeja maahan.¹¹ Niinpä esimerkiksi EVAn mukaan

”globaalistuminen tuo mukanaan kovenevan kilpailun kansainvälisistä investoinneista. Ratkaisevia tässä tilanteessa ovat etenkin kustannusrakenne, teknologinen taso ja markkinoiden dynaamisuus. Mukana on myös psykologinen tekijä – mikä on kunkin

⁷ Globaalistuminen ja Suomi 1998, 14.

⁸ Ks. Globaalistuminen ja Suomi 1998, 9–10, 66.

⁹ Väyrynen 1998, 13.

¹⁰ Deacon 1997, 53–54.

¹¹ Väyrynen 1998, 115.

maan yleinen imago ja poliittinen riski. Kilpailu investoinneista ja työpaikoista on jo tänä päivänä globaalia, vaikka sitä ei aina nähdä.”¹²

Raimo Väyrysen mukaan valtio onkin joutunut hankalaan asemaan markkinoiden ja äänestäjien väliin:

”Markkinat odottavat valtiolta virtaviivaista, yritysystävällistä lähestymistapaa, kun taas äänestäjät haluavat pehmikkeitä globalisaation epävakauttavia vaikutuksia vastaan. Äänestäjien poliittisiin päättäjiin kohdistamat odotukset eivät ole vähentyneet, mutta hallituksen käytössä olevat voimavarat ovat. Näin globalisaatiolla on poliittisesti kaksinainen vaikutus: yhtäältä se lisää paineita supistaa julkista kulutusta ja toisaalta se luo ihmisille tarpeita vaatia julkisia palveluita.”¹³

1.4 Yritykset globaalitaloudessa

Koveneva kansainvälinen kilpailu näyttää vaativan myös yrityksiltä toisenlaisia toimintatapoja kuin mihin aiemmin ehkä on totuttu. Yritykset ovat vastanneet kansainvälisen kilpailun haasteisiin muun muassa vähentämällä työvoimaa ja ulkoistamalla toimintojaan. Vakainaista työvoimaa palkataan mahdollisimman vähän, ja tarvittavat palvelut pyritään ostamaan ulkopuolisilta. Varsinaisen henkilökunnan sijasta lisätään alihankinnan, määrä- ja osa-aikaistyön sekä erilaisten ”ekstraajien” ja ”pätkätöläisten” osuutta.¹⁴

Toimintaa perustellaan usein omistajien ja sijoittajien odotuksilla. Ainakin suurissa, monikansallisissa pörssiyhtiöissä johtajat ovat riippuvaisia kansainvälisten sijoittajien vaatimuksista. Niiden ei uskota olevan kiinnostuneita siitä, miten vastuullisesti yritys huolehtii ympäristöstä tai henkilöstöstään tai kuinka hyvin se osallistuu yhteiskunnallisen hyvinvoinnin luomiseen esimerkiksi työllistämällä ja veroja maksamalla. Sijoittajat etsivät vain mahdollisimman nopeita ja suuria tuottoja ja siirtävät rahansa nopeasti yrityksestä toiseen.

Globalisaatio heikentää myös valtioiden mahdollisuutta kerätä varoja (tai veroja) hyvinvointitarkoituksiin. Kun vakainaista henkilöstöä palkataan aiempaa vähemmän, ei palkkatulojakaan kerry verotettavaksi yhtä paljon kuin aiemmin. Seurauksena ovat olleet sosiaalimenojen supistukset ja hyvinvointipalvelujen leikkaukset.¹⁵ Toisaalta yrityksiäkin on vaikea verottaa, sillä yritykset voivat minimoida verotuksensa käyttämällä hyödyksi eri maiden verojärjestelmien eroja. Voitot voidaan osoittaa tehdyiksi alhaisen verotuksen maissa. Verosuunnittelu kansainvälisten verojärjestelyjen ja sopimusverkostojen avulla on arkipäivää monissa yrityksissä.¹⁶

Globalisaation ankarimmat kriitikot ovatkin väittäneet talouden vapauttamisen johtavan väistämättä tilanteeseen, jota he luonnehtivat ”kilpailuksi kohti

¹² Globaalistuminen ja Suomi 1998, 17.

¹³ Väyrynen 1998, 150–151.

¹⁴ Väyrynen 1998, 126.

¹⁵ Väyrynen 1998, 158.

¹⁶ Martin & Schumann (1998) ovat käsitelleet yksityiskohtaisesti tätä kysymystä erityisesti saksalaisessa kontekstissa, mutta asiaa on pohdittu myös suomalaisessa julkisessa keskustelussa.

pohjaa”.¹⁷ Tämä merkitsee kilpailua alhaisilla työvoimakustannuksilla, verohelpotuksilla sekä vähäisillä sosiaali- ja ympäristönormeilla. Saadakseen tuotantoa, työpaikkoja tai pääomia maahansa valtiot joutuvat heikentämään ympäristönsuojelun tasoa, alentamaan yritysten maksettavaksi tulevia sosiaalikustannuksia sekä heikentämään työelämää – esimerkiksi palkkaa, työsuhteen ehtoja, työoloja – koskevien säädösten tasoa. David Korten on luonnehtinut tilannetta seuraavasti:

”Eri alueiden avautuessa maailmantaloudelle yhtiöt mitä todennäköisimmin ottavat hyödyn alueiden välisistä eroista käyttämällä hyväksi niiden edullisimpia puolia suhteessa palkkoihin, markkinointimahdollisuuksiin, työnormeihin, veroihin, ympäristösäädöksiin, paikallisiin palveluihin ja inhimillisiin voimavaroihin. Maailmanlaajuisen toiminta järjestyy siis niin, että tuotanto siirretään sinne missä kustannukset ovat pienimmät, myynti sinne missä ostovoimaa on enemmän ja voitot siirretään sinne missä verotaakka on kevein.”¹⁸

Näin ymmärrettynä ”globalisaatiosta tulee sosiaalidarwinistinen prosessi, jossa vain elinkelpoisimmat säilyvät”.¹⁹ Raimo Väyrysen mukaan tulevaisuuden suurimpia haasteita onkin se, kuinka kansainväliset markkinavoimat saataisiin toimimaan ihmisten parhaaksi. Myös Kansainväliseen valuuttarahaston IMF:n johtaja Michel Camdessus on todennut, että globaalistumisesta ei ole hyötyä, jos se palvelee vain lakien ja moraalinnormien välttämistä.²⁰

1.5 Hyvinvointi ja talouden globalisaatio

Vaikka kaikkein negatiivisinta näkemystä globalisaation vaikutuksista ei hyväksyisikään, on selvää, että talouden vapauttaminen asettaa haasteen hyvinvoinnin turvaamiselle. Taloudellisten, sosiaalisten ja ekologisten tekijöiden sovittaminen yhteen ei ole yksinkertaista. Kuinka hyvinvoinnista voidaan huolehtia globaalitalouden vallitessa? Mitä voidaan tehdä, etteivät talouden edut ylitä ihmisten etuja?

Kysymystä hyvinvoinnista globaalitaloudessa lähestytään tässä tutkimuksessa tarkastelemalla kolmea erilaista näkemystä, joiden avulla globalisaation ongelmiin on pyritty vastaamaan. Ensimmäiseksi tutkitaan hyvinvointivaltiota kohtaan globalisaation nimissä esitettyjä muutosvaatimuksia. Näiden vaatimusten esittäjien mukaan hyvinvointivaltio ei nykyisessä muodossaan kykene vastaamaan globalisaation haasteisiin. Hyvinvointivaltiosta olisikin siirryttävä hyvinvointiyhteiskuntaan, jossa vastuu ihmisten hyvinvoinnista olisi jaettu useiden erilaisten toimijoiden kesken. Yhteiskunnallisten hyvinvointipalvelujen tilalle ja rinnalle halutaan vapaaehtoisuuteen perustuvaa paikallista toimintaa. On luotava paikallisia yhteisöjä, joissa ihmiset sitoutuvat oman alueensa kehittämiseen ja

¹⁷ ”Race to the bottom” tai ”low road strategy”. Ks. näistä käsitteistä esim. Väyrynen 1998, 115.

¹⁸ Korten 1997, 167.

¹⁹ Väyrynen 1998, 58.

²⁰ Camdessus’n lausuntoa referoi Küng 1997a, 258–259. Ks. myös Hirst & Thompson 1996, 193.

välittävät toisistaan. Keskeisiä hyvinvoinnin turvaajia eivät tällöin ole yhteiskunnalliset instituutiot ja viranomaiset vaan perhe, suku, vapaaehtoiset järjestöt, yhdistykset tai kolmas sektori.²¹

Toisessa lähestymistavassa kiinnitetään huomio itse talouden, liike-elämän tai yritysten toimintaan. Globalisaatioprosessin keskeisiä vaikuttajia ovat juuri kansainväliset yritykset, institutionaaliset sijoittajat ja muut taloudelliset toimijat, jotka pyrkivät ohjaamaan prosessia omien taloudellisten päämääriensä mukaisesti. Sen vuoksi nämä toimijat halutaan asettaa keskeiseen asemaan myös globalisaation haittapuoliin puututtaessa. Esimerkiksi monikansallisten yritysten on haluttu ottavan toiminnassaan huomioon taloudellisten seikkojen lisäksi myös eettiset, sosiaaliset ja ekologiset tekijät. Vaikka yritykset eivät voikaan ryhtyä huolehtimaan hyvinvointitehtävistä, niiltä odotetaan kuitenkin entistä suurempaa vastuuta oman toimintansa vaikutuksista niin ihmisiin ja yhteiskuntiin kuin ympäröivään luontoonkin.²²

Kolmannen näkemyksen mukaan ainoa tai ainakin tehokkain keino hyvinvoinnin turvaamiseksi globaalitaloudessa on kansainvälinen poliittinen yhteistyö. Tämän käsityksen mukaan taloutta voidaan ohjata vain poliittisen päätöksenteon avulla, instituutioita ja rakenteita muuttamalla. Jos talous toimii globaalisti, on näistä säännöistä samoin kuin hyvinvoinnin jaon periaatteistakin sovitettava kansainvälisesti.²³ Globaali talous tarvitsee eettisesti perustellut, sosiaaliset ja ekologiset tekijät huomioon ottavat pelisäännöt. Taloudellisen toiminnan eettisten pelisääntöjen muotoileminen puolestaan edellyttää yhteisen, globaalin etiikan pohtimista ja määrittelemistä. Keskeinen kysymys tällöin on se, miten moniarvoisessa maailmassa voidaan löytää yleismaailmallisesti päteviä eettisiä periaatteita.

Tutkimuksessa tarkastellaan näitä kolmea vaihtoehtoa etiikan näkökulmasta. Tarkoituksena on selvittää, millaisia eettisiä kysymyksiä, ongelmia ja oletuksia niihin sisältyy. Tarkastelun perusteella voidaan arvioida vaihtoehtojen vahvuuksia ja heikkouksia taloudellisen globalisaation haasteiden edessä. Tutkimus etenee siten, että luvussa kaksi käsitellään hyvinvointivaltion ja yhteisöllisyyden ongelmaa, luvussa kolme liike-elämän eettistä vastuuta ja luvussa neljä maailmanlaajuisen poliittisen yhteistyön kysymyksiä.

²¹ Ks. esim. Etzioni 1993 ja 1996; Giddens 1994 ja 1998; Schmidtz 1998.

²² Yritysten ja liike-elämän eettisestä vastuusta on viime vuosina keskustelu vilkkaasti, ja aiheesta on olemassa runsaasti kirjallisuutta. Ks. esim. Harvey 1994; Kaptein 1998; Minus 1993; Weiss 1998.

²³ Esimerkiksi Hirst & Thompson (1996) ja Väyrynen (1998) korostavat globaalin politiikan roolia.

2 Hyvinvointivaltio ja yksilön vastuu

Hyvinvointivaltiota on viimeaikaisessa keskustelussa kritisoitu sekä taloudellis-poliittisin että moraalisin argumentein. Taloudellis-poliittisin perustein on väitetty, ettei hyvinvointivaltio nykymuodossaan ole sovitettavissa yhteen globaalitalouden kanssa. Julkisen sektorin laajuus ja siitä seuraava kireä verotus nähdään kansainvälisen kilpailukyvyyn kohottamisen esteiksi. Myös työelämää sääteleviä rakenteita on pidetty liian jäykkinä, ja niiden on väitetty heikentävän hyvinvointivaltioiden asemaa taloudellisessa kilpailussa.²⁴ Kansainvälinen kilpailu investoinneista pakottaa valtiot karsimaan kulujaan sosiaalisektorilla sekä muokkaamaan rakenteitaan ja instituutioitaan paremmin vallitseviin oloihin soveltuviksi.

Moraalin näkökulmasta hyvinvointivaltiota on pidetty jopa vahingollisena. Sen on väitetty rappeuttavan yksilön moraalin siirtäessään moraalisen vastuun yksilöiltä instituutioille. Ihmisen ei enää tarvitse kantaa vastuuta omasta tai läheistensä hyvinvoinnista, kun hyvinvoinnin turvaaminen kuuluu yhteiskunnalle. Kriitikoiden mukaan tämä ajattelutapa on heikentänyt yksilöiden ja yhteisöjen kykyä omaehtoiseen moraaliseen toimintaan. Ihmisistä tulee passiivisia, yhteiskunnan toimista riippuvaisia ja omia etuuksiaan vartioivia saalistajia. Tällaisessa yhteiskunnassa jokainen pyrkii olemaan vastaanottaja – etujen saaja – mutta kukaan ei haluaisi maksaa kustannuksia eikä osallistua yhteisen hyvinvoinnin rakentamiseen.²⁵ Näin ihmiset itse asiassa siirtävät vastuun omasta elämästään toisten ihmisten kannettavaksi.

2.1 Hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan

Sekä taloudellis-poliittisen että moraalisen kritiikin viesti on yhtäläinen: hyvinvointivaltiosta olisi siirryttävä hyvinvointiyhteiskuntaan, jossa valtio ei ole pää-

²⁴ Globaalistuminen ja Suomi 1998, 48–49.

²⁵ Esim. Etzioni 1993, 3–9; 1996, 41–43; Schmidtz 1998, 3–12, 21–23, 87–89, 95–96.

asiallinen hyvinvoinnin tuottaja.²⁶ Yhteiskunnallisten instituutioiden sijasta on korostettava yksityisten ihmisten, perheiden sekä erilaisten vapaaehtoisten yhdistysten ja järjestöjen vastuuta ihmisistä ja heidän hyvinvoinnistaan. Ihmiset on saatava näkemään, että he itse ovat pääasiallisesti vastuussa omasta ja läheistensä hyvinvoinnista.

Henkilökohtaista ja lähiyhteisön vastuuta korostava lähestymistapa herättää kuitenkin monenlaisia kysymyksiä. Ensiksikin voidaan kysyä, riittääkö paikallinen, lähiyhteisön vastuu yhä globaalimmaksi käyvässä toimintaympäristössä. Kuinka paikalliset yhteisöt voivat huolehtia vastuulleen annetuista hyvinvointitehtävistä, jos toiminnan taloudelliset edellytykset määräytyvät muualla, paikallisen päätöksenteon ulottumattomissa? On jotain ristiriitaista siinä, että talouden toimiessa yhä globaalimmin ihmisten hyvinvoinnista huolehtiminen halutaan siirtää yhä paikallisemmalle tasolle, yksilöiden ja heidän lähiyhteisöjensä vastuulle.

Toinen esille nouseva kysymys koskee oikeuksien ja velvollisuuksien keskinäistä suhdetta. Monien hyvinvointivaltion kriitikoiden mielestä eettinen keskustelu on jo liiaksikin sidoksissa oikeuksiin. Oikeuksilla onkin ollut keskeinen asema eettisessä ja yhteiskunnallisessa keskustelussa erityisesti 1900-luvulla. Ihmisten elämään ja hyvinvointiin vaikuttavia tekijöitä on haluttu edistää nimenomaan oikeuksien avulla. Erilaiset sorretut ryhmät ovat vedonneet oikeuksiin pyrkiessään parantamaan asemaansa. Yhdysvaltojen ja Etelä-Afrikan musta väestö, naiset sekä erilaiset etniset, uskonnolliset ja seksuaaliset vähemmistöt ovat vaatineet oikeuksiensa tunnustamista ja kunnioittamista.

Myös ihmisten hyvinvointiin liittyviä epäkohtia on pyritty parantamaan nimenomaan sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien avulla. Arvostelijoiden mielestä vastaaviin velvollisuuksiin ei kuitenkaan ole kiinnitetty riittävästi huomiota. Ihmiset pitävät hyvinvointivaltion palveluja oikeuksina, jotka yhteiskunnan on turvattava heille. Samalla he kuitenkin kieltäytyvät huolehtimasta niistä velvollisuuksista, joita oikeuksien turvaaminen välttämättä edellyttäisi. Sen vuoksi on erityisen tärkeää kiinnittää huomiota ihmisten velvollisuuksiin.²⁷

Velvollisuuksien puolesta puhuvat lähestyvät hyvinvoinnin ongelmia eri näkökulmasta kuin ihmisten oikeuksia korostavat. Velvollisuuksia korostavat haluavat kiinnittää huomion ennen kaikkea ihmisten moraalisen vastuuntunnon kehittämiseen. Velvollisuuksien ja henkilökohtaisen vastuun tunnustaminen nähdään keskeiseksi yhteiskunnallisen hyvinvoinnin perustaksi. Vastuun on lähdettävä alhaalta ylöspäin. Hyvinvointi syntyy yksittäisten ihmisten, perheiden ja yhteisöjen toimenpiteistä. Ihmisten ei pidä olettaa hyvinvointipalveluja ja sosiaaliturvaa itsestään selviksi oikeuksikseen, vaan heidän olisi otettava lähtökohdaksi velvollisuudet niin itseään ja läheisiään kuin yhteiskuntaakin kohtaan.²⁸ Valtio voi tulla apuun vasta sitten kun kaikki muut keinot on käytetty.²⁹

²⁶ Etzioni 1993, 143–147; Globaalistuminen ja Suomi 1998, 73.

²⁷ Esim. Etzioni 1993, 3–9; 1996, 41–43. Dwyer (1998, 497) viittaa ajankohtaiseen brittiläiseen poliittiseen keskusteluun, esimerkiksi Tony Blairin ja Anthony Giddensin ajatuksiin.

²⁸ Dwyer (1998) käsittelee tätä teemaa mielenkiintoisesti.

²⁹ Etzioni 1993, 143–147, 260.

Oikeuksia korostavat puolestaan pitävät ensisijaisena pyrkimystä vastata ihmisten tarpeisiin ja löytää ratkaisuja heidän ongelmiinsa. Heidän mielestään on tunnustettava ihmisten haavoittuvuus erilaisten elämäntilanteiden edessä. Kuka tahansa voi joutua tilanteeseen, josta ei selviä pelkästään omin tai läheistensä voimin. Tätä ihmisen haavoittuvuutta tulisi pitää keskeisenä lähtökohtana yhteiskunnallisia instituutioita muokattaessa.³⁰

Kolmannen ongelman muodostaa kysymys siitä, kuka vastaa käytännössä hyvinvointipalvelujen tuottamisesta. Keiden vastuulle vapaaehtoistyön ajatellaan kuuluvan? Monissa Etelä- ja Keski-Euroopan maissa nämä tehtävät kuuluvat erityisesti naisille ja yhteiskunta on järjestetty siten, että naisten tekemä vapaaehtoistyö on itse asiassa välttämätöntä. Pohjoismaissa sen sijaan naiset käyvät yleisesti kokopäivätyössä kodin ulkopuolella, mitä pohjoismainen hyvinvointiyhteiskunta palveluineen on tukenut. Kunnallinen päivähoito, vanhusten palvelutalot, maksuton kouluruokailu ja muut hyvinvointipalvelut ovat osaltaan mahdollistaneet naisten kokopäiväisen palkkatyön.

2.2 Hyvinvointivaltion moraalinen kritiikki

Moraalisesta näkökulmasta hyvinvointivaltiota on kritisoitu sen oletetusta passivoivasta vaikutuksesta. Tämän ajattelutavan mukaan hyvinvointivaltio tekee ihmisistä riippuvaisia yhteiskunnan tuesta. Vapaaehtoiselle toiminnalle ei jää tilaa, kun yhteiskunta huolehtii tehtävistä, jotka aiemmin kuuluivat perheelle, suvulle tai lähiyhteisölle. Hyvinvointivaltiossa yhteiskunta pyrkii korjaamaan hyvinvoinnissa ilmenevät epäkohdat ilman että ihmisille itselleen annettaisiin mahdollisuus ottaa vastuu niistä. Näin hyvinvointivaltio vie ihmisiltä halun ja kyvyn omaehtoiseen toimintaan ja tekee heistä passiivisia etuuksien vastaanottajia.³¹ Valtion toiminnan vähentäminen olisi siten positiivinen askel. Se antaisi tilaa yksilöiden vapaaehtoiselle toiminnalle ja moraalisen vastuuntunnon kehittymiselle.³²

On mielenkiintoista, että yksilöiden ja yhteisöjen vastuun puolesta ovat puhuneet niin yksilöiden oikeuksien korostajat kuin heidän arvostelijansakin. Erityisesti amerikkalaisessa keskustelussa sekä yksilön vapautta korostavat *uusliberalistit* tai *libertaristit* että yhteisöllisiä arvoja puolustavat *kommunitaristit* arvostelevat hyvinvointivaltiota paljolti samantapaisin argumentein.³³ Arvostelun lähtökohtana näyttää olevan heidän tulkintansa valtion ja yksilöiden suhteesta. Sen mukaan yhteiskunta koostuu yksilöistä ja heidän välisistään suhteista, ja siten kaikki yhteiskunnallinen toiminta voidaan palauttaa yksilöiden toimiin. Kärjäs-

³⁰ Goodin 1998.

³¹ Schmidt 1998, 11, 19–20. Ks. myös Etzioni 1993, 260. Tästä arvostelusta kirjoittaa esim. Barry 1997.

³² Ks. Dwyer 1998, 497.

³³ Libertaristisesta keskustelusta ks. esim. Murray 1997; Narveson 1988 ja 1997; Nozick 1974. Kommunitaristisesta keskustelusta ks. esim. Bellah 1985; Etzioni 1993, 1995 ja 1996.

täen voidaan sanoa, että yhteiskuntaa tai valtiota ei oikeastaan ole olemassa, on vain yksilöitä ja heidän välisiä suhteita.³⁴

Jos yhteiskunta koostuu vain yksilöiden suhteista, myös yhteiskunnan huolenpito tai vastuu on itse asiassa joidenkin yksilöiden kantamaa vastuuta. Hyvinvointivaltiota ei siten pidetä keinona yhteisen hyvinvoinnin luomiseen, vaan se nähdään ennemminkin järjestelmänä, jossa toiset yksilöt tuottavat hyvinvoinnin ja toiset hyötyvät siitä. Hyvinvointivaltiossa käytetään toisten ihmisten varoja joidenkin muiden ihmisten eduksi.³⁵ Verotuksen, tulonsiirtojen, sosiaalipalvelujen ja muiden hyvinvointieroja tasoittavien järjestelyjen avulla otetaan yksiltä ja annetaan toisille asianosaisten mielipidettä kysymättä. Näin hyvinvointivaltio pakottaa jotkut ihmiset vastuuseen muiden hyvinvoinnista.³⁶

Hyvinvointivaltiota arvostelevat uusliberalistit ovat erityisesti huolissaan yksilöistä ja heidän vapaudestaan. Uusliberalistisen kritiikin mukaan hyvinvointivaltio puuttuu ihmisten elämään tavalla, joka ei ole oikeutettu. Pakottaessaan jotkut maksamaan toisten hyvinvoinnista se rajoittaa heidän toimintamahdollisuuksiaan ja valinnanvapauttaan. Ihminen ei ole vapaa käyttämään ansaitsemiaan tuloja itse valitsemiinsa tarkoituksiin, vaan osa hänen tuloistaan käytetään muiden suosimien päämäärien edistämiseen ja muiden ihmisten valintojen kustantamiseen. Jo Robert Nozick klassisessa uusliberalistisessa teoksessaan *Anarchy, State and Utopia* vertasi verottajan toimintaa pakkotyöhön.³⁷ Ihmiset pakotetaan antamaan osa työpanoksestaan toisten ihmisten hyväksi, kun heidän ansaitsemistaan tuloista otetaan varoja näiden hyvinvoinnin kustantamiseen. Uusliberalistisen näkemyksen mukaan valtio onkin ennen kaikkea pakkokoneisto, johon yksilöiden on syytä suhtautua varauksellisesti.

Kommunitaristit puolestaan kritisoivat nykyisenkaltaista hyvinvointivaltiota siitä, että se keskittyy liiaksi yksilöihin ja heidän etuihinsa ja jättää laajemmat yhteisölliset suhteet huomiotta. Tämän näkemyksen mukaan etiikassa ja politiikassa on korostettu liikaa oikeuksia. Ihmisten velvollisuudet sen sijaan ovat jääneet huomiotta. Liiallinen yksilön oikeuksien korostaminen saa ihmiset ajamaan omia etujaan muista piittaamatta ja pitämään sitä jopa oikeutenaan.³⁸ Oman edun tavoittelun vuoksi hyvinvointivaltiokaan ei ole onnistunut riittävästi turvaamaan kaikkien ihmisten hyvinvointia, vaan siitä on ennemminkin tullut omaa etuaan ajavien yksilöiden ja ryhmien saalistuskenttä.

Hyvinvointivaltion kritisoiminen nimenomaan moraaliselta kannalta on ollut ominaista erityisesti amerikkalaiselle keskustelulle. Tämän arvostelun mukaan hyvinvointivaltio tuottaa aivan erityisen ihmistyyppin: henkilön, joka ei kykene ottamaan vastuuta elämästään, vaan jää pysyvästi riippuvaiseksi hyvinvoin-

³⁴ Margaret Thatcher ilmaisi tämän näkemyksen taannoisessa toteamuksessaan, että yhteiskuntaa ei ole olemassa (there is no such thing as society).

³⁵ Näkemys ilmenee hyvin esim. Schmidtzin (1998) teoksessa. Ks. myös Etzioni 1993, 143.

³⁶ Esim. Barryn (1997, 339) mielestä kritiikki johtuu ainakin osittain amerikkalaisen sosiaaliturvan suoriin rahallisiin avustuksiin perustuvasta luonteesta.

³⁷ Nozick 1974.

³⁸ Ks. esim. Etzioni 1993, 1–20.

tivaltion tarjoamista etuuksista.³⁹ Samankaltaista arvostelua on esitetty kuitenkin myös eurooppalaisessa keskustelussa. Kun amerikkalaisessa keskustelussa näitä näkemyksiä ovat ilmaisseet kommunitaristit ja libertaristit, eurooppalaisessa keskustelussa kritiikkiä ovat esittäneet erityisesti niin sanotun kolmannen tien puolustajapuhujat.⁴⁰

2.3 Oikeudet, velvollisuudet ja etuudet

Kommunitaristisen näkökannan tunnetuimpia edustajia lienee amerikkalainen sosiologi Amitai Etzioni. Etzionin mielestä vastuullisuuden täytyy lähteä alhaalta ylöspäin. Ihmiset ovat ensiksikin vastuussa itsestään ja omasta elämästään. Toiseksi he ovat vastuussa läheisistään ja lähiyhteisöstään kuten sukulaisistaan, ystävistään, naapureistaan ja muista yhteisönsä jäsenistä. Vasta kolmantena vastuun tasona tulee yhteiskunta. Yhteiskunnan on huolehdittava niistä yhteisöistä, jotka eivät kykene itse auttamaan jäseniään.⁴¹ Valtion tai yhteiskunnan apuun on siis turvauduttava vasta viimeisenä keinona, ja tämä tuki täytyy pitää mahdollisimman alhaisella tasolla.

Etzionin kritiikin lähtökohtana on hänen näkemyksensä oikeuksien ja velvollisuuksien vääristyneestä suhteesta. Hänen mukaansa amerikkalaista ajattelutapaa leimaa oikeuksien ja velvollisuuksien epätasapaino. Ihmiset ovat hyvin tietoisia omista oikeuksistaan ja vaativat niitä yhä lisää. He odottavat yhteiskunnan tarjoavan enemmän ja parempia palveluita ja pitävät näitä palveluita oikeuksinaan. Samaan aikaan nämä ihmiset eivät kuitenkaan ole valmiita ottamaan vastuuta paikallisesta tai kansallisesta yhteisöstään. He eivät ymmärrä, että oikeudet edellyttävät velvollisuuksia. Mitä enemmän palveluja ja etuuksia ihmisille oikeuksina tarjotaan, sitä enemmän vaaditaan myös sitoutumista vastaaviin velvollisuuksiin. Palveluja ei voida tuottaa, jos ihmiset eivät ole halukkaita kantamaan vastuuta, esimerkiksi maksamalla enemmän veroja.⁴²

Etzioni käyttää esimerkkinä Yhdysvaltojen voimatoimia Grenadassa, Panamassa ja Persianlahdella. Ihmiset suhtautuivat näihin voimannäyttöihin innostuneesti. Samat ihmiset olivat kuitenkin haluttomia palvelemaan asevoimissa tai lähettämään tyttärensä tai poikansa palvelukseen.⁴³ Amerikkalaisessa yhteiskunnassa on hänen mielestään jo pitkään vallinnut suuntaus, jossa ihmiset vaativat oikeuksia itselleen, mutta jättävät velvollisuudet ja vastuut yhteiskunnalle.

³⁹ Keskustelua referoi Barry 1997, 339.

⁴⁰ Esimerkiksi Giddens 1994 ja 1998. Asiaa käsittelee Dwyer (1998), joka perustaa näkemyksensä muun muassa Giddensin ja Tony Blairin ajatuksiin.

⁴¹ Etzioni 1993, 143–147.

⁴² Etzioni 1993, 3–9. Ks. myös Etzioni 1996, 41–43.

⁴³ Etzioni 1993, 3.

2.3.1 NELJÄ PERIAATETTA OIKEUKSIEN JA VELVOLLISUUKSIEN TASA- PAINOTTAMISEKSI

Etzioni ehdottaa neljän kohdan ohjelmaa oikeuksien ja velvollisuuksien suhteen korjaamiseksi. Ensiksikin on luovuttava oikeuksien lisäämisestä ja jatkuvasta uusien oikeuksien määrittelystä. On pidettävä mielessä, että jokainen uusi oikeus edellyttää vastaavaa velvollisuutta ja asettaa siten samalla vaatimuksen jollekulle toiselle. Etzionin mielestä on keskusteltava siitä, millaiset asiat ovat oikeuksia, millaiset pelkästään etuuksia. Edelliset kuuluvat ihmisille heidän kansalaisuutensa perusteella, jälkimmäiset on jollakin tavalla ansaittava.

Etzionin mielestä olisi ryhdyttävä puhumaan etuuksista ennemminkin kuin oikeuksista. Jos ihmisille halutaan turvata erilaisia hyviä asioita, olisi määriteltävä tarkoin, milloin kyseessä ovat oikeudet, milloin pelkät etuudet. Erityisesti silloin kun ihmisille halutaan tarjota uusia etuja tai palveluja, olisi syytä puhua nimenomaan etuuksista, ei oikeuksista.⁴⁴ Jos puhutaan vain oikeuksista, keskustella on taipumus kärjistyä ja polarisoitua. Ihmiset vaativat itselleen oikeutta tehdä erilaisia asioita tai saada erilaisia etuja muista piittaamatta. Etzionin mielestä oikeuksiin viittaaminen siis ikään kuin asettaa ihmiset toisiaan vastaan. Kukin puolustaa omia oikeuksiaan välittämättä siitä, mitä seurauksia omilla teoilla tai vaatimuksilla on toisten ihmisten elämään. Etuuksista sen sijaan voidaan keskustella, käydä neuvotteluja ja tehdä kompromisseja. Niiden taso ja turvaaminen tai jopa niiden poistaminen ovat kaikki sopimuksenvaraisia kysymyksiä, joista voidaan järkevästi neuvotella.⁴⁵

Ohjelmansa toisessa kohdassa Etzioni vaatii oikeuksien ja velvollisuuksien keskinäisen riippuvuuden tunnistamista. Ihmiset on saatava näkemään, että oikeudet edellyttävät velvollisuuksia. Kolmanneksi on ymmärrettävä, että on olemassa velvollisuuksia, joihin ei liity vastaavia oikeuksia. Esimerkkinä Etzioni mainitsee vastuun ympäristön säilymisestä elinkelpoisena tuleville sukupolville. Hänen mielestään ei pidä puhua esimerkiksi luonnon tai eläinten oikeuksista, vaan ihmisten velvollisuuksista. Ihmisillä on velvollisuuksia luontoa ja eläimiä kohtaan, vaikka näillä ei oikeuksia olisikaan. Sama koskee myös sosiaalista ympäristöä, joka on säilytettävä elinkelpoisena.⁴⁶

Neljänneksi Etzionin mielestä joitakin oikeuksia on myös tarkistettava ja muotoiltava uudelleen. Tämä vaatimus liittyy erityisesti amerikkalaisen yhteiskunnan korostuneeseen yksityisyyden suojaan. Etzioni viittaa esimerkiksi rikosten tutkimista rajoittaviin sääntöihin ja huumeiden tai alkoholin käyttöä mitaavia testejä kohtaan tunnettuun vastustukseen ja pelkoon.⁴⁷ Yksilön oikeuksiin vedoten on vastustettu jopa lentokenttien rutiininomaisia turvatarkastuksia. Tästä neljän kohdan ohjelmasta erityisesti kaksi ensimmäistä ovat kiinnostavia oikeuksien ja velvollisuuksien suhteen kannalta.

⁴⁴ Etzionin käyttämät termit ovat ”privilege” ja ”right”.

⁴⁵ Etzioni 1993, 5–8.

⁴⁶ Etzioni 1993, 8–9.

⁴⁷ Etzioni 1993, 11.

2.3.2 KOLMANNEN TIEN POLITIIKKA KOROSTAA VELVOLLISUUKSIA

Eurooppalaisessa keskustelussa erityisesti niin sanotun kolmannen tien edustajat ovat puhuneet samojen asioiden puolesta kuin kommunitaristit. Kolmannen tien pääideologiksi nimetty Anthony Giddens korostaa Etzionin tapaan oikeuksien ja velvollisuuksien tasapainoa. Kolmannen tien politiikan tehtävänä onkin hänen mielestään määritellä oikeuksien ja velvoitteiden suhde uudelleen. Keskeinen motto tässä tehtävässä on ”ei oikeuksia ilman velvoitteita”. Niinpä sosiaaliset oikeudetkin on ansaittava. Esimerkiksi oikeus työttömyyskorvaukseen on ansaittava velvoittamalla työnhakija aktiivisesti etsimään työtä.⁴⁸ Giddensin mukaan ei ole olemassa vastikkeettomia oikeuksia, vaan oikeudet edellyttävät aina velvollisuuksia. Giddens korostaa kuitenkin, että kaikilla kansalaisilla eikä vain yhteiskunnan tukea tarvitsevilla on velvoitteita yhteiskuntaa kohtaan. Tämä erottaa kolmannen tien politiikan oikeistolaisesta politiikasta.⁴⁹ Giddens ei kuitenkaan käsittele muiden, esimerkiksi hyväosaisten kansalaisten velvoitteita. Velvoitteista puhuessaan hän viittaa aina juuri yhteiskunnan tukia saavien velvollisuuksiin.

Peter Dwyer tarkastelee artikkelissaan kolmannen tien edustajien näkemyksiä.⁵⁰ Hän kiinnittää huomionsa muun muassa Anthony Giddensin ja Tony Blairin ajatuksiin. Dwyerin mukaan nämä kyseenalaistavat aiemman, valtiojohtoisen hyvinvointipolitiikan. Dwyer referoi Tony Blairin puhetta, jossa tämä toteaa velvollisuuden olevan kunnollisen yhteiskunnan kulmakivi. Blairin mielestä oikeudet pitää määritellä velvollisuuksien avulla eikä päinvastoin. Ihmisten oikeuksien tulisi heijastaa niitä velvollisuuksia, joita heillä on. Blairin mukaan ihmisillä on velvollisuuksia paitsi perhettään ja läheisiään myös yhteiskuntaa kohtaan.⁵¹

Dwyerin mielestä Työväenpuolue on omaksunut perinteisesti konservatiiveille tyypillisen näkemyksen kansalaisuudesta.⁵² Juuri konservatiivit ovat korostaneet yksilöiden henkilökohtaista vastuuta, velvollisuuksia niin läheisiä kuin yhteiskuntaakin kohtaan sekä velvollisuuksiin sidottuja oikeuksia. Dwyerin mielestä työväenpuolueen politiikassa on sen sijaan korostettu ihmisten sosiaalisia ja taloudellisia oikeuksia. Niiden ajatellaan kuuluvan ihmisarvoisen elämän edellytyksiin, ja sen vuoksi ne on turvattava kaikille heidän yhteiskunnallisesta panoksestaan tai hyödyllisyydestään riippumatta. Blairin aikana on kuitenkin selvästi siirrytty uudenlaiseen ajatteluun. Vastuun ja velvollisuuden käsitteistä on tullut keskeisiä työväenpuolueen näkemyksessä kansalaisuudesta ja sosiaalisesta hyvinvoinnista. Sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien sijasta ensisijaiseksi on nostettu yksilön vastuu ja velvollisuus yhteisöään kohtaan.⁵³

Dwyerin mukaan niin työväenpuolueen kuin konservatiivienkin poliittisessa retoriikassa korostuu aktiivinen ja vastuullinen kansalaisuus. Aktiivinen kansalainen ottaa vastuun itsestään ja tekee osuutensa niin yhteisönsä kuin yhteis-

⁴⁸ Giddens 1998, 65. Ks. myös Giddens 1994.

⁴⁹ Giddens 1998, 66.

⁵⁰ Dwyer 1998.

⁵¹ Dwyer 1998, 499.

⁵² Dwyer 1998, 499. Ks. konservatiivien ajattelusta myös Barry 1997; Wilding 1997.

⁵³ Dwyer 1998, 498–499.

kuntansakin hyväksi. Tällainen kansalainen ymmärtää, että hänellä on ensi sijassa vastuu omasta ja perheensä hyvinvoinnista. Hän myös osallistuu mahdollisuuksiensa mukaan erilaiseen hyväntekeväisyyteen ja vapaaehtoistoimintaan. Yhteiskunnan niukkoihin resursseihin turvautumista hän pitää vasta viimeisenä mahdollisuutena.⁵⁴

2.3.3 VELVOLLISUUDET ENNEN OIKEUKSIA

Suunnanmuutos heijastaa yleisempääkin yhteiskunnallista ajattelutapaa: oikeudet halutaan sitoa velvollisuuksiin ja yhteiskunnalliseen hyötyyn siten, että velvollisuudet ovat ensisijaisia. Oikeudet seuraavat velvollisuuksista. Käytännössä ajattelutapa näkyy esimerkiksi sosiaalietuksien sitomisena erilaisten velvoitteiden täyttämiseen. Sosiaaliudet eivät tällöin perustu esimerkiksi ihmisten tarpeeseen, vaan ne ovat ehdollisia. Henkilö on oikeutettu tiettyyn etuun tai palveluun vain, jos hän täyttää asiaankuuluvat velvollisuudet.

Dwyerin mukaan muutos ilmenee hyvin esimerkiksi työttömyysturvassa. Ihmisten edellytetään käyvän työvoimaviranomaisten luona erilaisissa haastatteluissa ja kartoituksissa sekä allekirjoittavan vakuutuksen, jossa he sitoutuvat etsimään aktiivisesti työtä. Työvoimaneuvoja voi myös vaatia työnhakijaa esimerkiksi muuttamaan ulkoasuun tai käyttäytymistään, jos hän arvelee niiden vaikeuttavan työnsaantia.⁵⁵ Samantyyppiset menettelytavat eivät ole aivan tuntemattomia Suomessakaan. Työttömien edellytetään esimerkiksi osallistuvan erilaisille kursseille ja koulutukseen, vaikka kurssin hyöty itse työnhakijan tai työllistymisen kannalta olisi kyseenalainen.

Myös Etzionin mainitsema oikeuksien ja etuuksien erottaminen on keskeinen osa tätä kritiikkiä. Erilaisia hyvinvointipalveluja ei pitäisi nähdä esimerkiksi kansalaisuuteen kuuluvina oikeuksina, vaan etuuksina tai etuoikeuksina, jotka yhteiskunta voi myöntää vastuullisille jäsenilleen. Kansalaisilta edellytetään vastavuoroisuutta ja vastuuntunnon osoittamista – Dwyerin termein aktiivista kansalaisuutta – mikäli he haluavat turvata sosiaaliset oikeutensa.⁵⁶ Ihmisillä on velvollisuuksia ja vastuita niin itseään ja läheisiään kuin yhteiskuntaakin kohtaan. Oikeudet tulee sitoa näihin velvoitteisiin. Dwyerin mukaan viimeaikaisessa brittiläisessä politiikassa onkin nähtävissä kaksi samanaikaista suuntausta. Yhtäältä korostetaan aktiivista kansalaisuutta, toisaalta halutaan vähentää valtion roolia hyvinvoinnin tarjoajana.⁵⁷

2.4 *Instituutioiden vaikutus ihmisten toimintaan*

Yhteistä edellä kuvatulle hyvinvointivaltion kritiikille on vastuiden ja velvoitteiden korostaminen oikeuksien sijaan. Tätä vastuullisuutta yhteiskunnalliset ins-

⁵⁴ Dwyer 1998, 497.

⁵⁵ Dwyer 1998, 502–509.

⁵⁶ Dwyer 1998, 495.

⁵⁷ Dwyer 1998, 497–498.

tituutiot voivat tukea, tai ne voivat tuhota sen. Hyvinvointivaltion kriitikot korostavatkin instituutioiden merkitystä ihmisten käyttäytymisen muovaajana. Kun hyvinvointipalvelut on luotu, ne muovaavat ihmisten käsityksiä siitä mikä on normaalia, odotettavissa olevaa toimintaa. Sosiaalietuuksien olemassaolo saat-
taa siten näkyä esimerkiksi lisääntyneenä taipumuksena turvautua erilaisiin so-
siaalitukiin tai alentuneena pyrkimyksenä vaikkapa omaehtoiseen työpaikan et-
simiseen. Esimerkiksi Anthony Giddensin mielestä erilaiset sosiaaliset tuet muut-
tavat ihmisten käyttäytymistä, sillä ihmisille voi olla täysin rationaalista ja hei-
dän omien etujensa mukaista elää tukien varassa ennemminkin kuin pyrkiä itse-
näiseen toimeentuloon.⁵⁸ Tämän vuoksi kriitikot uskovatkin, että perinteisten
hyvinvointivaltion käytäntöjen muuttaminen mahdollistaa suuremman auton-
mian ja rohkaisee yksilöitä näkemään vastuunsa niin itseään kuin yhteiskuntaa-
kin kohtaan.⁵⁹

2.4.1 SISÄISTETTY JA ULKOISTETTU VASTUU

Myös David Schmidtz tarkastelee instituutioiden vaikutusta ihmisten toimin-
taan. Instituutiot vaikuttavat hänen mukaansa olennaisesti siihen, miten ihmi-
set ymmärtävät vastuunsa. Yhteiskunnalliset instituutiot voivat joko tukea hen-
kilökohtaista vastuuta tai edistää vastuun siirtämistä toisten kannettavaksi.
Schmidtz erottaa sisäistetyn (internalized) ja ulkoistetun (externalized) vastuun.
Hän ottaa analogian liike-elämästä. Yritykset ulkoistavat kustannuksiaan silloin,
kun ne eivät itse maksa kaikkia toimintansa kuluja, vaan jättävät ne muiden kan-
nettaviksi.⁶⁰ Näin voi tapahtua esimerkiksi ympäristökysymyksissä. Yritys voi
saastuttaa järven päästöillään kieltäytymällä hankkimasta riittävää jätevedenpuh-
distusteknologiaa. Kustannukset niin järven puhdistamisesta kuin virkistyskäyt-
tömahdollisuuksien menettämisestäkin jäävät muiden ihmisten ja yhteiskunnan
maksettaviksi.

Schmidtzin mielestä ajattelutapaa voidaan soveltaa myös vastuun käsittee-
seen. Vastuun ulkoistaminen tarkoittaa sitä, että omat teot ja niiden seuraukset
nähdään jonkun toisen ongelmaksi. Jos ihmiset ulkoistavat vastuunsa, he odot-
tavat muiden ihmisten huolehtivan heidän elämästään ja hyvinvoinnistaan. He
näkevät hyvinvointinsa oikeutenaan, jonka muut ovat velvollisia turvaamaan heil-
le. Sisäistäessään vastuunsa ihmiset ymmärtävät, että he ovat ensi sijassa itse vas-
tuussa teoistaan ja tekemättä jättämisistään. He pitävät itseään velvollisina huo-
lehtimaan omasta ja läheistensä hyvinvoinnista. Schmidtzin mukaan olennainen
ero näiden näkemysten välillä on se, että jotkut ihmiset näkevät hyvinvoinnis-
taan huolehtimisen omaksi ongelmakseen, toiset näkevät sen muiden ihmisten
ongelmaksi.⁶¹

Laajaa hyvinvointivaltiota Schmidtz pitää järjestelmänä, joka edistää vas-
tuun ulkoistamista. Se tekee ihmisistä passiivisia oman elämänsä suhteen. Hä-

⁵⁸ Giddens 1998, 114–115.

⁵⁹ Ks. Dwyer 1998, 496.

⁶⁰ Schmidtz 1998, 8.

⁶¹ Schmidtz 1998, 8–9.

nen mielestään ratkaisu köyhyyden ongelmaan ei voi olla se, että otetaan varoja niiltä, jotka ovat ne luoneet, ja annetaan joillekin toisille. Hän viittaa erityisesti amerikkalaisten kokemuksiin erilaisista hyvinvointiohjelmista ja väittää niiden tekevän ihmiset muiden avusta riippuvaisiksi. Ihmiset oppivat ajattelevaan, että heidän hyvinvointinsa on jonkun muun vastuulla. Ongelma siirtyy helposti sukupolvelta toiselle. Näin esimerkiksi köyhien lapset kasvavat ilman että he oppivat tietämään, mitä vastuu omasta elämästä tarkoittaa. Lääke köyhyyteen on pahempi kuin itse tauti. Hyvinvointivaltio edistää siten vastuun ulkoistamista ja henkilökohtaisen moraalien rapautumista.⁶²

2.4.2 VALTIOLLISISTA INSTITUUTIOISTA YHTEISÖLLISEEN HUOLENPITOON

Ratkaisuksi hyvinvointivaltion passivoivaan vaikutukseen nähdään yksityinen, vapaaehtoinen toiminta, jossa ihmiset ottavat itse vastuun omasta, läheistensä ja yhteisönsä hyvinvoinnista. Yhteiskunnallisten instituutioiden sijasta on korostettava yksityisten ihmisten, perheiden ja erilaisten vapaaehtoisten yhdistysten sekä järjestöjen vastuuta ihmisistä ja heidän hyvinvoinnistaan. Tämän ajattelutavan mukaan julkiset hyvinvointipalvelut pitäisi korvata vapaaehtoisuuteen perustuvilla yksityisillä palveluilla. Esimerkiksi sosiaaliturvan pitää perustua enemminkin yhteisölliseen huolenpitoon kuin yksilön oikeuksien turvaamiseen. Perinteisen hyvinvointivaltion tilalle ehdotetaan sosiaaliturvan hajauttamista yhteisötasolle. Valtiollisen sosiaaliturvajärjestelmän sijasta paikalliset yhteisöt, vapaaehtoiset yhdistykset ja järjestöt kantaisivat päävastuun erilaisten hyvinvointipalvelujen järjestämisestä.⁶³

Suomalaisen keskustelun niin sanotusta kolmannesta sektorista voi myös ajatella heijastelevan samantapaista ajattelutapaa.⁶⁴ Kolmannesta sektorista puhutaan vapaaehtoisen kansalaistoiminnan alueena, jonka uskotaan voivan hoitaa monia nykyisin julkiselle sektorille kuuluvia tehtäviä. Tällaisessa vapaaehtoisessa toiminnassa ihmiset sitoutuvat oman paikallisen yhteisönsä ja lähialueensa kehittämiseen. Hyvinvointivaltion ongelmista puhuttaessa onkin ratkaisuksi yhä useammin esitetty jonkinlaista yhteisöllisyyttä, yhteisöetiikkaa tai paikallisen, lähiyhteisön vastuuta hyvinvoinnista. Uudenlaisen yhteisöllisyyden ja paikallisuuden ajatellaan merkitsevän ”alhaaltapäin” nousevaa vastuuta omasta ja perheen, naapureiden, lähiyhteisön ja asuinalueen hyvinvoinnista.

2.5 Yksilön moraalit ja yhteiskunnalliset ongelmat

Velvollisuuksien ensisijaisuuden korostaminen kaikille kuuluvien oikeuksien sijaan on kuitenkin ongelmallista. On tietenkin totta, kuten Etzioni ja muut vel-

⁶² Schmidt 1998, 11, 19–20.

⁶³ Esim. Etzioni 1993, 143–147, 260.

⁶⁴ Suomalaisesta keskustelusta ks. esim. Helander 2000; Julkunen 2000.

vollisuuksia korostavat väittävät, että oikeudet edellyttävät velvollisuuksia. Elleivät ihmiset ole valmiita sitoutumaan oikeuksista johtuviin velvollisuuksiin, esimerkiksi maksamaan hyvinvoinnin turvaamiseksi tarvittavia veroja, eivät oikeudetkaan voi toteutua. Tässä suhteessa hyvinvointivaltion kriitikot ovat oikeassa vaatiessaan huomion kiinnittämistä moraaliseen kasvatukseen ja vastuuntunnon kehittämiseen.

Oikeuksien ja velvollisuuksien suhteen ymmärtäminen ei kuitenkaan näytä olevan kritiikin pääasiallisena kohteena. Vaikka kriitikot väittävät puhuvansa oikeuksien turvaamiseksi tarvittavista velvollisuuksista ja vastuusta, oikeudet ja niiden vahvistaminen eivät itse asiassa ole heidän tarkastelussaan keskeisimmällä sijalla. He eivät varsinaisesti puhu siitä, mitä ja millaisia velvollisuuksia oikeuksien ylläpitäminen edellyttää. Esimerkiksi ihmisten halu tai haluttomuus maksaa veroja sosiaalisten oikeuksien turvaamiseksi ei saa hyvinvointivaltion arvostelijoilta suurtakaan huomiota. Etzioni tosin mainitsee tämänkin seikan, mutta ei käsittele sitä tarkemmin.⁶⁵ Myös Giddens toteaa, että kolmannen tien politiikassa velvollisuudet koskevat kaikkia, ja pitää tätä olennaisena erona kolmannen tien ja konservatiivisen politiikan välillä. Hän ei kuitenkaan määrittele, millaisia velvollisuuksia ihmisille kolmannen tien ajattelutavan mukaan kuuluu.⁶⁶

2.5.1 VASTIKKEETTOMAT SOSIAALISET OIKEUDET

Hyvinvointivaltion kriitikot eivät siis niinkään näytä olevan huolissaan ihmisten sitoutumisesta sosiaalisten oikeuksien turvaamiseen kuin itse näiden oikeuksien luonteesta. Heidän huolensa liittyy pikemminkin sosiaalisten oikeuksien toteuttamiseen tai käyttämiseen kuin niiden ylläpitämiseen. He arvostelevat nimenomaan oikeuksien vastikkeettomuutta. Oikeuksien vastikkeettomuushan merkitsee oikeuksien turvaamista kaikille kansalaisille heidän yhteiskunnallisesta panoksestaan riippumatta. Arvostelijat haluavat sen sijaan korostaa velvollisuuksia ja asettaa ne ensisijaisiksi oikeuksiin nähden. Ajattelutapa merkitsee näkökulman muutosta. Kyse on oikeuksien ja velvollisuuksien tärkeysjärjestyksen vaihtamisesta, ei vain oikeuksien ja velvollisuuksien suhteen tasapainottamisesta.

Näkökulman muutos merkitsee sitä, että kaikkia koskevien, ihmisten tarpeisiin perustuvien oikeuksien sijaan puhutaan ihmisten henkilökohtaisesta velvollisuudesta ja vastuusta. Huomio siirtyy yleisestä hyvinvoinnista yksityiseen toimintaan ja yksittäisen ihmisen henkilökohtaiseen moraaliin. Näkökulman muutos ilmenee esimerkiksi siinä, että hyvinvointivaltion kriitikot ovat erityisesti huolissaan hyvinvointipalvelujen ja sosiaaliturvan käyttäjien moraalista. Nimenomaan käyttäjiltä vaaditaan moraalista vastuuntuntoa, aktiivista kansalaisuutta ja halua ottaa itse vastuu omasta, läheistensä ja yhteiskunnankin hyvinvoinnista. Hyvinvointipalvelujen turvaamisen tai kustantamisen etiikasta ei olla samalla tavalla huolissaan. Moraali liittyy nimenomaan hyvinvointipalvelujen käyttämiseen, ei palvelujen ylläpitämiseen tai kustantamiseen.

⁶⁵ Etzioni 1996, 42.

⁶⁶ Giddens 1998, 66.

Näkökulman muutoksen taustalla näyttää olevan tietynlainen käsitys ihmisten ja yhteiskunnan välisestä suhteesta. Hyvinvointipalveluja tarvitsevia pidetään ihmisinä, jotka ovat ulkoistaneet vastuunsa ja pitävät hyvinvointinsa turvaamista muiden ongelmana. He ovat passiivisia etuuksien hakijoita, jotka odottavat muiden ihmisten huolehtivan heidän hyvinvoinnistaan. Heidän ajatellaan olevan jollakin tavalla itse syyllisiä tilanteeseensa. Jos he ottaisivat vastuullisemman asenteen omaan ja läheistensä elämään, heidän ei tarvitsisi elää yhteiskunnan avun varassa.

Vaihtoehtoisen näkemyksen mukaan ihmiset saattavat joutua ulkopuolisen avun tarpeeseen ilman omaa syytään. Työttömyys, sairastuminen, perheongelmat tai yllättävät yhteiskunnalliset kriisit ja muutokset voivat saattaa vastuullisenkin ihmisen vaikeaan elämäntilanteeseen. Tämän näkemyksen mukaan kyse on ennen kaikkea yhteiskunnallisista ja sosiaalisista ongelmista, ei niinkään yksilön vastuuntunnosta tai sen puutteesta. Tällöin myös ratkaisut, joita ongelmiin etsitään, ovat yhteiskunnallisia. Hyvinvointivaltion ja muiden institutionaalisten järjestelyjen avulla pyritään turvaamaan ihmisille tietyt elämisen perusedellytykset mahdollisista elämänmuutoksista ja ongelmallisista olosuhteista huolimatta. Jos sen sijaan ajatellaan ongelmien johtuvan pääasiassa ihmisten henkilökohtaisesta kyvyttömyydestä ja vastuuttomuudesta, oikeana ratkaisuna voidaan pitää yksilöiden vastuuntunnon kohottamista.

2.5.2 MORAALISEN VASTUUNTUNNON PUUTE

Vastuuntuntoa korostava ajattelutapa ilmenee hyvin esimerkiksi Dwyerin mainitsemisissa uusissa vaatimuksissa, joita työnhakijoille on asetettu. Työnhakijoiden edellytetään muuttavan käyttäytymistään ja pukeutumistaan ikään kuin nuo seikat olisivat heidän työttömyytensä syynä. Työnhakijoiden mielestä ongelma ei kuitenkaan ole heidän käyttäytymisensä tai pukeutumisensa vaan se, että kunnollista työtä ei ole tarjolla. Työnhakijoiden edellytetään ottavan vastaan mitä työtä ja millaisin ehdoin tahansa. Heidän mielestään mitään työllistymisongelmaa ei olisi olemassakaan, jos työnantajat tarjoaisivat vakituista työtä asiallisin työehdoin.⁶⁷

Ajattelutapa näkyy hyvin myös Etzionin näkemyksissä vaikkapa lasten kasvatuksesta. Hänen mielestään lasten saaminen ei ole yksityisasia, koska se, millaisia lapsista lopulta kasvaa, koskettaa koko lähiyhteisöä. Lapset, joiden kasvatusta on laiminlyöty, ovat rasite koko yhteisölle ja yhteiskunnalle. He häiritsevät toisia lapsia, näpistelevät, käyttävät alkoholia ja huumeita, ja heistä kasvaa hyödyttömiä tai vastuuntunnottomia aikuisia.⁶⁸

Kasvatuksen laiminlyönnillä on siis vaikutuksia koko yhteiskuntaan. Tästä huolimatta Etzioni pitää lasten kasvatusta perheen yksityisiasiana. Lähiyhteisö voi ja sen kuuluukin tukea vanhempien kasvatustehtävää, mutta itse kasvatusta on vanhempien vastuulle kuuluva tehtävä. Etzioni ei pidä esimerkiksi sosiaalisia ja

⁶⁷ Dwyer 1988, 502.

⁶⁸ Etzioni 1993, 54.

taloudellisia ongelmia erityisen merkittävänä tekijänä nuorten häiritsevän ja väkivaltaisen käyttäytymisen taustalla. Hän myöntää, että taloudellisilla ja sosiaalisilla seikoilla voi olla osuutensa ongelmissa, mutta pääasiallisin syy on kuitenkin ”kehno vanhemmuus”.⁶⁹ Siksi paras lääke ongelmaan on vanhempien moraaliseen vastuuntuntoon vaikuttaminen.

Myös David Schmidtz korostaa moraalisen vastuuntunnon ja ihmisten luonteen kehittämistä. Hän asettaa vastakkain ihmisen luonteen kehittämisen ja toisaalta yhteiskunnan rakenteisiin vaikuttamisen siten, että hyvinvointivaltio voisi toteutua. Schmidtz näyttää ajattelevan, että moraalisesti hyvä ihminen on sellainen, joka antaa aikaansa ja energiaansa toisten palveluun, ei sellainen, joka vaatii ”valtion toimia toisten veronmaksajien kustannuksella”.⁷⁰ Yhteiskunnalliset ongelmat on ratkaistava ennemminkin yksilöiden toiminnan avulla kuin tutkimalla ongelmien taustalla mahdollisesti vaikuttavia sosiaalisia tai taloudellisia tekijöitä.

Schmidtz viittaa tunnettuun vertaukseen kalan antamisesta ja kalastamaan opettamisesta. Hänen mielestään hyvinvointivaltio ikään kuin antaa ihmisille kalan sen sijaan että opettaisi kalastamaan. Ihmiset pitäisi ennemminkin saada ottamaan itse vastuu elämästään, toisin sanoen opettaa heidät kalastamaan. Asian voi kuitenkin nähdä myös toisin päin. Väite, että hyvinvointivaltio tekee ihmisistä passiivisia, riippuvaisia, tai vie heiltä kyvyn ottaa vastuun omasta elämästään, on kiistanalainen. Ennemmin voisi ajatella niin, että hyvinvointivaltion turvaverkko muodostaa perustan, jonka turvin ihmiset voivat pyrkiä rakentamaan oman hyvinvointinsa puitteita. Kun tietty perusturva on kunnossa, ihmiset pysyvät paremmin luomaan omaa hyvinvointiaan. Voidaan ajatella, että juuri kunnossa olevat yhteiskunnalliset instituutiot ja hyvinvointivaltion rakenteet mahdollistavat kalastamisen oppimisen.

2.5.3 SOSIAALISTEN OIKEUKSIEN VAIKUTUS

Sosiaalisten oikeuksien merkitystä havainnollistaa Martha Nussbaumin kuvaama tapaus. Nussbaum kertoo bangladeshilaisesta naisesta, Saleha Begumista, jonka puoliso vammautui eikä pystynyt tekemään työtä. Paikallisen yhteisön näkemykset kielsivät naisia työskentelemästä kodin ulkopuolella. Saleha Begum päätti kuitenkin mennä työhön, ja aluksi hän joutui tekemään töitä salaa öisin pellolla. Vähitellen yhteisön vastustus vaimeni ja Saleha pystyi työskentelemään avoimesti. Salehan aktiivisuudella oli kauaskantoisia seurauksia. Hän kokosi naisten ryhmän, joka teki töitä yhdessä paikallisissa projekteissa. He oppivat Salehan johdolla viljelemään perunoita ja kasvattamaan kanoja ja silkkiäistoukkia. He neuvottelivat lainoista ja osallistuivat erilaisiin koulutusohjelmiin.⁷¹

⁶⁹ Etzioni 1993, 69.

⁷⁰ Schmidtz 1998, 64. Schmidtz viittaa tässä David Greenin näkemykseen. Green toteaa, että nykyisten sosialistien mielestä hyvä ihminen ei ole henkilö, joka antaa aikaansa ja energiaansa toisten palveluun vaan henkilö, joka vaatii valtion toimia toisten veronmaksajien kustannuksella.

⁷¹ Nussbaum 1999, 3.

Nussbaumin mielestä on kysyttävä, olisiko Saleha onnistunut huominkin, jos hänelle olisi alun perinkin turvattu toiminnan mahdollistavat oikeudet. Mikäli valtio olisi turvannut hänelle oikeuden tehdä työtä, kenties myös koulutuksen, minimitoimeentulon ja terveydenhuollon, olisiko Saleha ”vetäytynyt noja-tuoliin” ja odottanut yhteiskunnan huolehtivan hänestä? Nussbaumin mielestä näin ei ole.⁷²

Nussbaum perustelee väitettään viittaamalla poliittisten oikeuksien turvaamiseen. Ihmiset ovat taistelleet ja jopa kuolleet esimerkiksi uskonnollisen vakaumuksensa puolesta. Taiteilijat ovat taistelleet monissa yhteiskunnissa ilmaisunvapautensa puolesta. Nussbaum kysyy kuitenkin, olisimmeko valmiita näiden seikkojen perusteella päättelemään, että uskonnon harjoittamisen tai taiteellisen ilmaisunvapauden turvaavat lait olisivat tarpeettomia tai jopa haitallisia. Nussbaumin mielestä lailliset oikeudet eivät saa ihmisiä heittäytymään uhreiksi ja tee heistä passiivisia. Lailliset oikeudet luovat ennemminkin suojaverkon, jonka turvin ihmiset voivat kehittää kykyjään ja toimia.⁷³

2.6 *Hyvinvointivaltio ja kansalaisten tarpeet*

Yksilön ja yhteisön vastuuta korostavaa näkemystä voi arvostella myös siitä, että se jättää huomiotta hyvinvoinnin tosiasiallisen toteutumisen. Näkemyksen edustajat eivät juurikaan kiinnitä huomiota siihen, kuinka hyvin yksilöt ja yhteisöt pystyvät vastaamaan ihmisten ongelmiin. Huomion kiinnittäminen yksilöiden toimintaan peittää näkyvistä mahdolliset laajemmat yhteiskunnalliset ongelmat. Ihmisten halutaan ottavan vastuun myös asioista, joille he eivät kenties voi mitään ja jotka eivät ole heidän ongelmiansa syitä. Heidän halutaan vaikuttavan omaan elämäänsä ja oman moraalinsa kehittämiseen, vaikka varsinaiset ongelmat olisivat muualla.

Esimerkiksi taloudellisilla ja sosiaalisilla tekijöillä voi olla paljon suurempi vaikutus ihmisten elämään kuin hyvinvointivaltion arvostelijat uskovat. Etzionin mainitsemat lasten ja nuorten ongelmat saattavat olla pitkälti huonojen olosuhteiden seurausta. Taloudellisilla ja sosiaalisilla ongelmilla on vaikutuksensa niin vanhempien kykyihin ja voimiin kasvattaa lapsiaan kuin myös lasten elämäntilanteisiin. Vaikeissa oloissa elävät perheet eivät ehkä jaksakaan huolehtia kasvatustehtävästään parhaalla mahdollisella tavalla. Tällaisessa tilanteessa paras mahdollinen keino ei varmaankaan ole pyrkimys vanhempien vastuuntunnon kohottamiseen vaan pyrkimys vaikeiden elämäntilanteiden helpottamiseen.

2.6.1 VAPAAEHTOISEN AVUN SATTUMANVARAISUUS

Henkilökohtaista vastuuta korostavaa lähestymistapaa voi pitää liian ihanteellisena, jopa naiivina. Siinä oletetaan ihmisten todella ottavan vastuun omasta ja

⁷² Nussbaum 1999, 19.

⁷³ Nussbaum 1999, 19.

läheistensä elämästä. Hyvinvoinnin toteutuminen riippuu pitkälti siitä, missä määrin ihmiset toimivat annetun ihanteen mukaisesti. Elleivät he elä ihanteen mukaisesti, jää muiden ihmisten hyvinvointikin helposti toteutumatta.⁷⁴

Todellisessa elämässä ihmiset tekevät ratkaisuja ja joutuvat tahtomattaan-kin tilanteisiin, jotka vaikuttavat tuhoisasti myös heidän läheistensä hyvinvointiin. Toisinaan vanhemmat eivät esimerkiksi työttömyydestä johtuvien taloudellisten vaikeuksien, alkoholismin tai vaikkapa mielenterveysongelmien vuoksi kykene huolehtimaan lapsistaan parhaalla mahdollisella tavalla. Aikuiset lapset eivät aina voi, osaa tai halua hoitaa vanhenevia vanhempiaan. Keskeinen kysymys onkin, mitä pitäisi tehdä, kun henkilökohtainen vastuu ei toteudu. Henkilökohtaisen vastuun puolestapuhujat eivät kuitenkaan yleensä edes esitä tätä kysymystä.⁷⁵

Velvollisuuksien korostaminen mahdollistaa myös ihmisten sulkemisen sosiaaliturvan ulkopuolelle. Niiltä, jotka on luokiteltu vastuuttomiksi, koska he eivät voi tai halua täyttää asetettuja ehtoja ja velvoitteita, voidaan vähentää sosiaaliturvaa ja -etuuksia.⁷⁶ Hyvinvointipalveluista tulee siis etuuksia, jotka kansalaisten on ansaittava, ei kaikille kuuluvia oikeuksia. Schmidtzin vertausta käyttäen ihmiset ovat riippuvaisia sukulaisten, hyväntekeväisyysjärjestöjen tai vapaaehtoistyön tarjoamista ”kaloista”. Tällainen vapaaehtoinen apu voi olla hyvin satumanvaraista. Se saattaa riippua ihmisen asuinpaikasta, sukulaisten tai vapaaehtoisjärjestöjen preferensseistä tai jopa ihmisen henkilökohtaisista ominaisuuksista. Jos hyväntekeväisyysjärjestöt hoitavat hyvinvointipalveluja sen sijaan, että ne nähtäisiin kansalaisten oikeuksiksi, ne voivat myös valita avunsaajat. Tällöin kaikkien tarpeet eivät ehkä tule riittävästi otetuiksi huomioon.⁷⁷ Näin tarpeiden toteutuminen riippuu muiden ihmisten hyväntahtoisuudesta ja armeliaisuudesta.

2.6.2 INTRESSIT, TARPEET JA OIKEUDET

Hyvinvointivaltion puolustus on lähtenyt hyvin erityyppisistä näkökohdista. Hyvinvointivaltiossa kansalaisille on haluttu turvata tietyt institutionaaliset oikeudet, joihin myös sosiaaliset ja taloudelliset oikeudet kuuluvat. Nämä oikeudet eivät ole sidoksissa ihmisten vastuuntuntoon eivätkä velvollisuuksien täyttämiseen. Oikeuksien ajatellaan kuuluvan ihmisille riippumatta siitä, miten he ovat kyenneet täyttämään mahdolliset velvollisuutensa yhteiskuntaa kohtaan. Oikeudet ovat ensisijaisia velvollisuuksiin nähden.⁷⁸

⁷⁴ Ks. Goodin 1998, 141–143.

⁷⁵ Ks. Goodin 1998, 142.

⁷⁶ Dwyer 1998, 500.

⁷⁷ Dwyer 1998, 498. Goodin (1998, 123) kiinnittää huomion myös tilanteisiin, joissa vapaaehtoisen avun tarjoajat voivat velvoittaa avun tarvitsijat monenlaisiin nöyryyttäviinkin ehtoihin avun saamiseksi. Jos ihmisillä sen sijaan ajatellaan olevan *oikeus* tiettyyn perusturvaan, avun tarvitsijat voivat vedota tähän oikeuteen eivätkä ole samalla tavalla riippuvaisia muiden asettamista ehdoista.

⁷⁸ Hyvinvointivaltion moraalisia lähtökohtia käsittelee esim. Goodin 1998. Ks. myös Goodin 1988.

Oikeuksien perustana on tietty näkemys ihmisten olennaisista intresseistä, tarpeista tai ihmisarvoisen elämän edellytyksistä.⁷⁹ Hyvinvointipalvelut perustuvat pyrkimykseen vastata ihmisten tarpeisiin ja heidän mahdollisten ongelmien ja ”haavoittuvuutensa” ennakointiin. Robert Goodinin sanoin kyse on ”tehtäväorientoituneesta” vastuusta. Huomiota ei tällöin niinkään kiinnitetä siihen, kuka on vastuussa mistäkin, kenen pitäisi huolehtia kenenkin hyvinvoinnista tai ketä pitäisi syyttää ongelmista, joihin joku ihminen on joutunut. Kyse on ennemminkin siitä, että lähdetään olemassa olevista ongelmista ja yritetään etsiä niihin parhaat mahdolliset ratkaisut.⁸⁰

Ajattelutapa lähtee käyttäjän tai vastaanottajan tarpeista. Käyttäjän tai vastaanottajan tilannetta pidetään moraaliltaan tärkeämpänä kuin antajan vastuuntuntoa ja sitoutumista. Ihmisten elämän perusedellytykset halutaan turvata myös niissä tilanteissa, joissa muut ihmiset eivät halua vapaaehtoisesti toimia toisten hyväksi. Viimeisenä takeena tästä ovat valtio ja sen sosiaalipolitiikka.

Velvollisuuksia korostavat eivät kuitenkaan hyväksy ihmisten haavoittuvuuden tai heidän tarpeidensa pitämistä yhteiskunnallisen vastuun perustana. Esimerkiksi Philip Selznickin mukaan vastuu perustuu ihmisten erilaisiin rooleihin ja niihin sisältyviin velvoitteisiin, ei toisten ihmisten tarpeisiin tai haavoittuvuuteen. Monet erityiset velvoitteet liittyvät tosin haavoittuvuuteen ja riippuvuuteen. Esimerkiksi lasten tarpeet kertovat, mitä vanhempien tulee tehdä täyttääkseen velvollisuutensa. Näitä velvoitteita eivät Selznickin mielestä kuitenkaan luo lasten tarpeet vaan vanhemmuus. Lasten tarpeita tai oikeuksia tarkasteltaessa keskeistä on siis pohtia, mitä vanhemman rooliin sisältyy. Ihmisten sitoutuminen erilaisiin rooleihin määrää sen, millaisia velvoitteita heidän tulee hyväksyä ja miten heidän tulee vastata toisten ihmisten haavoittuvuuteen tai heidän tarpeisiinsa.⁸¹ Selznickin ajattelutavan mukaan vanhemman rooliin kuuluvien velvoitteiden ymmärtäminen on siis keskeinen lähtökohta lapsen tarpeista tai oikeuksista puhuttaessa.

Oikeuksia korostavan näkemyksen mukaan sen sijaan nimenomaan lapsen tarve tai lapsen oikeudet ovat ensisijaisia. Ne luovat perustan myös velvollisuuksille: Lapsen oikeudet on turvattava riippumatta siitä, ovatko vanhemmat ymmärtäneet vanhemmuuteen kuuluvat velvollisuutensa tai kykenevätkö he huolehtimaan niistä. Lapsen oikeuksia määriteltäessä lapsen näkökulma on siis keskeisempi kuin hänen vanhempiansa. Velvollisuudet perustuvat lapsen oikeuksiin ja lapsen hyvinvoinnin turvaamiseen, ei vanhemman rooliin tai siihen liittyviin tehtäviin.⁸²

Keskeinen erimielisyys oikeuksia ja velvoitteita korostavien välillä näyttää siis koskevan velvoitteiden alkuperää tai niiden moraalista perustelua. Velvollisuuksia korostavat näkevät velvoitteiden perustana henkilökohtaisen vastuun ja ne roolit ja tehtävät, joita kullakin yksilöllä on omassa elämässään. Oikeuksia

⁷⁹ Dwyer 1998, 498–499.

⁸⁰ Goodin 1998, 150.

⁸¹ Selznick 1996, 120.

⁸² Tästä keskustelusta ks. esim. Friedman 1988, 153.

korostavat kiinnittävät huomion ihmisten tarpeisiin ja niihin elämän perusedellytyksiin, joita itse kunkin ajatellaan tarvitsevan. Tämän pohjalta he puolustavat ihmisten oikeutta myös tiettyyn hyvinvoinnin tasoon.

2.6.3 EUROOPAN KIRKOT JA SOSIAALINEN VASTUU

On mielenkiintoista, että viime vuosina erilaisista hyvinvointivaltion malleista keskusteltaessa on kiinnitetty huomiota juuri niiden erilaisiin eettisiin lähtökohtiin. Esimerkiksi Antti Raunio tarkastelee eurooppalaisten valtioiden hyvinvointipolitiikkaa yhtäältä yksilön tarpeita ja oikeuksia, toisaalta henkilökohtaista vastuuta korostavien näkemysten pohjalta.⁸³ Eteläeurooppalaisessa mallissa korostuu henkilökohtainen moraalinen vastuu. Pohjoismaissa puolestaan nähdään pikemminkin sosiaaliturvan vastaavan ihmisten tarpeisiin ja turvaavan ihmisarvoisen elämän.

Raunion mielestä erot perustuvat pitkälti uskonnon ja kirkkokuntien vaikutukseen. Eteläeurooppalaiseen hyvinvointiajatteluun merkittävästi vaikuttanut roomalaiskatolinen kirkko on perinteisesti suhtautunut kriittisesti hyvinvointivaltioon ja arvostellut muun muassa sen ihmisiä passivoivaa vaikutusta. Vaikka roomalaiskatolinen näkemys on aikojen kuluessa muuttunut, sen yhtenä keskeisenä perustana on edelleen näkemys ihmisen yhteiskunnalliseen asemaan kuuluvista velvollisuuksista. ”Yksilön suhdetta yhteiskuntaan ja valtioon ei siis määritellä yksilölle kuuluvien oikeuksien vaan hänen asemansa edellyttämien velvollisuuksien perusteella.”⁸⁴

Perinteisen roomalaiskatolisen näkemyksen mukaan valtion laaja sosiaalinen vastuu estää ihmisen oman tehtävän ja ihmiselle luonnostaan kuuluvien velvollisuuksien toteuttamista. ”– Valtio rikkoo ihmisyyttä vastaan, jos se estää ihmistä hoitamasta luonnollisia velvollisuuksiaan. Sosiaalisen vastuun ensisijaisia kanavia ovatkin perhe, kansalaisjärjestöt ja kirkko.”⁸⁵ ”Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden toteutuminen on lopulta – sidoksissa ihmisen omaan suorituskyykyyn.”⁸⁶

Raunion mukaan luterilaisuudella on puolestaan ollut suuri vaikutus pohjoismaisten hyvinvointivaltioiden syntyyn.⁸⁷ Luterilaista ajattelua leimaa epäilevä suhtautuminen ihmisten haluun ja kyykyyn toimia vapaaehtoisesti toistensa hyväksi. Itsekkyyks on ihmisiä hallitseva peruspiirre, joka saa heidät edistämään omia etujaan ja päämääriään ennemmin kuin yhteistä hyvää. Toisaalta köyhistä huolehtimista, lasten kasvatusta ja koulutusta sekä yleensä ihmisten välttämät-

⁸³ Raunio 1999.

⁸⁴ Raunio 1999, 48.

⁸⁵ Raunio 1999, 61–62.

⁸⁶ Raunio 1999, 63.

⁸⁷ Raunio erottaa nykyisessä luterilaisuudessa kaksi eettisen ajattelun peruslinjaa: Toinen on muodostunut Keski-Euroopassa, jossa luterilaisuus on elänyt roomalaiskatolisuuden ja kalvinismin välissä (Raunio 1999, 78). Toisenlainen linja on muotoutunut Pohjoismaissa, joissa luterilaisuus on kulttuuria ja ajattelutapoja muovaava tekijä ilman voimakasta vastakkainasettelua tai kilpailua (Raunio 1999, 79).

tömiin tarpeisiin vastaamista pidettiin luterilaisuudessa keskeisenä. Kun nämä tehtävät ovat yhteiskunnan vastuulla, yhteiskunta ikään kuin pakottaa ihmiset toimimaan toinen toistensa hyväksi.⁸⁸

Perustelut tälle ajattelutavalle olivat teologiset:

”Alkuperäisessä luterilaisuudessa – lähtökohdaksi omaksuttiin käsitys Jumalan lahjoittavasta rakkaudesta koko todellisuuden perustana. Ihminen ymmärrettiin ensisijaisesti lahjojen vastaanottajaksi ja saamiensa lahjojen eteenpäin antajaksi. Yhteiskuntakäsityksessä tämä lähtökohta näkyi siinä, että köyhyyttä vastaan taisteltiin ennen muuta pyrkimällä turvaamaan kaikille oikeus elämän perustarpeisiin, toimeentuloon, terveydenhoitoon ja koulutukseen.”⁸⁹

”Lutherin mukaan yhteiskunta tai valtio instituutioineen ja virkoineen on osa Jumalan luomaa ’lahjoittavan rakkauden järjestystä’, sen tehtäviin kuuluu ihmisten tarpeista huolehtiminen, toimeentulon turvaaminen, sairaanhoito, koulutus ja niin edelleen.”⁹⁰

2.6.4 HENKILÖKOHTAINEN VASTUU EI AINA TOTEUDU

Näiden kahden mallin väliin jää keskieuropalainen sosiaalisen markkinatalouden malli. Raunion mukaan se on ”erikoinen yhdistelmä roomalaiskatolista yhteiskuntateologiaa ja keskieuropalaista liberaalia protestantismia”. On huomattava, että keskieuropalainen sosiaalinen markkinatalouden malli poikkeaa pohjoismaisesta hyvinvointivaltiosta. Keskieuropalaisessa mallissa ”sosiaaliturvan – – taso on sidoksissa työntekijän asemaan työmarkkinoilla, ja perheen turva perustuu työssäkäyvän huoltajan – käytännössä yleensä isän – tuloihin ja yhteiskunnalliseen statukseen”.⁹¹

Hyvinvoinnin toteutumisen kannalta lopputulos voi olla hyvin erilainen sen mukaan, pidetäänkö lähtökohtana ihmisten velvollisuuksien toteuttamista vai heidän tarpeistaan huolehtimista. Eteläeurooppalainen ajattelutapa kiinnittää huomion kunkin ihmisen omaan toimintaan ja moraalisen vastuuntunnon lisäämiseen. Ongelmaksi voi kuitenkin muodostua se, että ihmisten todelliset tarpeet, intressit tai ongelmat jäävät huomiotta tai liian vähäiselle huomiolle. Keskieuropalainen malli puolestaan turvaa työntekijöiden ja heidän perheensä aseman, mutta työelämän ulkopuolella olevien asema ei ole yhtä vahva. Pohjoismaisessa mallissa pyritään turvaamaan tietyt sosiaalipalvelut ja perusturvan taso kaikille yhteiskunnan jäsenille heidän perhesuhteistaan tai yhteiskunnallisesta asemastaan riippumatta.

Käytännön kokemusten perusteella ei näytä siltä, että henkilökohtainen tai yhteisön vastuu olisi paras mahdollinen ratkaisu ihmisten hyvinvoinnin turvaamiseksi. Niissä maissa, joissa sosiaaliturva on jätetty pitkälti perheiden ja vapaaehtoistyön varaan, ei ihmisten hyvinvointi ole toteutunut yhtä hyvin kuin valtiollisen sosiaaliturvan maissa. Tämän huomaa jo hyvinkin pinnallisen tarkaste-

⁸⁸ Tämän ajattelutavan teologisista perusteista ks. Raunio 1999, 84–94.

⁸⁹ Raunio 1999, 94–95.

⁹⁰ Raunio 1999, 90.

⁹¹ Raunio 1999, 47.

lun perusteella. Valtiollisen sosiaaliturvan maissa köyhyys ja syrjäytyneisyys eivät ole niin ilmeisiä ja katukuvassa näkyviä kuin yhteiskunnissa, joissa hyvinvoinnista huolehtiminen perustuu pääasiassa vapaaehtoiseen toimintaan. Myös sosiaalinen vakaus ja turvallisuus näyttävät toteutuneen paremmin hyvinvointivaltioissa.⁹² Näissä maissa rikkaidenkaan ei tarvitse eristäytyä omille aidatuille ja tarkoin vartioituille asuinalueilleen, vaan ihmiset kykenevät ainakin jossain määrin jakamaan saman sosiaalisen tilan. Erilaisia malleja arvioitaessa on siis syytä kiinnittää huomiota niiden eettisiin lähtökohtiin.

2.7 Kenelle vapaaehtoistyö kuuluu?

Henkilökohtaisesta vastuusta puhuttaessa huomionarvoinen on myös kysymys, kenelle vapaaehtoinen hyvinvointityö oikeastaan kuuluu. Käytännössä vapaaehtoistyöstä puhuminen merkitsee usein sitä, että oletetaan tai edellytetään joidenkin ihmisten tekevän vapaaehtoisesti ison osan niistä töistä, jotka julkisen sektorin palkatut työntekijät ovat aiemmin hoitaneet. Harvoin kuitenkaan ne, jotka innokkaimmin puhuvat vapaaehtoistyön ja kolmannen sektorin puolesta, ovat itse halukkaita vapaaehtoistyöhön. Onkin syytä kysyä, kenen nämä tehtävät odotetaan hoitavan. Ajatellaanko, että jonkin ryhmän, esimerkiksi naisten, nuorten tai tukityöllistettävien velvollisuutena on ilman muuta hoitaa hyvinvointitehtäviä palkatta tai hyvin pienellä korvauksella?

Etzioni käsittelee jonkin verran myös kysymystä vapaaehtoistyön tekijöistä. Hän toteaa, että kun hän puhuu henkilökohtaisen vastuun ja vapaaehtoisen toiminnan puolesta, kysymys naisten asemasta nostetaan yleensä esille. Hänen näkemyksiään arvostellaan usein väittämällä, että velvollisuuksien ja vapaaehtoistoiminnan korostaminen valtion hyvinvointipalvelujen sijaan edellyttää naisten jäämistä kotiin hoitamaan lapsia ja vanhuksia.⁹³ Etzionin mielestä näin ei tarvitse kuitenkaan ajatella, vaan vastuu on jaettava miesten ja naisten kesken. Hän ei kuitenkaan esitä, kuinka vastuu vapaaehtoistyöstä voitaisiin jakaa tasapuolisesti yhteiskunnassa. Käytännössä tasapuolinen vastuunjako ei juurikaan toteudu. Niissä yhteiskunnissa, jotka rakentuvat pitkälti palkattoman, vapaaehtoisen hyvinvointityön varaan, miehet eivät useinkaan laajamittaisesti osallistu näihin tehtäviin. Yhteiskunta on ennemminkin rakennettu naisten palkattoman hoivatyön varaan. Naisten edellytetään huolehtivan näistä tehtävistä, ja toisen-

⁹² Julkunen (2000, 6) toteaa, että itse asiassa ”hyvinvointivaltiollistumisen äärilaidoilla – Ruotsissa ja USA:ssa” – hyvinvointiin kulutetut menot ovat hämmästyttävän yhtäläiset (vuonna 1990). Julkiset sosiaalimenot ovat tosin kaukana toisistaan, kun tarkastellaan niiden osuutta bruttokansantuotteesta. Kotitalouksien kannalta katsottuna eroa ei kuitenkaan juuri ole. ”Ruotsalaisen kotitalouden keskimenoista noin 41 prosenttia suuntautui hyvinvointimenoihin liki kokonaan veroina. Amerikkalaisen kotitalouden keskimenoista hyvinvointimenoihin kului 39,6 prosenttia, suurin osa yksityisenä kulutuksena.” Julkunen mielestä kuitenkin ”seuraukset kansalaisten turvallisuuden ja sosiaalisen koheesion kannalta olivat kuitenkin hyvin erilaiset”.

⁹³ Etzioni 1993, 55.

laiset elämän valinnat edellyttävät henkilökohtaista suunnittelua, järjestelyä ja toisinaan uhrauksiakin.

2.7.1 OLEMUKSELLISIIN OMINAISUUKSIIN PERUSTUVAT VELVOLLISUUDET

Käytännöllisten kysymysten lisäksi vapaaehtoistyön toteuttamiseen liittyy myös vakavampia eettisiä kysymyksiä. Yhteiskunnallisten tehtävien jakoa eri ryhmien kesken on toisinaan perusteltu niillä ominaisuuksilla, joita jonkin ryhmän jäsenillä ajatellaan olevan. Erityisesti naisen yhteiskunnallista asemaa koskevia käsitteitä on oikeutettu viittaamalla naisen oletettuihin ominaisuuksiin ja niihin liittyviin tehtäviin. Esimerkiksi väitetä, että naisen paikka on kotona, on monissa yhteiskunnissa perusteltu sillä, että kodista, puolisosta ja lapsista huolehtiminen on naisen luonnollinen tehtävä.⁹⁴ Se perustuu naisen luonnolliseen olemukseen ja naisille tyypillisiin ominaisuuksiin. Siksi kotona ja lähiyhteisössä tapahtuva hoivatyö on myös naisten oman edun ja todellisen hyvän mukaista. Näin toimimalla nainen voi toteuttaa omimpia ominaispiirteitään.

Myös monet velvollisuuksien ja henkilökohtaisen vastuun puolestapuhujat korostavat ihmisten erityisiä rooleja ja niihin liittyviä velvoitteita. Esimerkiksi Philip Selznick liittää velvoitteet ja moraalisen vastuun nimenomaan ihmisten erilaisiin rooleihin. Myös Raunion kuvaamassa roomalaiskatolisessa mallissa ihmisen luonnollisilla velvollisuuksilla on keskeinen asema. Rooleihin perustuvista velvoitteista puhuvat eivät kuitenkaan useinkaan määrittele, mitä he oikeastaan tarkoittavat näillä rooleilla. He eivät kuvaa sitä, mihin nämä roolit perustuvat tai millä tavalla ihmisten erilaiset roolit luovat heille velvoitteita. Perustuvatko nämä roolit velvoitteineen esimerkiksi ihmisten välisiin sopimuksiin tai olemassa oleviin tapoihin vai oletetaanko joillekin ihmisille kuuluvan tietynlaisia velvoitteita pelkästään sen vuoksi, että he kuuluvat tiettyyn ryhmään? Uskotaanko esimerkiksi, että naisen paikka on kotona tai että naisen kuuluu osallistua hoivatyöhön pelkästään siksi, että tällainen työ kuuluu naisille jotenkin luonnostaan? Naisten osallistumista vapaaehtoiseen hoivatyöhön voidaan tällöin pitää nimenomaan naisen olemukseen liittyvänä luonnollisena velvollisuutena.

Ihmisen olemukseen tai luontoon perustuva ajattelutapa on tuttu jo Aristoteleen filosofiasta. Aristoteleen mukaan ihmisten erilaiset tehtävät yhteiskunnassa perustuvat heidän erilaiseen luontoonsa. Se, mikä on hyväksi vapaille, jalosukuisille miehille, ei sovellu esimerkiksi naisille, orjille tai lapsille. Eri ihmisryhmillä on heidän luontoonsa ja olemuksellisiin ominaisuuksiinsa perustuva elämisen tapansa, jota toteuttamalla kunkin ryhmän jäsenet voivat elää itselleen parasta mahdollista elämää. Aristoteleen mukaan esimerkiksi orjuus on hyväksi myös orjalle itselleen: Orjan luonnon mukaista on palvella muita, ja siksi hän elää hänelle parhaalla mahdollisella tavalla palvellessaan isäntäänsä.⁹⁵ Tämä edellyttää kuitenkin, että kyseessä on niin sanottu luonnollinen orja eli henkilö, joka ominaisuuksiensa perusteella soveltuu orjaksi. Ketä tahansa ihmistä ei siten ole oikeutettua pitää orjana.

⁹⁴ Ks. Gutman 1993, 177.

⁹⁵ Aristoteles, Poliitiikka 1255a.

Vapaaehtoistyöstä puhuttaessa ei yleensä ole vedottu ihmisryhmien luontaisiin ominaisuuksiin. Kuitenkin esimerkiksi naisten laajamittaista siirtymistä kodin ulkopuolelle palkkatyöhön on arvosteltu myös sellaisin moraalisiin tai moralistisin argumentein, jotka on helppo yhdistää olemusajatteluun. Perheiden ja yhteiskunnankin pahoinvoinnin syynä saatetaan esimerkiksi pitää sitä, että naiset ovat alkaneet toimia kuten miehet: he ovat vaatineet itselleen samoja oikeuksia ja jättäneet perheen, lasten ja lähiyhteisön hyvinvoinnin huomiotta.⁹⁶ Henkilökohtaisesta vastuusta ja luonnollisista velvollisuuksista puhuttaessa on siksi kiinnitettävä huomiota myös mahdollisiin ääneen lausumattomiin taustaoletuksiin.

Vaikka ajatusta erityisistä luontoon perustuvista velvollisuuksista ei hyväksyisikään, on aiheellista tarkastella erilaisten toimintasuositusten käytännön seurauksia. Valittu toimintatapa voi käytännössä johtaa siihen, että jonkin ryhmän kuten naisten odotetaan hoitavan tietynlaisia tehtäviä. Saatetaan jopa ajatella, että tämän ryhmän kuuluukin hoitaa näitä tehtäviä. Vastaavasti toisenlaiset yhteiskunnalliset järjestelyt saattavat mahdollistaa henkilökohtaisten taipumusten ja arvostusten mukaiset valinnat. Ihmisten ei odoteta toimivan jonkin ennalta annetun mallin mukaisesti pelkästään siksi, että he ovat jonkin tietyn ryhmän jäseniä, vaan heillä on ainakin periaatteessa yhtäläiset mahdollisuudet edistää itse arvostamiaan päämääriä ja toimia itse valitsemisissaan tehtävissä.

2.8 Henkilökohtaisen vastuun rajat

Edellä on tarkasteltu taloudellisen globalisaation nimissä esitettyä hyvinvointivaltion kritiikkiä. Globalisaatioon vedoten on haluttu karsia hyvinvointimenoja, alentaa veroja ja muokata hyvinvointivaltion rakenteita ja instituutioita paremmin kansainväliseen taloudelliseen kilpailuun soveltuviksi. Kaikilla globalisaatioon liitetyillä asioilla tai vaatimuksilla ei välttämättä ole suoraa yhteyttä itse ilmiöön. Jotkut tutkijat ovatkin kiinnittäneet huomiota siihen, että globalisaation varjolla edistetään erilaisia päämääriä myös täysin riippumatta siitä, onko näillä päämäärillä mitään tekemistä taloudellisen globalisaation kanssa.⁹⁷ Niinpä hyvinvointivaltion kritiikillä on myös toisenlaiset, moraaliset lähtökohtansa. Hyvinvointivaltion väitetään heikentävän ihmisten moraalista vastuuntuntoa ja tekevän heistä passiivisia, yhteiskunnan toimista riippuvaisia ja omia etuuksiaan vartioivia saalistajia. Tämän vuoksi pääasiallinen vastuu hyvinvoinnista olisi siirrettävä yhteiskunnallisilta instituutioilta ja viranomaisilta perheelle, suvulle, vapaaehtoisille järjestöille, yhdistyksille tai kolmannelle sektorille.

Vapaaehtoiseen toimintaan oman lähiyhteisön hyväksi sisältyy monia positiivisia elementtejä. Ihmiset ovat yleensä itse parhaita asiantuntijoita ympäristönsä hyvinvointiin liittyvissä asioissa. He tuntevat lähiyhteisönsä keskeiset pulmat ja osaavat löytää toimivat keinot niiden ratkaisemiseksi. Suomessakin on

⁹⁶ Esimerkiksi Etzioni (1993, 55–62) esittää tämäntyyppistä arvostelua, vaikka hän toteaa-kin, että naisille kuuluvat samat oikeudet ja velvollisuudet kuin miehillekin.

⁹⁷ Esim. Veseth 1998.

monia hyviä esimerkkejä paikallisesta vapaaehtoistoiminnasta ja sen positiivisista vaikutuksista. Esimerkiksi mummonkammarit, Walkers-kahvilat, velkaneuvonta ja erilaiset naapuriapuverkostot ovat syntyneet ihmisten oman aloitteellisuuden ja vapaaehtoisen toiminnan pohjalta. Ihmisten vapaaehtoista toimintaa itsensä, läheistensä ja lähiyhteisönsä hyväksi on perusteltu myös sen hyödyllisellä vaikutuksella toimijoiden omaan elämään. Tällaisen toiminnan ajatellaan lisäävän elämänlaatua ja oman elämän hallintaa. Sen uskotaan vähentävän syrjäytymistä ja välinpitämättömyyttä lähiympäristöstä sekä lisäävän ihmisten sosiaalisia suhteita ja paikallisia ihmissuhdeverkostoja.

2.8.1 OIKEUDET JA VELVOLLISUUDET HYVINVOINTIKESKUSTELUSSA

Vapaaehtoisen toiminnan pitäminen keskeisenä yhteiskunnallisen hyvinvoinnin tuottamisen kanavana on kuitenkin ongelmallista. Vapaaehtoistyön ja hyvinvointivaltion asemaa pohdittaessa nousee esiin monenlaisia eettisiä kysymyksiä. Oikeuksien ja velvollisuuksien suhde on yksi keskeisimmistä. Monet hyvinvointivaltion arvostelijoista haluavat asettaa velvollisuudet ja henkilökohtaisen vastuun sosiaalisten ja taloudellisten oikeuksien sijaan. Olennaista heidän näkemyksissään on nimenomaan velvollisuuksien ensisijaisuus. Vaikka monet heistä sanovat olevansa huolissaan nimenomaan oikeuksien ja velvollisuuksien epätasapainosta, heitä ei näytä erityisesti kiinnostavan oikeuksien tukeminen tai ylläpitäminen sinänsä. Pikemminkin he näyttävät pyrkivän korvaamaan oikeuksiin perustuvan lähestymistavan velvollisuuksiin perustuvalla. On selvää, että sosiaaliset ja taloudelliset oikeudet edellyttävät tuekseen velvollisuuksia, esimerkiksi velvollisuutta osallistua verojen maksamiseen. On kuitenkin toinen asia asettaa velvollisuudet kokonaan yhteiskunnallisen hyvinvoinnin perustaksi oikeuksien sijaan. Tämän näkemyksen mukaan ihmisten oikeudet riippuvat erilaisista velvoitteista. Ihmisten on ansaittava nämä oikeudet täyttämällä tiettyjä yhteiskunnallisia velvoitteita. Kuten edellä on todettu, velvollisuuksien korostaminen saattaa vaarantaa ihmisten tosiasiallisen hyvinvoinnin.

Oikeuksien ja velvollisuuksien suhteeseen liittyy myös väite hyvinvointivaltion passivoivasta vaikutuksesta. Ei ole kuitenkaan lainkaan itsestään selvää, että ihmisten oikeuksien turvaaminen – olivatpa ne poliittisia, taloudellisia tai sosiaalisia – tekee ihmisistä passiivisia. Ennemmin hyvinvointivaltion voi ajatella tarjoavan turvaverkon, jonka avulla ihmiset pystyvät kehittämään omia taitojaan ja kykyjään ja toimimaan omien valintojensa mukaisesti.

2.8.2 HYVINVOINTIVALTIO JA VAPAAEHTOISTYÖ

Huomion arvoinen on myös kriitikoiden näkemys hyvinvointivaltion luonteesta. He pitävät hyvinvoinnin jakoa pelkästään yksilöiden välisenä järjestelynä, jossa joidenkin yksilöiden varoja siirretään joillekin toisille. Hyvinvointivaltiota voi kuitenkin pitää myös keinona luoda yhteistä hyvinvointia. Sosiaaliturvajärjestelmä on mahdollista muodostaa siten, että se hyödyttää kaikkia kansalaisia, ei vain kaikkein huonoimmassa asemassa olevia. Eläke-, sairausvakuutus- ja työttömyysturvajärjestelmää rakennettaessa voidaan pitää silmällä kaikkien kansa-

laisten etua. Tällainen järjestelmä herättää vähemmän vastustusta kuin esimerkiksi pääasiassa suoriin tulonsiirtoihin ja sosiaalitukiin perustuva malli. Suorilta tulonsiirroilta ei tässäkään mallissa voida välttyä, mikäli jonkinlainen minimitoimeentulo halutaan turvata kaikille. Suorat tulonsiirrotkin saattavat kuitenkin olla kansalaisten silmissä hyväksyttävämpiä, jos ne eivät ole ainoa sosiaaliturvan muoto.

Lopuksi esille nousevat myös käytännön kysymykset vapaaehtoistyön luonteesta. Vapaaehtoistyöstä puhuttaessa on kysyttävä, kuka lopulta tekee käytännön hoivatyötä tai keiden sitä odotetaan tekevän. Tukeeko yhteiskunnassa valittu toimintalinja ihmisten henkilökohtaisia valintoja ja antaako se heille mahdollisuuden omiin elämänsuunnitelmiin, vai odotetaanko heidän toimivan ennalta annettujen roolien mukaisesti? Yhteiskunnallisilla järjestelyillä ja instituutioilla voi olla suuri merkitys sille, millaisia mahdollisuuksia ihmisillä on suunnitella elämäänsä omien kiinnostuksen kohteidensa mukaisesti. Kaikkia näitä kysymyksiä on syytä harkita tarkoin, kun tehdään ihmisten hyvinvointiin vaikuttavia päätöksiä.

3 Hyvinvointi ja globaali liike-elämä

Hyvinvointivaltioon kohdistuvien muutosvaatimusten lisäksi keskustelua on käyty myös yritysten roolista globaalitaloudessa. Juuri globaalisti toimivia yrityksiä ja liike-elämää pidetään usein syypäinä ihmisten hyvinvointia koskeviin uusiin haasteisiin ja esimerkiksi hyvinvointivaltioon kohdistuviin muutosvaatimuksiin. Sen vuoksi on syytä tarkastella myös yritysten ja laajemminkin liike-elämän toimintatapoja globaalitaloudessa. Mikä on yritysten ja liike-elämän vastuu ihmisten ja luonnon hyvinvoinnista? Millaiset toimintatavat tukevat hyvinvointia, millaiset heikentävät sitä? Näihin kysymyksiin yrityksiltä ja liike-eläältä odotetaan yhä useammin vastauksia.

Joidenkin globalisaation kriitikoiden mielestä talouden vapauttaminen johtaa väistämättä tilanteeseen, jossa kansainvälisesti toimivat yritykset joutuvat toimimaan yleisen edun vastaisesti.⁹⁸ Talouden globalisaatio pakottaa yritykset kilpailemaan sillä, kuinka selvitä työvoima- ja ympäristövastuistaan ja yleensä yhteiskunnallisista velvoitteista mahdollisimman pienin kustannuksin. Yritykset hajuttavat toimintansa eri maihin sen mukaan, missä mikin toiminta on edullisinta. Tuotanto järjestetään maihin, joissa on alhainen palkkataso ja joissa ympäristö- ja työsuojelunormit sekä ammatillinen järjestäytyminen ovat vähäisiä tai niitä ei ole lainkaan. Suunnittelu, myynti ja markkinointi tapahtuu korkean elintason maissa, joissa ihmisillä on ostovoimaa. Verotus puolestaan pyritään hoitamaan mahdollisimman alhaisen verotuksen maissa.⁹⁹ Verosuunnittelu kansainvälisten sopimusverkostojen ja verosuunnitteluun erikoistuneiden yritysten avulla on arkipäivää monissa yrityksissä.

Näihin globaalitalouden haasteisiin on pyritty vastaamaan vaatimalla yrityksiltä aiempaa suurempaa eettistä vastuuta toiminnastaan. Yrityksiltä on alettu odottaa vastuuta paitsi taloudellisesta tuloksesta myös ekologisesta ja sosiaalisesta ympäristöstä. Kuluttajat ja yhä useammin myös sijoittajat odottavat yri-

⁹⁸ Esim. Korten 1997.

⁹⁹ Korten 1997, 167. Ks. myös Väyrynen 1998, 114.

tysten ja niiden johtajien toimivan tiettyjen eettisten periaatteiden mukaan. Yritysten halutaan pidättäytyvän esimerkiksi lapsityövoiman käytöstä, huolehtivan kunnollisista työoloista, työturvallisuudesta ja toimintansa ympäristövaikutuksista, maksavan kohtuullista palkkaa ja osallistuvan omalta osaltaan yhteiskunnan infrastruktuurin ja yleisen hyvinvoinnin kustantamiseen.

3.1 Eettiset kysymykset liike-elämässä

Suomessakin on viime vuosina kiinnostuttu liike-elämän etiikasta. Monet yritykset ovat määritelleet omia arvojaan, joiden mukaan ne pyrkivät ohjaamaan toimintaansa. Yrityksissä on laadittu jo jonkin aikaa ympäristötilinpäätöksiä ja ympäristöraportteja. Viime aikoina on alettu keskustella myös henkilöstötilinpäätöksistä, joiden avulla voitaisiin arvioida henkilöstön hyvinvointia. Eettiset sijoitusrahastot, joissa sijoituskohteena olevat yritykset valitaan eettisten, sosiaalisten ja ekologisten kriteerien perusteella, ovat yleistyneet maailmalla ja yleistyvät varmasti Suomessakin. Liike-elämän etiikasta on järjestetty seminaareja, ja aihetta on käsitelty lehtien palstoilla. Myös liike-elämän etiikan opetusta halutaan lisätä.

Asenteet ja ilmapiiri myös yritysmaailmassa ovat siis muuttuneet ja muuttumassa. Hyvän ja menestyvän yrityksen on otettava entistä enemmän huomioon myös sosiaalisia ja ekologisia tehtäviä ja kannettava vastuunsa yhteiskunnan hyvinvoinnista. Raimo Väyrynen toteaa, että yrityksiin kohdistuvat odotukset ovat muuttuneet. Niiden halutaan enenevässä määrin osallistuvan selkeästi poliittisiin ja sosiaalisiin tehtäviin. ”Yritysten odotetaan panostavan jopa siihen, että yhteisöissä vallitseva köyhyys ja eriarvoisuus saataisiin supistumaan.”¹⁰⁰ Sama asia ilmaistaan myös EVAn raportissa:

”Yritysjohtajat joutuvat – yritystensä menestys mielessään – perehtymään aikaisempaa laajemmin yhteiskunnallisiin kehitystrendeihin. – – Vaikka yrityksen ehdottomana, ensisijaisena tehtävänä onkin menestyä taloudellisesti on olemassa muitakin ulottuvuuksia. Yrityksen kannalta paljon riippuu siitä, kuinka asiakkaat näkevät tilanteet. Havainnollinen esimerkki tästä ovat juuri ympäristökysymykset.”¹⁰¹

Liike-elämän etiikasta ja yritysten vastuusta puhuminen edellyttää huomion kiinnittämistä erityisesti kolmeen seikkaan. Ensiksikin on syytä tarkastella, mitä yritysten eettinen vastuu oikeastaan tarkoittaa. Toiseksi (ekologisen ja sosiaalisen) vastuun vaatimus edellyttää talouden ja yritystoiminnan tehtävän tarkastelua. Jos yrityksen tehtävänä ei pidetä vain esimerkiksi hyvän taloudellisen tuloksen saavuttamista tai omistajien etujen edistämistä, on pohdittava, mitä päämääriä yritys tai koko talouselämä laajemmin oikeastaan palvelee. Kenen etuja varten se on olemassa? Mikä on yritystoiminnan varsinainen tehtävä tai päämäärä? Kolmanneksi on pohdittava niitä keinoja, joiden avulla eettiset näkökohdat voidaan sisällyttää talouselämän ja yritysten jokapäiväiseen toimintaan.

¹⁰⁰ Väyrynen 1998, 148.

¹⁰¹ Globaalistuminen ja Suomi 1998, 44.

3.2 Liike-elämän etiikan osa-alueet

Liike-elämässä on viime vuosina yleistynyt näkemys, jonka mukaan hyvä toiminta edellyttää taloudellisten seikkojen lisäksi myös ekologisten ja sosiaalisten näkökohtien ottamista huomioon. Ajatusta on kuvattu käsitteellä *triple bottom line*. Sen mukaan talous, ympäristö ja yhteiskunta ovat kaikki kolme tekijöitä, jotka on otettava huomioon toiminnan tulosta arvioitaessa. Se mitä jää viivan alle, muodostuu taloudellisen tuloksen lisäksi myös ekologisesta ja sosiaalisesta tuloksesta. Menestyvä yritystoiminta ei voi perustua yksipuoliseen taloudellisten päämäärien edistämiseen, vaan se edellyttää vastuuta myös ihmisten ja ympäristön luonnon hyvinvoinnista. Näin ymmärrettynä liike-elämän etiikka voidaan yksinkertaisesti määritellä sosiaalisen ja ekologisen vastuun tunnustamiseksi taloudellisessa toiminnassa: taloudelliset tavoitteet pyritään tasapainottamaan ekologisten ja sosiaalisten tekijöiden kanssa.

Sisältönsä puolesta liike-elämän etiikan voi jakaa kolmeen keskeiseen alueeseen tai aihepiiriin. Ensiksikin voidaan tarkastella yksilön, yksittäisen ihmisen moraalista vastuuta hänen toimiessaan erilaisissa rooleissa liike-elämässä. Tällöin pohditaan, mitä liike-elämän etiikka tarkoittaa yhden työntekijän, toimihenkilön tai johtajan kannalta. Miten yksilö voi toteuttaa eettisesti oikeina pitämiään periaatteita työtehtävissään? Poikkeako työroolissa noudatettava etiikka yksityishenkilön etiikasta? Keskustelua on herättänyt myös kysymys erillisen ammattietiikan tai ammattieettisten ohjeistojen tarpeellisuudesta.

Toisen osa-alueen muodostavat yksittäisten yritysten toimintaan liittyvät eettiset kysymykset. Nämä kysymykset ovat yleensä hyvin käytännöllisiä ja liittyvät esimerkiksi ympäristönsuojeluun, henkilöstön kohteluun, tuoteturvallisuuteen tai mainontaan. Paljon on pohdittu myös sitä, kuinka eettiset näkökohdat voitaisiin saada osaksi yrityksen arkipäivää ja tavanomaista päätöksentekoa. Esimerkiksi amerikkalaisessa liikemaailmassa monet yritykset ovat laatineet eettisiä koodeja ohjaamaan toimintaansa ja päätöksentekoaan. Suomalaisissa yrityksissä puolestaan on määritelty ”yrityksen arvoja”.¹⁰²

Kolmanneksi voidaan tarkastella niitä yhteiskunnallisia rakenteita ja institutionaalisia kehyksiä, joiden puitteissa yritykset ja liike-elämä yleensä toimivat. Nämä kehykset muodostuvat poliittisista, taloudellisista ja lainsäädännöllistä tekijöistä. Etiikan näkökulmasta ei ole samantekevää, millaisissa puitteissa liike-elämä toimii, sillä poliittiset, taloudelliset ja lainsäädännölliset tekijät voivat joko ehkäistä tai auttaa eettisten näkökohtien huomioon ottamista. Mikäli ne suosivat ennemminkin epäeettistä kuin eettisesti vastuullista toimintaa, yksilöiden tai yritysten saattaa olla vaikeaa toimia eettisesti oikeina pitämiensä näkemysten mukaisesti. Voidaan esimerkiksi kysyä, onko ympäristölainsäädäntö järjestetty niin, että ympäristön suhteen vastuullisesti toimivilla yrityksillä on muita paremmat mahdollisuudet menestyä vai onko ympäristövelvoitteiden huomiotta jättäminen yrityksen menestyksen kannalta kannattavampaa. Tai edellyttääkö kansainvälisessä kilpailussa menestyminen pyrkimystä osallistua mahdollisim-

¹⁰² Yritysten arvoista ja niiden määrittelystä ks. esim. Aaltonen & Junkkari 1999.

man vähän ympäröivän yhteiskunnan hyvinvoinnin kustantamiseen, esimerkiksi siirtämällä toimintoja maasta toiseen halvemmän työvoiman ja alhaisempien verojen perässä?

Käsite liike-elämän etiikka liitetään useimmiten toiseen osa-alueeseen, yksittäisen yrityksen velvoitteisiin ja vastuisiin. Sen vuoksi jatkossa käsitelläänkin nimenomaan yritysten toimintaa ja niitä keinoja, joiden avulla eettisiä näkökohtia on pyritty ottamaan huomioon yritysten päätöksenteossa. Globaalin taloudellisen kilpailun oloissa myös kolmas osa-alue on erityisen tärkeä. Kun talous toimii yhä suuremmassa määrin globaalisti, on tärkeää kiinnittää huomiota globaalitaloudessa vallitseviin pelisääntöihin. Jos esimerkiksi kansainvälisen kilpailun toimintaperiaatteet edellyttävät lyhytnäköisen taloudellisen hyödyn tavoittelua ympäristön ja henkilöstön kustannuksella, yhden yrityksen voi olla vaikea toimia toisin, vaikka halua siihen olisikin. Näitä yleisiä pelisääntöjä tarkastellaan tämän kirjan luvussa neljä. Sen sijaan ensimmäinen osa-alue, yksittäisen ihmisen velvollisuudet ja vastuut, jää käsittelyn ulkopuolelle. Tämä osa-alue liittyy lähinnä ammattietiikkaan, eikä sillä ole juurikaan merkitystä globaalin talouden näkökulmasta.¹⁰³

3.3 Omistajalähtöinen näkemys ja sidosryhmävastuu

Liike-elämän etiikasta käydyssä keskustelussa näkemykset yritysten vastuusta ovat jakautuneet kahtia. Ensimmäisen näkemyksen mukaan etiikka ei kuulu liike-elämään, vaan liike-elämässä on toimittava puhtaasti taloudellisten näkökohtien perusteella. Vain taloudelliset edut, arvot ja päämäärät ratkaisevat. Sosiaalisen ja ekologisen vastuun tunnustamista ei voi pitää liike-elämän tehtävänä, vaan liike-elämän ainoa vastuu koskee taloudellista tulosta. Niinpä esimerkiksi yrityksillä ja niiden johtajilla on velvoitteita ainoastaan yrityksen omistajia ja sijoittajia kohtaan. Tämän niin sanotun omistajalähtöisen näkemyksen mukaan osakkeenomistajien tai sijoittajien etu on asetettava kaikessa toiminnassa etusijalle. Yritysten johdon tulee kiinnittää huomionsa lähinnä sijoitusten tuottoon. Muunlainen toiminta loukkaisi osakkeenomistajien oikeuksia. Taloudellisten tekijöiden lisäksi otetaan huomioon vain olemassa oleva laki. Omistajalähtöistä näkemystä on liike-elämän etiikkaa koskevassa kirjallisuudessa puolustanut erityisesti Milton Friedman.¹⁰⁴

Liike-elämän etiikassa on kuitenkin viime vuosina yleistynyt näkemys, joka korostaa yritysten vastuuta kaikkia sidosryhmiään kohtaan.¹⁰⁵ Osakkeenomistajat eivät ole tämän näkemyksen mukaan ainoa ryhmä, joka yrityksen tulee ottaa huomioon toiminnassaan, sillä yrityksen vaikutuspiiriin kuuluu tavalla tai

¹⁰³ Ammattietiikasta on ilmestynyt monia teoksia, joista joissakin käsitellään myös liike-elämään liittyviä ammattieettisiä kysymyksiä. Ks. esim. Airaksinen 1991; Behrman 1988; Callahan 1988; Chadwick 1994; Räikkä & Kotkavirta & Sajama 1995.

¹⁰⁴ Ks. esim. Friedman 1985.

¹⁰⁵ Freeman 1984; Goodpaster 1993; Kaptein 1998; Weiss 1998.

toisella paljon muitakin sidosryhmiä. Sidosryhmiä ovat kaikki ne ryhmät, jotka voivat vaikuttaa yrityksen toimintaan tai joihin yrityksen toiminta vaikuttaa. Englanninkielinen termi *stakeholder* (jota sidosryhmävastuusta puhuttaessa käytetään) viittaa asianosaiseen: henkilöön tai ryhmään, jonka intressit, edut tai oikeudet ovat kyseessä jossain tietyssä päätöksentekotilanteessa.

Stakeholder-termin avulla on haluttu vastata yksipuoliseen osakkeenomistajien (*shareholder*) intressien korostamiseen. Osakkeenomistajien lisäksi yrityksen sidosryhmiä ovat esimerkiksi asiakkaat, henkilöstö, alihankkijat, yhteistyökumppanit, tavarantoimittajat, kilpailijat, paikalliset asukkaat ja lähiyhteisö, kansalaisjärjestöt, viranomaiset sekä yhteiskunnat kokonaisuutena. Kaikilla näillä ryhmillä voi olla vaikutuksensa yrityksen toimintaan, tai yrityksen toiminnalla niihin. Yritykset eivät siten ole vastuussa pelkästään osakkeenomistajille vaan kaikille toimintansa vaikutuspiiriin kuuluville. Sidosryhmävastuu tarkoittaa ennen kaikkea pyrkimystä ottaa huomioon kaikkien niiden näkökulma, joita yrityksen toiminta jollain tavalla koskettaa.

3.3.1 LAAJA SIDOSRYHMÄVASTUU

Sidosryhmien kartoitus ei sinänsä ole uusi tai erityisesti etiikkaan liittyvä toimintatapa liike-elämässä. Yrityksissä kartoitetaan jatkuvasti eri sidosryhmien näkemyksiä. Usein tämä tehdään puhtaasti hyötynäkökohtien perusteella. Sidosryhmät otetaan huomioon sen vuoksi, että niiden ajatellaan pystyvän jollakin tavoin vaikuttamaan yrityksen toimintaan, joko negatiivisesti tai positiivisesti. Tällöin omaa toimintaa ja sen vaikutuksia arvioitaessa kiinnitetään huomio lähinnä niiden ihmisten oikeuksiin ja intresseihin, jotka voivat toiminnallaan joko hyödyttää tai vahingoittaa yrityksen menestystä. Toisin sanoen varsinaisina sidosryhminä pidetään ensiksikin niitä, joiden nähdään antavan panoksensa yrityksen menestykseen. Toiseksi sidosryhmäajattelun piiriin voidaan sisällyttää myös ryhmiä, jotka kykenevät painostamaan tai uhkaamaan yritystä jollain tavoin, jos heidän oikeuksiaan ei tunnusteta.¹⁰⁶

Näin ymmärrettynä sidosryhmän määritelmästä jää kuitenkin toinen puoli huomiotta. Yrityksessä arvioidaan niiden ihmisten etuja ja intressejä, jotka pystyvät vaikuttamaan yrityksen toimintaan. Sen sijaan niihin ryhmiin, joihin yritys vaikuttaa omilla toimillaan mutta jotka eivät itse pysty vaikuttamaan yrityksen toimintaan, ei välttämättä kiinnitetä huomiota. Osa sidosryhmistä on yksipuolisesti riippuvaisia yrityksestä. Esimerkiksi lähiseudun asukkaat eivät pysty välttämättä vaikuttamaan yrityksen toimintaan, mutta yrityksen toimilla voi olla suurikin vaikutus heidän elämäänsä ja hyvinvointiinsa.¹⁰⁷

Sidosryhmävastuusta puhuttaessa onkin syytä korostaa määritelmän jälkimmäistä osaa. Se on etiikan näkökulmasta yhtä tärkeä ellei tärkeämpikin kuin ensimmäinen osa. Sidosryhmiä eivät ole pelkästään ne ryhmät, jotka ovat jollain tavalla tekemisissä yrityksen kanssa – joko sen yhteistyökumppaneina, kilpaili-

¹⁰⁶ Goodpaster 1993, 234.

¹⁰⁷ Kaptein 1998, 28.

joina tai muuten vaikutusvaltaisina toimijoina – vaan sidosryhmävastuu ulottuu myös sellaisiin ryhmiin, jotka eivät itse suoraan pysty vaikuttamaan yrityksen toimintaan. Niinpä sidosryhmävastuun piiriin voidaan liittää esimerkiksi luonnon, ympäröivän yhteiskunnan ja laajemmin myös koko kansainvälisen yhteisön hyvinvointi.

Laajemmassa sidosryhmävastuussa eri ryhmien oikeudet ja intressit pyritään kartoittamaan ja ottamaan mahdollisimman hyvin huomioon. Aina tämä ei tietenkään ole kovin yksinkertaista. Sidosryhmien edut voivat olla keskenään ristiriidassa. Esimerkiksi työllisyyden kohentaminen ja ympäristön suojelu saattavat vaatia erilaisia toimenpiteitä, ja niiden välisen tärkeysjärjestyksen ratkaiseminen voi olla hyvinkin hankalaa. Päätös täytyy kuitenkin joka tapauksessa tehdä joidenkin kriteerien perusteella, ja sidosryhmien etujen ja oikeuksien tietoinen harkitseminen saattaa olla jopa avuksi päätöksentekoprosessissa. Se tuo päätöksenteon perusteet näkyviksi ja paremmin tiedostetuiksi.

Liike-elämän etiikka edellyttää siis toiminnan tarkastelua omia lyhytnäköisiä etuja laajemmasta näkökulmasta. Tämä ajatus on myös useimpien etiikan teorioiden lähtökohta. Useimmissa etiikan teorioissa korostetaan irrottautumista pelkästään omasta tai oman ryhmän tai yhteisön näkökulmasta. Eettiselle näkökulmalle on ominaista tietynlainen puolueettomuus. Sitä mikä on oikein ja väärin, hyvää ja pahaa, ei voi määritellä vain omien etujen ja arvojen nojalla, vaan asioita pyritään tarkastelemaan puolueettomasta, kenen tahansa näkökulmasta.¹⁰⁸ Etiikan näkökulmasta tarkasteltuna ihmiset eivät voi edistää pelkästään henkilökohtaisia tai oman ryhmänsä, ammattikuntansa tai vaikkapa jonkin organisaation määrittelemiä päämääriä mistään muusta välittämättä. Etiikka edellyttää toiminnan arvioimista myös niiden näkökulmasta, joiden elämään ja hyvinvointiin toiminta vaikuttaa, olivatpa kyseessä sitten ihmiset, eläimet, ympäröivä luonto tai koko yhteiskunta.

3.4 Yritystoiminnan tarkoitus ja tehtävä

Sidosryhmäkeskeinen näkemys liike-elämästä edellyttää myös talouden päämäärien tarkastelua. Jos yrityksiltä odotetaan vastuuta ihmisten ja luonnon hyvinvoinnista, esille nousevat kysymykset liike-elämän ja yritystoiminnan tarkoituksesta. Mitä tehtäviä yritykset palvelevat yhteiskunnassa? Ovatko ne yksityisen voitontavoittelun välineitä vai onko niiden tarkoitus palvella laajempia sidosryhmiä? Mikä itse asiassa on talouden varsinainen päämäärä?

Muel Kaptein tarkastelee kysymystä yritysten tehtävästä teoksessaan *Ethics Management – Auditing and Developing the Ethical Content of Organizations*. Hänen mielestään kysymys yrityksen varsinaisesta tehtävästä tai tarkoituksesta (*mission*) on itse asiassa koko liike-elämän etiikan lähtökohta. Yrityksen varsinainen tarkoitus on erotettava pelkästään erilaisista tavoitteista (*goals*). Tavoite on tarkoin määritelty tehtävä, joka jonakin ajankohtana pyritään toteutta-

¹⁰⁸ Ks. esim. Frankena 1963.

maan. Tällainen tavoite voi olla vaikkapa tietyn markkinaosuuden saavuttaminen. Kun se on saavutettu, tehtävä on suoritettu.¹⁰⁹

Varsinaista päämäärää tai tarkoitusta ei sen sijaan koskaan voi saavuttaa, sillä se määrittää, miksi yritys on olemassa. Sen avulla voi vastata kysymyksiin, miksi tämä yritys on olemassa, mitä haluamme edistää, mihin pyrimme ja miksi yritämme saavuttaa juuri nämä päämäärät. Toisaalta mission avulla voidaan myös arvioida yrityksen jokapäiväistä toimintaa, käytäntöjä ja menettelytapoja. Jos toiminta on ristiriidassa mission kanssa, se tulee hylätä tai sitä on muutettava. Missio palveleekin Kapteinin mielestä kahta tarkoitusta. Se on yhtäältä toimintaa ohjaava periaate, toisaalta toiminnan arvioimiseksi tarvittava mittari. Se antaa suunnan ja päämäärän yrityksen toiminnalle mutta toisaalta myös välineet toimintatapojen ja käytettyjen keinojen arvioimiseksi.¹¹⁰

3.4.1 TOIMINNAN JATKUVUUS

Kaptein pohtii erilaisia asioita, joita yritysten tai liike-elämän päämääräksi on ehdotettu. Niitä ovat esimerkiksi toiminnan jatkuvuus, voiton tuottaminen, jonkin sidosryhmän – esimerkiksi sijoittajien, johtajien, henkilöstön tai asiakkaiden – etujen edistäminen tai haluttujen tavaroiden ja palvelujen tuottaminen. Kapteinin mielestä mikään niistä ei käy yrityksen varsinaiseksi tarkoitukseksi tai olemassaolon perusteeksi, sillä kaikki ne herättävät joukon kriittisiä kysymyksiä.

Esimerkiksi yrityksen jatkuvuus ja pysyminen mukana oman alansa kilpailussa nähdään toisinaan yrityksen varsinaiseksi päämääräksi. Kapteinin mielestä jatkuvuuden pitäminen yrityksen missiona on kuitenkin ongelmallista. Ensiksikin voidaan sanoa, että jos jatkuvuus on toiminnan päämäärä, sillä voitaisiin oikeuttaa monia kyseenalaisina pidettyjä toimintoja. Sellaiset seikat kuin lahjonta tai rekisteröimättömien lääkkeiden myynti kehitysmaihin toiminnan turvaamiseksi Euroopassa eivät enää olisi ongelmallisia. Yrityksen jatkuvuuden tulisi ylittää kaikki muut näkökohdat. Toisaalta jatkuvuus on käsitteenä tyhjä. Se ei kerro mitään toiminnan varsinaisesta sisällöstä ja tarkoituksesta. Jatkuvuus on ennakkoehdotus ja edellytys monille muille toiminnoille, mutta se ei voi olla koko toiminnan varsinainen tarkoitus.¹¹¹

3.4.2 VOITTO, TAVARAT JA PALVELUT

Voiton tuottamista pidetään usein yritystoiminnan varsinaisena päämääränä. Kapteinin mielestä voittokin on kuitenkin vain päämäärä, ei varsinainen missio. Voitostakin voidaan kysyä, kenelle sitä tuotetaan ja ketä sen on tarkoitus hyödyttää. Olennaista on kysyä, *miksi* voittoa oikeastaan tuotetaan, mitä sen avulla halutaan saada aikaan. Tällöin huomataan, että taloudellinen menestys ei itse asiassa ole toiminnan varsinainen päämäärä vaan ainoastaan väline monien mui-

¹⁰⁹ Kaptein 1998, 17–18.

¹¹⁰ Kaptein 1998, 18–19.

¹¹¹ Kaptein 1998, 19–20.

den päämäärien toteuttamiseen. Kapteinin mukaan voitto onkin välttämätön väline erilaisten yrityksen vastuiden täyttämiseksi.¹¹²

Myös tavaroiden ja palvelujen tuottamista voidaan pitää yritystoiminnan varsinaisena päämääränä. Se onkin epäilemättä yksi yritysten perustehtävistä. Tavaroiden ja palveluiden tuottamisestakin puhuttaessa voidaan kysyä, miksi jotain tuotetaan. Ketä tämä tuote oikeastaan palvelee? Vain tällaisiin kysymyksiin vastaamalla voidaan Kapteinin mielestä selvittää yritystoiminnan varsinainen tarkoitus.¹¹³

3.4.3 SIDOSRYHMIEN ETU

Kapteinin mukaan vastausta yritystoiminnan varsinaista päämäärää koskevaan kysymykseen tulee etsiä sidosryhmien kautta. Jo perustamisvaiheessa yritys on riippuvainen monista erilaisista sidosryhmistä. Rahoittajat, sijoittajat, kunta, alihankkijat, yhteistyökumppanit ja monet muut tahot ovat jo alkuvaiheessa mukana tukemassa yrityksen toimintaa. Yritys syntyy sidosryhmien yhteistyön tuloksena ja edellyttää niiden jatkuvaa luottamusta ja tukea. Yrityksen varsinainen tehtävä on Kapteinin mielestä palvella erilaisia sidosryhmiä siten, että jokainen niistä hyötyy yrityksen toiminnasta. Sen tarkoituksena on tuottaa sidosryhmille arvoa, josta kukin on oikeutettu saamaan osansa. Yritykset ovat sidosryhmien palvelijoita.¹¹⁴ Niinpä esimerkiksi kenkätehtaan tehtävänä on paitsi valmistaa kuluttajien haluamia ja tarvitsemia tuotteita myös tuottaa yritykseen sijoittaneille korvaus panostuksestaan sekä osallistua ympäröivän yhteisön hyvinvoinnin luomiseen esimerkiksi tarjoamalla työpaikkoja ja maksamalla veroja.

Sidosryhmän Kaptein ymmärtää laajasti. Siihen sisältyvät sekä ne, jotka aktiivisesti vaikuttavat yrityksen toimintaan että ne, joihin yritys toimillaan vaikuttaa ilman että nämä pystyvät muuttamaan asioita. Sidosryhmät eivät ole vain välineitä yrityksen taloudellisten päämäärien toteuttamisessa tai joidenkin toisten sidosryhmien etujen edistämisessä, vaan niillä on oma itsenäinen arvonsa. Niinpä myös yksipuolisessa riippuvuussuhteessa olevien sidosryhmien edut on otettava huomioon päätöksenteossa. Kapteinin määritelmän mukaan liike-elämän etiikka on siten nimenomaan eri sidosryhmien oikeutettuihin odotuksiin vastaamista.¹¹⁵

3.5 *Edellyttääkö globalisaatio omistajälähtöistä näkemystä yritysten vastuusta?*

Erilaiset käsitykset yritysten vastuusta näyttävät ilmenevän myös eri maissa vallitsevissa liike-elämän käytännöissä. Omistajälähtöinen toimintatapa on usein liitetty amerikkalaiseen liike-elämään. Taloudellinen tulos ja osakkeenomista-

¹¹² Kaptein 1998, 21.

¹¹³ Kaptein 1998, 22–23.

¹¹⁴ Kaptein 1998, 24–26.

¹¹⁵ Kaptein 1998, 7.

jien etu nähdään siellä liike-elämän keskeisiksi päämääriksi. Eurooppalaisen ja japanilaisen liike-elämän taas on ajateltu toimivan ennemminkin sidosryhmälähtöisen näkemyksen pohjalta.¹¹⁶ Muista eroistaan huolimatta eurooppalaisessa ja japanilaisessa liike-elämässä talouden tehtäväksi on nähty hyvinvoinnin tuottaminen laajemmille ryhmille kuin vain sijoittajille tai omistajille. Laajimmillaan talouden tehtävän on ajateltu olevan koko kansakunnan aineellisesta hyvinvoinnista huolehtiminen.

Omistajalähtöinen näkökanta näyttää kuitenkin voimistuneen viime vuosina myös Euroopassa.¹¹⁷ Suomessa on käyty keskustelua esimerkiksi henkilöstön asemasta erilaisten yritysjärjestelyjen yhteydessä. Näissä järjestelyissä henkilöstöä on usein pidetty pelkästään kustannustekijänä, jota voidaan surutta irtisanoa yrityksen taloudellisen tuloksen parantamiseksi. Työntekijöitä ei ole kohdeltu sidosryhmänä, josta yritys olisi osaltaan vastuussa. Myös julkisessa keskustelussa on aiempaa enemmän painotettu osakkeenomistajien etua. Esimerkiksi jotkut liikkeenjohdon konsultit ovat korostaneet osakkeenomistajien edun olevan kaikkea toimintaa ohjaava periaate. Tällöin kaikki yrityksen toiminnot tulisi järjestää siten, että tämä keskeinen arvo on selkeästi etusijalla. Toimitusjohtaja Jussi Kulla PA Consulting Groupista ilmaisee asian seuraavasti:

”Yrityksen tavoitteena tulee pitkällä aikajänteellä, muutaman vuoden tähtäimellä, olla maksimaalinen arvo osakkeenomistajille. Jos tämä ajatus hyväksytään, tulee siitä yrityksen ylin ohjaava arvo. Muutos merkitsee siirtymistä hyvään johtamiseen koko yrityksessä, ja sen vaikutus on positiivinen yrityksen kaikkeen toimintaan.”¹¹⁸

Syyliseksi tähän suunnanmuutokseen on usein nähty juuri talouden globalisaatio. Taloudellisen globalisaation sanotaan irrottavan taloudellisen toiminnan kaikesta sosiaalisesta ja ekologisesta vastuusta. Globaalissa taloudellisessa kilpailussa korostuvat yksipuolisesti taloudelliset näkökohdat. Raimo Väyrynen toteaa yritysten vastanneen globaalin talouden haasteisiin esimerkiksi supistamalla työvoimaansa ja ulkoistamalla toimintaansa alihankinnan ja erilaisten toimialapalvelujen käytön kautta. Globalistumisen nimissä vaaditaan myös alhaisia yritysveroja, työelämän joustoja, mahdollisimman vähäistä säätelyä ympäristökysymyksissä, julkisen kulutuksen supistamista ja työvoiman vähentämistä. Näiden toimien seurauksena yrityksen kustannukset laskevat, mutta samalla yhteiskunnan kannettavaksi jäävät kustannukset kasvavat.¹¹⁹ Yhteiskunta joutuu

¹¹⁶ Ks. esim. Ahti Hirvonen Tapio Honkamaan (1999, 47) artikkelissa; Ritvos 1999, 5; Saarinen 1999.

¹¹⁷ Pekka Ritvos (1999, 5) kirjoittaa Kauppalehti Option pääkirjoituksessa: ”Sijoittajien voittojen maksimoinnista tulee yhä enemmän yritysten toimintaa ohjaava voima. Eurooppalaisuuden täytyy hävitä amerikkalaiselle mallille jo senkin takia, että suurin osa pörssiyhtiöiden ulkomaalaisomistuksesta kuuluu amerikkalaisille instituutioille. Yhdysvaltalaiset eläkerahastot esimerkiksi kertovat täysin avoimesti, mitä ne haluavat sijoituksiltaan.”

¹¹⁸ Jussi Kulla Tapio Honkamaan (1999, 49) artikkelissa. Myös Ahti Hirvonen puolustaa omistajalähtöistä näkemystä samassa artikkelissa. Ks. myös GrosJean 1996.

¹¹⁹ Väyrynen 1998, 126.

vastaamaan esimerkiksi työttömyyden taloudellisista kustannuksista. Myös niin sanottujen epätyypillisten työsuhteiden lisääntyminen näkyy ihmisten elämässä epävarmuutena, taloudellisen toimeentulon riittämättömyytenä sekä psyykkisen ja fyysisen terveyden heikentymisenä. Kustannukset jäävät näissäkin tapauksessa ihmisten itsensä tai yhteiskunnan kannettaviksi.

3.5.1 GLOBAALITALOUDEN PELISÄÄNNÖT JA SOSIAALINEN VASTUU

Joidenkin globalisaatiosta kirjoittaneiden mielestä yrityksillä ja niiden johtajilla ei itse asiassa ole juurikaan vaihtoehtoja globaalitaloudessa. Yksittäiset yritykset ja niiden johtajat joutuvat toimimaan globaalin talouden pelisääntöjen mukaan, eivätkä nämä pelisäännöt jätä tilaa eettisesti vastuulliselle toiminnalle. Johtajat eivät voi toimia sosiaalisesti ja ekologisesti vastuullisesti, vaikka haluaisivatkin. Niinpä esimerkiksi David Kortenin mukaan ”sosiaalinen vastuu on tehotonta maailmanlaajuisilla markkinoilla, eivätkä markkinat siedä pitkään niitä, jotka eivät poista löyysiä sieltä, missä se suinkin on mahdollista”.¹²⁰ Kortenin mielestä ”saalistusmarkkinat julistavat vastuuntuntoiset johtajat ’tehottomiksi’ ja puhdistavat järjestelmän heidänlaisistaan”.¹²¹

Kansainvälisen yritysjohdon konsultti Thomas GrosJean on nostanut esiin saman asian. GrosJeanin mukaan ”pörssin suurimpia yrityksiä määräävät liikkuvat kansainväliset institutionaaliset sijoittajat”.¹²² He eivät ole kiinnostuneita siitä, miten vastuullisesti yritys huolehtii ympäristöstä tai henkilöstöstään tai kuinka hyvin se osallistuu yhteiskunnallisen hyvinvoinnin luomiseen esimerkiksi työllistämällä ja veroja maksamalla. Sijoittajat etsivät vain mahdollisimman nopeita ja suuria tuottoja ja siirtävät rahansa nopeasti yrityksestä toiseen. Tämä pakottaa yritykset jatkuvasti karsimaan kustannuksiaan, vähentämään työvoimaa ja kaventamaan organisaatiota. Globaalin taloudellisen kilpailun oloissa yritykset eivät pysty ottamaan huomioon toimintansa ekologisia ja sosiaalisia vaikutuksia, vaan niiden tärkeimmäksi tehtäväksi jää nopeita tuottoja hakevien sijoittajien odotusten tyydyttäminen.

Niin GrosJeanin kuin Korteninkin mielestä globaali talousjärjestelmä määrää ne ehdot, joilla liiketoimintaa – ainakin pörssiyhtiöissä – harjoitetaan. GrosJeanin mukaan ”opetus on siinä, että jos aiot toimia ja rahoittaa liiketoimintaasi globaalisessa mitassa, peli ei salli mitään vaihtoehtoista strategiaa”.¹²³ Korten puolestaan arvostele näkemystä, jonka mukaan ”vihertyvä johtamistapa ratkaisee maailman sosiaaliset ja ekologiset ongelmat maailmanlaajuisten vapaiden markkinoiden puitteissa”.¹²⁴ Hän kirjoittaa: ”Ongelma ei ole liiketoiminnassa tai markkinoinnissa sinänsä, vaan pahasti korruptoituneessa maailman talousjärjestelmässä, joka riistyytyy inhimillisen hallinnan ulottumattomiin. Tämän jär-

¹²⁰ Korten 1997, 310.

¹²¹ Korten 1997, 270.

¹²² GrosJean 1996, 20.

¹²³ GrosJean 1996, 22.

¹²⁴ Korten 1997, 275.

jestelmän dynamiikasta on tullut niin voimakas ja perverssi, että yhtiöiden johdon on yhä vaikeampaa enää pitää toimintaansa yleisen edun piirissä, olivatpa heidän moraaliset arvostuksensa ja omistautumisensa kuinka yleviä hyvänsä.”¹²⁵

3.5.2 SOSIAALINEN JA EKOLOGINEN VASTUU OSANA LIIKETOIMINTAA

GrosJeanin ja Kortenin näkemyksiä voi pitää liioittelevina ja liian negatiivisina. Vaikka yritykset toimisivatkin heidän kuvaamallaan tavalla, ei ole itsestään selvää, että ”peli ei salli mitään vaihtoehtoista strategiaa”. Globaalissa kilpailutilanteessakin yrityksillä on erilaisia vaihtoehtoja ja mahdollisuuksia myös sosiaalista ja ekologista vastuuta koskevissa kysymyksissä. Näihin kysymyksiin on yrityksissä alettukin kiinnittää entistä enemmän huomiota. Sosiaalisten ja ekologisten seikkojen huomioon ottaminen nähdään entistä enemmän olennaiseksi osaksi hyvää liiketoimintaa. Niitä ei välttämättä pidetä yrityksen taloudellisista päämääristä erillisinä ja sen kanssa ristiriitaisina tekijöinä, vaan ne kuuluvat hyvään liiketoimintaan ja yrityksen tavanomaiseen arkipäiväiseen toimintaan.

Ekologiset ja sosiaaliset kysymykset sisältyvät monella tavalla jo olemassa oleviin yritysten päätöksentekojärjestelmiin. Ne näkyvät erityisesti erilaisissa kokonaisvaltaisissa ohjelmissa, joita monet yritykset ja toimialat ovat laatineet. Esimerkiksi ympäristöohjelmat ovat jatkuvasti yleistyneet yrityksissä. Myös sosiaalisiin kysymyksiin on viime vuosina alettu kiinnittää huomiota ja sosiaalista vastuuta varten on ryhdytty luomaan omia standardeja ja sertifikaatteja. Tällaisia ovat muun muassa Suomessakin käytössä oleva reilun kaupan merkki sekä sosiaaliseen vastuuseen keskittyvä SA 8000 -standardi (*Social Accountability*). Sijoitustoiminnassakin kiinnitetään aiempaa enemmän huomiota sosiaaliseen ja ekologiseen vastuuseen. Tarkoitusta varten on kehitetty esimerkiksi Dow Jonesin kestävä kehityksen pörssi-indeksi, jonka avulla voidaan arvioida pörssiyritysten ympäristöasioiden hoitoa ja yhteiskunnallista vastuuta. Kiinnostus näkyy myös eettisten sijoitusrahastojen lisääntymisenä.

Erilaisten ohjelmien voi ajatella vastaavan ihmisten yrityksiin ja liike-elämään kohdistamiin muuttuneisiin odotuksiin. Yritykset halutaan entistä enemmän mukaan ekologisiin ja sosiaalisiin tehtäviin. Niiden odotetaan ottavan vastuuta ympäristöstä, alihankkijoidensa ja yhteistyökumppaneidensa toiminnasta sekä yhteiskunnan hyvinvoinnista ylipäättään. Ohjelmien avulla ekologisia ja sosiaalisia kysymyksiä on pyritty sisällyttämään yrityksen tavanomaiseen toimintaan. Erilaisten ohjelmien yleistymisen on tapahtunut samanaikaisesti talouden globalistumisprosessin kanssa. Globalisaatio ei siis sinänsä näytä edellyttävän omistajalähtöistä näkemystä yritysten vastuusta. Kovenevasta kansainvälisestä kilpailusta huolimatta – tai ehkä jopa sen vuoksi – yrityksiltä odotetaan muuta kuin yksipuolista omistajien tai sijoittajien etujen edistämistä. Kysymys on valinnasta.

¹²⁵ Korten 1997, 29.

3.6 Ympäristövastuu

Taloudellisia näkökohtia laajemman vastuullisuuden ajatus ilmenee käytännön yritystoiminnassa eri tavoin. E erityisen hyvin se näkyy ympäristökysymyksissä. Ympäristöasioista on pitkälti tullut osa jokapäiväistä liiketoimintaa. Ympäristövastuun hoitamiseksi on luotu erilaisia arviointijärjestelmiä ja laatuluokituksia, joiden avulla voidaan tarkastella yrityksen toimintaa suhteessa ympäristöön. Puhutaan ympäristöjohtamisesta ja laaditaan ympäristöraportteja. Joillakin aloilla on määritelty kansainvälisiä periaatteita, joiden noudattamiseen alalla toimivat yritykset ovat sitoutuneet.¹²⁶

Vaikka ympäristöasiatkaan eivät ole kaikilta osiltaan esimerkillisesti hoidettuja, asenteiden ja ajattelutapojen muutos on kuitenkin ollut huomattava. Ympäristöasioiden hoidossa onkin nähtävissä selvä kehityskulku. Yksittäisiin ongelmiin puuttumisesta on siirrytty kohti kokonaisvaltaista ympäristönäkökoh-tien huomioon ottamista. Ympäristönsuojelu ei ole vain ”ympäristöystävällisten” tuotteiden markkinointia tai jonkin yksittäisen asian parantamista, esimerkiksi saastepäästöjen vähentämistä, vaan se ilmenee kaikessa toiminnassa. Ympäristövastuun lähtökohtana on se, että ympäristö-, terveys- ja turvallisuusasiat ovat olennainen osa toimintaa. Ne on otettava huomioon tuotekehityksestä ja raaka-aineista kuljetukseen, tuotantoon, jakeluun, tuotteen käyttöön ja hävittämiseen asti. Ympäristöasioiden hoitaminen edellyttää myös yrityksen organisaation, joh-tamistavan ja yrityskulttuurin kriittistä tarkastelua. Vastuu ulottuu myös alihank-kijoiden ja yhteistyökumppaneiden toimintaan, sillä heidän voidaan edellyttää noudattavan samoja periaatteita.

Esimerkiksi teollisuudessa ympäristönsuojelu tarkoitti aluksi tuotantolai-tosten saastepäästöjen vähentämistä. Seuraavaksi pyrittiin parantamaan tuotteiden ominaisuuksia ja kehittämään uusia, ”ympäristöystävällisiä” tuotteita. Vähi-tellen ympäristönsuojelu on muuttunut ympäristö-, terveys- ja turvallisuusasi-oiden hallinnaksi, mikä merkitsee kokonaisvaltaista otetta ympäristöasioihin tuotteen koko elinkaaren aikana. Kokonaisvaltaisuus tarkoittaa huomion kiinnittä-mistä koko tuotantoprosessiin aina suunnittelusta tuotteen hävittämiseen asti. Viime aikoina on esimerkiksi alettu puhua ympäristömyötäisestä tuotesuunnit-telusta, jonka tavoitteena on muun muassa materiaalien käytön ja energiankulu-tuksen vähentäminen, vaarallisten aineiden käytön minimointi, pitkäikäisyys ja kestävyys sekä kierrätettävyys. Näin tuotteen ympäristövaikutukset pyritään kar-toittamaan ja ottamaan huomioon jo suunnitteluvaiheessa koko tuotteen elin-kaaren ajalta.

Kokonaisvaltainen ote ympäristöasioihin edellyttää myös yrityksen johta-mistavan ja koko yrityskulttuurin uudelleenarviointia. Kaikkea toimintaa, niin tuotteita ja palveluja kuin myös johtamistapaa, yrityskulttuuria ja päätöksente-kojärjestelmää on katsottava ympäristövastuun näkökulmasta. Käytännössä yri-tykset ovat toteuttaneet ympäristövastuuta esimerkiksi sitoutumalla erilaisiin toi-

¹²⁶ Ympäristövastuusta ja ympäristöjohtamisesta on myös julkaistu lukuisia teoksia. Ym-päristöjohtamisen perusteoksista ks. esim. Welford 1996.

mialakohtaisiin ympäristöohjelmiin. Yksi tunnetuimmista lieenee kemianteollisuuden kansainvälinen *Responsible Care* -ympäristöohjelma, jonka Kemianteollisuus ry on suomeksi nimennyt *Vastuu Huomisesta* -ohjelmaksi. Ohjelma sai alkunsa Kanadasta 1980-luvun alussa ja levisi sieltä ympäri maailmaa. Ohjelman periaatteisiin on Suomessakin sitoutunut lähes sata yritystä.¹²⁷

3.6.1 VASTUU HUOMISESTA -OHJELMA

Vastuu Huomisesta -ohjelman periaatteissa välittyy pyrkimys ottaa ympäristönäkökohdat huomioon kaikessa toiminnassa. Sen lähtökohtina ovat vastuullinen ja eettisesti kestävä toiminta sekä tuotteen koko elinkaaren hallinta. Merkittävää on myös se, että ohjelma ei rajoitu vain yrityksen omaan välittömään toimintaan, vaan se edellyttää huomion kiinnittämistä myös alihankkijoiden ja yhteistyökumppaneiden toimintaan. Ohjelma koskee kokonaista toimialaa, mutta se tarjoaa hyvän lähtökohdan myös yksittäiselle yritykselle. Toimintaa ei myöskään jätetä pelkästään periaatteelliselle tasolle, vaan mukana olevien yritysten toimintaa arvioidaan yksityiskohtaisilla mittareilla, joiden avulla periaatteiden toteutumista voidaan seurata ja niiden huomioon ottamista entisestään parantaa. Tulokset julkaistaan vuosittain *Toiminnan tulokset* -raportissa.

Vastuu Huomisesta -ohjelmaan kuuluu kymmenen keskeistä periaatetta:

1. Pidämme ympäristö-, terveys- ja turvallisuusnäkökohtia sekä haittojen rajoittamista tärkeänä ja erottamattomana osana liiketoimintaamme.
2. Koulutamme, opastamme ja kannustamme koko henkilöstöämme toimimaan ympäristön, terveyden ja turvallisuuden kannalta vastuullisella tavalla.
3. Työskentelemme jatkuvasti päästöjemme minimoimiseksi sekä raaka-aineiden ja energian käytön tehostamiseksi.
4. Arvioimme toimintaamme jatkuvasti ympäristö-, terveys- ja turvallisuusriskien tunnistamiseksi ja vähentämiseksi.
5. Selvitämme mahdollisuuksien mukaan ennalta uuden prosessin tai tuotteen ympäristö-, terveys- ja turvallisuusvaikutukset.
6. Kerromme viranomaisille yrityksemme toiminnasta ja sen mahdollisista ympäristö-, terveys- ja turvallisuusvaikutuksista.
7. Kerromme ympäröivälle yhteisölle ja muille sidosryhmille tuotannostamme ja tuotteistamme sekä niiden ympäristö-, terveys- ja turvallisuusvaikutuksista ja vastaamme huolenilmauksiin.
8. Opastamme asiakkaitamme tuotteidemme turvallisessa käytössä ja hävittämisessä.
9. Odotamme yhteistyö- ja sopimuskumppaniemme noudattavan näitä periaatteita soveltuvin osin.
10. Selvitämme teknologian siirrossa vastaanottavalle osapuolelle toimenpiteet, jotka ovat tarpeen ympäristön ja terveyden suojelemiseksi sekä turvallisuuden varmistamiseksi.¹²⁸

¹²⁷ Tieto on vuodelta 1998.

¹²⁸ Vastuu Huomisesta, Kemianteollisuus ry:n esite 1998.

3.7 Sosiaalinen vastuu

Ympäristökysymysten lisäksi viime aikoina on alettu kiinnittää huomiota myös sosiaalisen vastuun kysymyksiin. Taloudellisesta globalisaatiosta puhuttaessa sosiaalinen vastuu on liitetty erityisesti kehitysmaiden tilanteeseen. Kansainvälisiä yrityksiä on usein arvosteltu vastuuttomuudesta niin kehitysmaiden työläisten työoloja ja -ehtoja kuin myös sen yhteiskunnan hyvinvointia kohtaan, jossa ne toimivat. Mahdollisimman alhaisten tuotantokustannusten tavoittelu ylittää kaikki sosiaalista ja ekologista vastuuta koskevat näkökohdat.

Konkreettinen esimerkki pyrkimyksestä kustannussäästöön ovat pitkät alihankintaketjut. Tuotteen tilaaja tai valmistuttaja siirtää vastuun valmistuksesta itsenäisille alihankkijoille, jotka puolestaan antavat sen omien alihankkijoidensa ja näiden alihankkijoiden tehtäväksi. Toiminnan tarkoituksena on painaa tuotantokustannukset mahdollisimman alas kilpailuttamalla alihankkijoita. Esimerkiksi länsimaisella vaateteollisuusyrityksellä voi olla useita tuhansia alihankkijoita eri puolilla maailmaa. Alihankkijoiden kilpailuttamista voidaan tietoisesti käyttää keinona välttää vastuuta: Tuotteen lopullinen tilaaja tai valmistuttaja on kiinnostunut vain tuotantokustannuksista, muusta hän ei välitä tietää. Työehtojen, palkkojen, työsuojelun ja ympäristöasioiden katsotaan kuuluvan toiminnasta vastaaville alihankkijoille. Tuotteen tilaaja, myyjä tai sen käyttäjä ei useinkaan tiedä eikä välitä tietää kuka, missä ja millä ehdoilla tuotteen on valmistanut.

3.7.1 SA 8000 -STANDARDI

Ongelmiin on pyritty vastaamaan määrittelemällä vastuullisen liiketoiminnan kriteereitä ja luomalla niiden pohjalta erilaisia ohjeistoja. YK:n piirissä yritettiin jo 70-luvulla laatia ohjeet monikansallisille yrityksille. Tuolloin ohjeiden kehittäminen jäi kuitenkin puolitiehen. Yksi uusimmista ohjeistoista on erityisesti kaupan alan yrityksille suunnattu SA 8000 -standardi (Social Accountability, sosiaalinen vastuu). Sitä ovat olleet laatimassa yritysten, kansalaisjärjestöjen ja ammattiyhdistysliikkeen edustajat.

Standardin perustana ovat ILO:n sopimukset, ihmisoikeuksien julistus sekä YK:n lasten oikeuksien julistus. Standardissa kielletään lapsityövoiman käyttö, pakko- ja orjatyö sekä syrjintä. Standardissa edellytetään, että työntekijöiden terveydestä ja turvallisuudesta huolehditaan työpaikalla. Myös työntekijöiden kohtuullinen elintaso pyritään turvaamaan. Lisäksi kiinnitetään huomiota työntekijöiden yhdistymisvapauteen ja muihin oikeuksiin. Työntekijöille on turvattava muun muassa oikeus ammatilliseen järjestäytymiseen.

3.7.2 CAUX'N PERIAATTEET

Myös niin sanotuissa Caux'n pyöreän pöydän periaatteissa määritellään eettisesti vastuullisen liiketoiminnan periaatteita. Caux'n pyöreän pöydän foorumi on yritysjohtajien ja liike-elämän vaikuttajien vuonna 1986 perustama kansainvälinen keskustelu- ja neuvottelufoorumi. Vuonna 1994 Caux'n ryhmä julkaisi keskustelujensa pohjalta asiakirjan, jossa muotoillaan kansainvälisen liiketoimin-

nan eettisiä periaatteita. Caux'n periaatteiden lähtökohtana ovat ihmisarvon ajatus ja japanilainen käsite ”kyosei”, joka asiakirjan mukaan tarkoittaa elämistä ja työskentelemistä yhdessä yhteiseksi hyväksi. Perustana on myös näkemys siitä, että liike-elämän vastuu ulottuu suppean osakkeenomistajien edun sijaan kaikkiin sidosryhmiin.¹²⁹

Julkilausumassa määritellään yksityiskohtaisesti yritysten eettisiä vastuita erilaisia sidosryhmiä kohtaan. Näitä sidosryhmiä ovat asiakkaat, työntekijät, omistajat tai sijoittajat, alihankkijat, kilpailijat ja yhteisöt. Jokaisen osalta luettelaa joukko velvoitteita ja vastuita, joihin yritykset sitoutuvat. Esimerkiksi asiakkaalleen yritys on vastuussa tuotteiden ja palvelujen laadusta ja turvallisuudesta. Työntekijöitä kohtaan yritys on vastuussa turvallisten työolosuhteiden luomisesta ja tasa-arvoisesta kohtelusta. Omistajia tai sijoittajia kohtaan yrityksellä on velvollisuus huolehtia sijoituksen kohtuullisesta ja kilpailukykyisestä tuotosta. Alihankkijoiden ja yhteistyökumppaneiden kanssa pyritään pitkäaikaisiin ja luottamuksellisiin yhteistyösuhteisiin. Kilpailijoihin liittyy vaatimus kunnioittaa niin aineellisia kuin henkisiäkin omistusoikeuksia sekä pyrkimys pitää yllä reilun kilpailun oloja. Suhdetta yhteisöihin tai yhteiskuntiin luonnehtii muun muassa velvollisuus toimia yhteistyössä niiden tahojen kanssa, jotka pyrkivät kohottamaan terveydenhuollon, koulutuksen, työturvallisuuden ja hyvinvoinnin tasoa yhteiskunnassa.

3.7.3 KOKONAISVALTAISUUS OHJEISTOJEN LÄHTÖKOHTANA

Ohjeistojen tai standardien toimivuus edellyttää kuitenkin kokonaisvaltaista otetta sosiaalisen vastuun kysymyksiin. Huomion kiinnittäminen joihinkin yksittäisiin ongelmiin ei välttämättä ratkaise näitä ongelmia. Esimerkiksi lapsityövoiman kieltäminen ei paljon auta, ellei samalla makseta työntekijöille perheen elättämiseen ja lasten kouluttamiseen riittävää palkkaa, tai jos työntekijöiden ammatillinen järjestäytyminen kielletään, tai jos työoloja ja -ehtoja ei paranneta. Vastuullista toimintaa ei myöskään voi olla välinpitämättömyys sen suhteen, miten ja missä oloissa tuote tai sen osat on tehty. Vastuullinen yritys vastaa toiminnastaan alusta loppuun asti.

Perusajatuksena erilaisissa sosiaalisissa standardeissa tulisi olla ympäristöohjelmien tapaan vastuullisuus koko toiminnasta. Uudessa SA 8000 -standardissa onkin kiinnitetty huomiota toiminnan kokonaisuuteen. Standardi ei sido vain tuotteen valmistuttajaa tai myyjää, vaan sen mukaista toimintaa edellytetään myös alihankkijoilta, tavarantoimittajilta ja muilta yhteistyökumppaneilta. Tarkoituksena on siis kantaa vastuuta toiminnan kaikista osapuolista. Vastuuta ei siirretä alihankkijoille ja näiden alihankkijoille, vaan tavaran tilaajan, valmistuttajan tai myyjän vastuu ulottuu koko valmistus- tai hankintaprosessiin.

Kansainvälisten ohjeistojen ja standardien avulla on pyritty vastaamaan nimenomaan kansainvälisen kaupankäynnin ja globaalin talouden aiheuttamiin

¹²⁹ Caux'n pyöreän pöydän foorumista ja kansainvälisen liike-elämän etiikan periaatteista löytyy helposti tietoa foorumin [www-sivuilta](http://www.cauxroundtable.org/). Ks. esim. <http://www.cauxroundtable.org/>

haasteisiin. Sosiaalisesta vastuusta on keskusteltu myös suomalaisessa liike-elämässä. Erityisesti henkilöstön jaksamiseen ja hyvinvointiin liittyvät kysymykset ovat olleet keskeisesti esillä. Hyvinvoinnin ylläpitämistä ja parantamista varten on laadittu esimerkiksi erilaisia työkykyohjelmia. Myös henkilöstötilinpäätökset, joiden avulla henkilöstön hyvinvointia voidaan arvioida, ovat yleistyneet. Talouden globalisaatiosta puhuttaessa kansainväliset sosiaalisen vastuun kysymykset ja erityisesti kehitysmaiden asema ovat kuitenkin olennaisia tarkastelun kohteita.

3.8 Eettinen sijoittaminen

Eettisiin kysymyksiin on kiinnitetty huomiota myös sijoitustoiminnassa.¹³⁰ Tämä näkyy esimerkiksi erilaisten eettisten sijoitusrahastojen yleistymisenä. Eettisen sijoittamisen kriteerit ovat melko kirjavia. Jotkut rahastot kiinnittävät huomion ympäristökysymyksiin, toiset sijoittavat osan rahaston tuotosta erilaisiin yhteiskunnallisiin hankkeisiin, jotkut tarkastelevat sosiaalisen ja ekologisen vastuun periaatteita laajemmin. Eettisen sijoitustoiminnan lähtökohtana voidaan kuitenkin pitää ennemminkin pyrkimystä tukea eettisesti vastuullisena pidettyjen yritysten toimintaa kuin joidenkin yksittäisten hankkeiden edistämistä. Eettistä sijoittamista Suomessa tarjoavan Gyllenbergin toimitusjohtaja Matti Byman onkin todennut, että on syytä tehdä ero ”aatteellisen” ja ”eettisen” sijoittamisen välille. Bymanin erottelun mukaan aatteelliset rahastot tukevat tärkeinä pidettyjä hankkeita lahjoituksin, mutta itse sijoituspäätökset tehdään taloudellisin perustein. Aatteellisten rahastojen toiminnassa ei siten välttämättä kiinnitetä lainkaan huomiota yritysten sosiaaliseen tai ekologiseen vastuullisuuteen. Bymanin mukaan tällöin voisi yhtä hyvin sijoittaa normaaliin rahastoon ja lahjoittaa osan tuotosta, mihin haluaa.¹³¹

Varsinaisessa eettisessä sijoittamisessa on sen sijaan kyse eettisin perustein tehdyistä valinnoista yritysten välillä. Eettisen sijoitustoiminnan avulla halutaan tukea yrityksiä, joilla on tietty kokonaisvaltainen näkemys sosiaalisista ja ekologisista tekijöistä liike-elämässä ja jotka ovat sitoutuneet kehittämään toimintaansa ekologisesti ja sosiaalisesti kestävämpään suuntaan.¹³² Tällöin samat periaatteet, joita on käytetty ympäristöasioiden ja sosiaalisten kysymysten standardeissa, soveltuvat myös eettisen sijoittamisen kriteereiksi.

Eettistä sijoittamista käsittelevässä teoksessa *Investing for Good* nostetaankin esille seuraavia eettisen sijoittamisen kriteerejä: Ympäristöasioita tarkasteltaessa periaatteena voidaan pitää, että investoidaan yrityksiin, jotka tarjoavat innovatiivisia ja tulevaisuuteen suuntautuvia ratkaisuja ympäristöongelmiin tuotteiden, prosessien tai palvelujen kautta ja jotka osoittavat pyrkimyksensä toimia

¹³⁰ Suomessa mm. evankelisluterilainen kirkko on laatinut omat sijoituseettiset periaatteensa. Ks. Kirkon sijoitustoiminnan eettiset periaatteet 1999.

¹³¹ Byman Jokisen (1999) artikkelissa.

¹³² Kinder & Lydenberg & Domini 1993, 1.

yli hyväksytyjen ympäristöstandardien. Vastaavasti ei sijoiteta yrityksiin, jotka toimivat alle hyväksytyjen standardien. Yhteisöstä tai yhteiskunnallisesta vastuusta puhuttaessa voidaan kiinnittää huomiota siihen, kuinka laajasti yrityksessä nähdään vastuu lähiyhteisöä tai yhteiskuntaa kohtaan: keskittyykö se lähinnä hyväntekeväisyyteen, esimerkiksi paikallisen urheiluseuran tai teatteriesityksen tukemiseen, vai onko yrityksellä laaja näkemys siitä, mikä tekee yhteiskunnasta paremman, ja toimiiko se tämän näkemyksen mukaisesti?¹³³

Lisäksi voidaan tarkastella esimerkiksi yrityksen suhtautumista työntekijöihin, kuluttajiin tai naisten ja vähemmistöjen asemaan. Työntekijöiden kanalta merkittäviä seikkoja ovat esimerkiksi työpaikan pysyvyys, työn turvallisuus, vaikutusmahdollisuudet sekä palkitsemisjärjestelmät. Kuluttajia koskevia kysymyksiä on muun muassa tuotteiden ja palvelujen laatu. Naisten ja vähemmistön asemaa voi arvioida esimerkiksi tarkastelemalla heidän osuuttaan henkilöstöstä, johtajista tai johtokuntien jäsenistöstä.¹³⁴

3.9 Liike-elämän etiikan rajat

Edellä kuvattuja standardeja ja niiden kriteereitä voidaan pitää yleisinä eettisesti vastuullisen liike-toiminnan kriteereinä. Ne asettavat velvoitteita niin tuotannolle ja myynnille kuin sijoitustoiminnallekin. Jos sosiaalisen ja ekologisen vastuun halutaan toteutuvan, on tarkasteltava yritysten toimintaa kokonaisuutena. Toimintaa arvioitaessa on otettava huomioon paitsi tuote ja sen hinta myös koko toiminnan laatu: niin työntekijöiden kohtelu ja ympäristövaikutukset kuin myös koko ympäröivän yhteiskunnan hyöty. Pyrkiikö yrityksen johto turvaamaan hyvät työolot ja -ehdot koko toimintaketjussa vai vetoaako se siihen, ettei se tiedä eikä sen kuulukaan tietää, miten toiminta esimerkiksi pitkien alihankintaketjujen päässä on järjestetty? Sosiaalista vastuuta mittaavia kriteereitä tässä suhteessa ovat esimerkiksi lapsityövoiman kieltäminen, kunnolliset työolot ja työehdot sekä paikalliseen tasoon nähden kohtuulliset palkat, ihmisoikeuksien kunnioittaminen sekä oikeus ammatilliseen järjestäytymiseen.

Myös yrityksen osallistumista yhteiskunnan kokonaishyvinvoinnin kustantamiseen on arvioitava. Toimintaa voidaan arvioida esimerkiksi uusien työpaikkojen määrän tai maksettujen verojen perusteella. Vastuullisesti toimiva yritys ei pyri kilpailuttamaan yhteiskuntaa alhaisilla työvoimakustannuksilla eikä ympäristönsuojelun tasolla, ei verohelpotuksilla, tukiaisilla eikä yleensä yhteiskunnan perusrakenteella.

Liike-elämän etiikkaa ja yritysten vastuuta korostavaa lähestymistapaa voi kuitenkin arvostella paljolti samasta syystä kuin ihmisten hyvinvoinnin jättämistä henkilökohtaisen vastuun varaan. Yritysten, toimialojen, sijoittajien ja muiden talouden toimijoiden laatimat ohjeistot ja standardit perustuvat vapaaehtoiseen toimintaan. Sellaisina ne jättävät liikaa tärkeitä asioita vapaaehtoisen sopimisen

¹³³ Kinder & Lydenberg & Domini 1993, 63–66, 136–156.

¹³⁴ Kinder & Lydenberg & Domini 1993, 66–68, 157–207.

varaan. Tällainen toiminta riippuu aina ihmisten tosiasiallisesta halukkuudesta toimia eettisesti oikeana pidetyllä tavalla. Liike-elämästä puhuttaessa ongelmana on se, että eettisillä seikoilla ei tällöin ole taloudellisista päämääristä riippumattontaa, itsenäistä arvoa. Se missä määrin sosiaalinen ja ekologinen vastuu tunnustetaan, riippuu siitä, millainen merkitys niillä on yrityksen taloudellisten päämäärien kannalta. Jos esimerkiksi asiakkaat haluavat ekologisesti ja sosiaalisesti kestävien kriteerien mukaan valmistettuja tuotteita, yritysten on taloudellisesti kannattavaa tarjota heille sellaisia. Jos näillä seikoilla ei ole merkitystä asiakkaalle, saatetaan toiminnan keskeisenä kriteerinä pitää esimerkiksi tuotantokustannusten minimoimista. Yrityksillä ei ole velvoitetta valita eettisesti kestävämpiä vaihtoehtoja, jos näiden vaihtoehtojen toteutuminen on jätetty vapaaehtoisten toimenpiteiden varaan. Eettiset näkökohdat väistyvät helposti silloin kun ne ovat ristiriidassa taloudellisten etujen kanssa.

Olisi siis naiivia olettaa, että vapaaehtoiset toimet riittävät, kun halutaan turvata eettisen liiketoiminnan edellytykset. Yritysten ja kokonaisten toimialojen oma toiminta eettisissä kysymyksissä on tärkeää ja tarpeellista. Arvokasta on myös eettisestä liiketoiminnasta syntynyt keskustelu. Keskustelun ansiosta asenteet voivat vähitellen muuttua, niin että sosiaalista ja ekologista vastuuta aletaan pitää itsestään selvästi hyvän liiketoiminnan ehtona. Näinhän on pitkälti jo tapahtunut ympäristöasioissa.

Yritysten ja toimialojen oma toiminta ei kuitenkaan riitä. Globaali talous tarvitsee yhteiset, globaalit pelisäännöt, jotka turvaavat sen, että taloudellisessa toiminnassa otetaan huomioon myös sosiaaliset ja ekologiset näkökohdat. Pelisäännöillä on suuri merkitys, sillä niiden avulla voidaan joko rohkaista eettisten näkökohtien huomioon ottamiseen tai pitää etiikkaa vain kaupan esteenä tai kilpailun rajoitteena.

Eettinen liiketoiminta tarvitsee siis tuekseen myös poliittista päätöksentekoa ja yhteisistä periaatteista sopimista. Globaali talous tarvitsee globaalia etiikkaa ja globaalia politiikkaa. Tämän ovat viime aikoina tunnustaneet myös monet aiemmat rajoittamattoman taloudellisen vapauden puolustajat.¹³⁵

¹³⁵ Tunnetuin ja eniten keskustelua herättänyt heistä lienee Soros 1999.

4 Globaalin politiikan tarve

Kahdessa edellisessä luvussa esitellyissä lähestymistavoissa on tavalla tai toisella korostettu vapaaehtoista toimintaa. Yksilöiden, yhteisöjen, yritysten ja liike-elämän eri toimijoiden on ajateltu voivan omilla toimillaan vastata globalistumisen haasteisiin. Kolmas vaihtoehto sen sijaan suuntaa huomion poliittiseen päätöksentekoon ja instituutioihin. Tämän näkemyksen mukaan globalisaation haittoihin voidaan puuttua vain poliittisin toimin. Tarvitaan riittävän vahvoja instituutioita ja päätöksentekojärjestelmiä asettamaan taloudelliselle toiminnalle sosiaalisia ja ekologisia ehtoja.

Monet tutkijat, poliitikot ja talouselämän päättäjät ovatkin alkaneet puhua globaalista hallinnasta tai maailman järjestelmän poliittisesta hallinnasta. Keskustelussa on korostettu erityisesti kansainvälisten instituutioiden ja organisaatioiden roolia. Esimerkiksi Maailmanpankkia, Kansainvälistä valuuttarahastoa (IMF) ja Maailman kauppajärjestöä (WTO) on vaadittu ottamaan toiminnassaan paremmin huomioon myös sosiaaliset ja inhimilliset tekijät. Myös YK:n on haluttu ottavan entistä aktiivisemmän roolin ihmisten hyvinvoinnin ehtojen turvaamisessa ja Euroopan unionia on vaadittu sosiaalisen markkinatalouden veturiksi.¹³⁶

4.1 Taloutta hallitsevat instituutiot ja periaatteet

Vaatimus maailmanjärjestelmän poliittisesta hallinnasta herättää kuitenkin monenlaisia kysymyksiä. Ensiksikin voidaan kysyä, kuinka globaalitaloutta voitaisiin käytännössä ohjata. Maailmanjärjestelmän poliittinen hallinta on vaikea, ellei aivan mahdoton tehtävä. Jo olemassa olevat instituutiot ja päätöksentekojärjestelmät ovat osoittautuneet riittämättömiksi globaalien sosiaalisten ja ekologis-

¹³⁶ Tätä aihepiiriä käsittelee mm. Deacon 1997, 57–90.

ten ongelmien ratkaisemisessa. Yhteisestä politiikasta tai toimenpiteistä sopiminen esimerkiksi YK:n piirissä on ollut vaikeaa, ja erilaisten YK:n ohjelmien toteuttaminen kohtaa usein käytännön vaikeuksia. Myös WTO:n toiminnassa on ongelmia. Erimielisyydet, poliittiset ristiriidat ja jopa rahoituskiistat haittaavat näiden järjestöjen toimintaa.

Toinen kysymys koskee itse pelisääntöjen määrittelyä. Millaisin perustein maailmantalouden ekologisista ja sosiaalisista ehdoista oikeastaan voitaisiin päättää? Mistä saadaan kriteerit hyväksyttävän toiminnan määrittelemiseksi? Miten yhteisiä, maailmanlaajuisia eettisiä sääntöjä voidaan ylipäättään muotoilla? Moniarvoisessa maailmassa yhteisten sääntöjen löytäminen on haastava tehtävä. Relativistisen kannan mukaan eettisistä kysymyksistä ei voidakaan esittää mitään yleispäteviä näkemyksiä. Eettiset käsitykset ovat sidoksissa kunkin yhteisön tai yhteiskunnan perinteeseen, historiaan ja kulttuuriin, eikä niitä voida soveltaa kulttuurisen kontekstin ulkopuolella.

Relativistinen kanta on kuitenkin ongelmallinen. Se näkee ensiksikin kulttuurien välisen eettisen vuoropuhelun mahdollisuuden liian pessimistisesti. Viime vuosina eri kulttuurien ja uskontojen edustajat ovat monissa yhteyksissä pyrkineet löytämään yhteisymmärryksen eettisissä kysymyksissä ja myös edistyneet näissä pyrkimyksissään. Kansainvälisessä keskustelussa on laadittu useita dokumentteja ja julkilausumia, joissa on muotoiltu yleismaailmallisia eettisiä periaatteita.¹³⁷ Uskontojen ja kulttuurien välinen eettinen keskustelu tai yhteisten oikeuksien ja velvollisuuksien määrittely näyttää siis olevan mahdollista. Kulttuurien väliset erot eivät muodosta ylivoimaista estettä yhteisen etiikan määrittelylle.

Relativistinen kanta on ongelmallinen myös sisältönsä puolesta. Relativistit eivät ota huomioon sitä, että jonkin kulttuurin arvot, perinteet ja vallitsevat käytännöt saattavat edustaa vain joidenkin ryhmien näkemyksiä. Se mikä ulkopuolisesta ehkä näyttää yleisesti hyväksytyltä käytännöltä jossakin kulttuurissa, saattaakin olla vain eliitin tai jonkin dominoivan ryhmän käsitys.¹³⁸ Näkemys kulttuurin arvoista ja niiden merkityksestä voikin pitkälti riippua siitä, kenen mielipidettä kysytään. Valtaapitävien, dominoivien ryhmien käsitys vallitsevan kulttuurin merkityksestä on usein aivan toinen kuin yhteiskunnan alistettujen tai sorrettujen ryhmien.

Globalisaation poliittisesta hallinnasta puhuttaessa huomio onkin kiinnitettävä yhtäältä niihin instituutioihin ja poliittisen päätöksenteon järjestelmiin, jotka ohjaavat globalisaatioprosessia, ja toisaalta niihin eettisiin periaatteisiin, joiden mukaisesti järjestelmää halutaan ohjata. On kysyttävä miten, millaisin ehdoin ja mihin suuntaan maailmantaloutta ohjataan. Miten sen haittapuolet saadaan kuriin? Lisäksi on tarkasteltava itse talouden tehtävää ja tarkoitusta. On pohdittava, mihin talouden vapauttamisen avulla oikeastaan pyritään. Mitkä ovat talouden tehtävät ja kenen etuja talouden vapauttamisen avulla halutaan edis-

¹³⁷ Ks. esim. maailman uskontojen globaalin etiikan julistus Küng & Kuschel (1994). Ks. myös af Hällström & Raunistola 1998; Küng 1997a ja 1997b; Moninaisuus luovutemme lähteenä 1998.

¹³⁸ Ks. tästä aiheesta Gutman 1993; Nussbaum 1999; Pirjola 1998a ja 1998b.

tää? Koituuko globalisaatioprosessi lopulta kaikkien hyväksi ja lisääkö se hyvinvointia maapallolla, vai edistääkö se vain joidenkin harvojen taloudellisia etuja? Nämä kysymykset suuntaavat huomion myös etiikkaan. Lopuksi onkin pohdittava mahdollisuutta muotoilla yleismaailmallisesti päteviä kriteerejä eettisesti hyväksyttävälle toiminnalle.

4.2 Globaalisaatio on poliittisesti ohjattu prosessi

Julkisessa keskustelussa globalisaatiosta puhutaan toisinaan ikään kuin se olisi omalakinen, väistämätön prosessi: talouden vapauttaminen on suunta, johon kehitys kulkee vääjäämättä ja jota ei juuri pystytä muuttamaan. Ihmisten ja yhteiskuntien tehtäväksi jää ainoastaan sopeutua ja etsiä sellaisia toimintastrategioita, joiden avulla globalisaation luomiin uusiin haasteisiin voitaisiin vastata parhaalla mahdollisella tavalla.

Globalisaatio ei kuitenkaan ole luonnonlain kaltainen prosessi, joka etenee itsestään ja ilman ohjausta. Talouden vapauttaminen on tietoisien poliittisten päätöksenteon tulos. Se ei olisi voinut syntyä vain omalla painollaan ja antamalla asioiden kulkea omaa kulkuaan. Sen sijaan valtiot ja poliittiset päättäjät ovat aktiivisesti edistäneet talouden vapauttamista ja erilaisten rajoitusten poistamista. Globalisaatio ei siten ole vain markkinavoimien aikaansaannos, vaan sen edellytyksenä on ollut ”valtion aktiivisuus taloudellisen toiminnan aineellisen ja oikeudellisen perusrakenteen luomisessa”.¹³⁹

Vapaa maailmantalous ei siis ole syntynyt ilman poliittista ohjausta. Se ei myöskään toimi ilman ohjausta. Vaikka kansallisvaltioiden merkitys onkin vähentynyt ja niiden rooli talouden ohjauksessa muuttunut, globaalilla taloudella on ohjausjärjestelmänsä. Paul Hirstin ja Grahame Thompsonin mukaan maailmantalouden hallinnassa voidaan erottaa viisi erilaista tasoa.¹⁴⁰ Jokaisella näistä tasoista on mahdollista laajentaa hallinnan alaa ja kehittää tehokkaampia säätelymekanismeja.

4.2.1 MAAILMANTALOUDEN HALLINTA

Hirstin ja Thompsonin mukaan maailmantaloutta ohjaavat ensiksikin erilaiset hallitsevien kansallisvaltioiden väliset sopimukset. Erityisesti Euroopan ja Pohjois-Amerikan valtiot sekä Japani ovat perinteisesti tehneet paljon yhteistyötä. Ne voisivat kuitenkin olla aktiivisempia esimerkiksi raha- ja veropolitiikkaa sekä lyhyen aikavälin spekulatiivisen toiminnan säätelyä koskevissa kysymyksissä.¹⁴¹ Toiseksi valtioiden luomat instituutiot vaikuttavat talouden toimintaan. Tällainen instituutio on esimerkiksi juuri Maailman kauppajärjestö. Kolmanneksi taloutta ohjaavat alueelliset organisaatiot, kuten esimerkiksi Euroopan yhteisö tai Pohjois-Amerikan vapaakauppa-alue NAFTA. Neljännen hallinnan tavan muo-

¹³⁹ Väyrynen 1998, 198–199.

¹⁴⁰ Hirst & Thompson 1996, 121–122.

dostavat edelleen kansallisvaltiot ja kansallisen tason politiikka. Kansallisen tason toiminnan tehtävänä on huolehtia niin yritystoiminnan edellytyksistä kuin yhteiskunnan sosiaalisista päämääristäkin, esimerkiksi koulutuksesta. Viides hallinnan taso on (alueellinen ja paikallinen) toiminta. Sille on luotava toimintaedellytykset ja sitä on suojattava kansainvälisen kilpailun tuhoisimmilta vaikutuksilta. Hirstin ja Thompsonin mielestä nämä tasot eivät ole toisiaan poissulkevia, vaan ennemminkin toisistaan riippuvaisia. Jokaisella tasolla on omat erityiset tehtävänsä, ja talouden hallinnan keinot ovat kullakin alueella hyvin erilaiset.¹⁴²

Bob Deacon puolestaan käsittelee globaalitalouden hallintaa sosiaalipoliitiikan näkökulmasta. Hän näkee ihmisten hyvinvoinnista puhuttaessa neljä vaihtoehtoista tulevaisuudenkuvaa.¹⁴³ Ensimmäisen mukaan tilanteen annetaan jatkua entisellään. Globaalin talouden nimissä leikataan sosiaaliturvaa ja vähennetään ihmisten hyvinvoinnin edellytyksiä. Tästä seuraisi kuitenkin sosiaalinen ja poliittinen kaaos. Sosiaalipoliitikassa säästetyt varat jouduttaisiin sijoittamaan turvallisuus- ja vartiointipalveluihin, poliisiin ja vankiloiden määrärahoihin.¹⁴⁴ Yhteiskunta jakautuisi jyrkästi menestyjiin ja syrjäytyneisiin. Jo nykyisellään monissa kaupungeissa Aasiassa, Etelä-Amerikassa ja Yhdysvalloissa hyvin toimeentuleva väestö joutuu linnoittautumaan omille, tarkoin vartioituille asuinalueilleen. Jos köyhyyden ja eriarvoisuuden annetaan edelleen kasvaa, odotettavissa on poliittisen ja sosiaalisen epäjärjestyksen lisääntyminen, ympäristön tuho ja lopulta myös talouden hajoaminen.¹⁴⁵ Siksi on myös parempiosaisten edun mukaista, että eriarvoisuutta synnyttäviin tekijöihin kiinnitetään huomiota ja niihin puututaan.

Toisena hyvinvoinnin turvaamisen vaihtoehtona Deacon pitää paluuta kansalliseen säätelyyn, jossa kukin valtio asettaa rajat taloudelliselle toiminnalle. Kolmas mahdollisuus on luoda taloudelle globaalit pelisäännöt ja keinot säädellä taloutta globaalissa mittakaavassa. Neljännen vaihtoehdon muodostavat alueelliset talouden säätelyn ja hyvinvoinnin jaon standardit. Tällainen alueellinen toimija on esimerkiksi Euroopan unioni. Deacon itse uskoo viimeksi mainitun vaihtoehdon kaikkein todennäköisimmin toteutuvan. Hänen mielestään keskeinen kysymys on, ulotetaanko Euroopan unionin harjoittama talouden sosiaalinen säätely globaalille pelikentälle.¹⁴⁶ Toisaalta voidaan kysyä, onko säätely riittävää ja halutaanko sitä pitää yllä edes Euroopan yhteisössä.

¹⁴¹ Hirst & Thompson 1996, 124–136.

¹⁴² Hirst & Thompson 1996, 121–122.

¹⁴³ Deacon 1997, 79.

¹⁴⁴ Lontoossa työskentelevä kansainvälisen politiikan tutkija Heikki Patomäki toteaa lehdistihaastattelussa, että esimerkiksi Isossa-Britanniassa sosiaaliturvassa säästetyt kulut ovat vain siirtyneet sektorilta toiselle: ”Valtio ei ole olennaisesti pienentynyt, mutta sektorit, joita se pitää yllä, ovat muuttuneet. Itse asiassa sosiaaliturva on siirtynyt sektorilta toiselle: kun yhdessä kohdin on leikattu, toisessa kohdin on annettu lisää. Toisaalta sosiaaliturvasta on otettu pois järjestys- ja turvallisuuspalveluille.” Ks. Puttonen 1998, 13.

¹⁴⁵ Hirst & Thompson 1996, 70.

¹⁴⁶ Deacon 1997, 2.

4.3 Millaisin periaattein globaalitaloutta pitäisi ohjata?

Talouden poliittista hallintaa on siis ollut aina ja on edelleen. Globalisaation edellytykset on luotu poliittisin päätöksin. Kyse ei siis niinkään ole siitä, onko globaalitaloudessa hallintaa vai ei, vaan itse tämän hallinnan luonteesta: millaisin periaattein globaalitaloutta ohjataan ja kenen edut ja näkökannat otetaan huomioon? Millaisen painoarvon ekologiset ja sosiaaliset tekijät saavat talouden pelisäännöistä päätettäessä?

4.3.1 TALOUDELLISTEN NÄKÖKOHTIEN YLIKOROSTUMINEN

Monet eri tahot ovatkin arvostelleet globalisaatioprosessia juuri taloudellisten näkökohtien ylikorostumisesta. Niin kansalaisjärjestöt ja kirkot kuin ammattiyhdistysliikekin ovat arvostelleet tapaa, jolla globalisaatioprosessia on edistetty ja ohjattu. Päätöksiä on tehty yksipuolisesti taloudellisten näkökohtien perusteella ekologisista ja sosiaalisista seurauksista välittämättä. Ristiriitatilanteissa taloudelliset edut ylittävät aina sosiaaliset ja ekologiset näkökohdat. Arvostelijoiden mukaan esimerkiksi WTO:n toiminta ei noudata kansainvälisiä ympäristö- ja ihmisoikeussopimuksia.¹⁴⁷

Globalisaatioprosessia on kritisoitu myös siitä, että sitä ohjataan liiaksi suur-yritysten ehdoilla ja niiden taloudellisten etujen mukaisesti. Globalisaatioon maltillisestikin suhtautuvat tunnustavat yritysten suuren vaikutusvallan. Raimo Väyrysen mukaan globalisaatio ei ole persoonaton prosessi, vaan sitä edistävät toimijat, jotka pyrkivät toteuttamaan omia etujaan ja arvojaan. Globalisaatioon vaikuttavat esimerkiksi kansainväliset yritykset, pankit ja muut taloudelliset toimijat.¹⁴⁸ ”Talouden globaalinen rakennemuutos perustuu pyrkimykseen vähentää yritysten kustannuksia ja kasvattaa niiden voittoja.”¹⁴⁹ Väyrysen mukaan

yrityksillä on globaalin hallinnan suhteen kolmenlaisia tavoitteita: a) vapauttaa ja dereguloida kansallisia talouksia, b) yhdenmukaistaa jäljelle jäävät säännöt sekä c) luoda uusia sääntöjä globalisaation epävakauttavien vaikutusten hallitsemiseksi. Kahdessa ensimmäisessä tapauksessa valtioiden osallistuminen on välttämätöntä, mutta uusien sääntöjen luominen näyttää tapahtuvan yhä enemmän yritysten omin toimin.¹⁵⁰

Kritiikki on kohdistunut myös pyrkimykseen yhä lisätä talouden vapautta. WTO:ta on arvosteltu siitä, että se pyrkii uusiin neuvotteluihin talouden vapauttamiseksi edelleen, vaikka entisiäkään ehtoja ei ole toteutettu eikä kehitysmaille annettuja lupauksia pidetty. Esimerkiksi WTO:n Seattlen kokouksessa syksyllä 1999 kansalaisjärjestöt arvostelivat WTO:ta siitä, että nykyisiä kauppasopimuksia ei ole missään vaiheessa tarkistettu eikä niiden vaikutuksia arvioitu. Uusien vapauttamispyrkimysten sijaan olisi aiheellista miettiä, millä ehdoilla edetään, mihin suuntaan hallintaa kehitetään ja kenen etuja ajetaan.

¹⁴⁷ Kansalaisjärjestöjen globalisaatiokritiikistä ks. esim. Lehtonen 1997.

¹⁴⁸ Väyrynen 1998, 10.

¹⁴⁹ Väyrynen 1998, 43.

¹⁵⁰ Väyrynen 1998, 190.

Myös Maailmanpankin soveltamat rakennesopeutusohjelmat ovat herättäneet arvostelua. Kritiikin mukaan niissä ei oteta lainkaan huomioon toiminnan sosiaalisia seurauksia. Rakennesopeutusohjelmat edellyttävät ankaria budjetti-leikkauksia, jotka puolestaan johtavat hyvinvointipalvelujen ja sosiaalimenojen rajuun karsimiseen. Evelyn Huber on tarkastellut rakennesopeutusohjelmia erityisesti Etelä-Amerikan maiden näkökulmasta. Hänen mukaansa rakennesopeutusohjelmien edellyttämä julkisten tukien poisto on johtanut esimerkiksi elintarvikkeiden hintojen rajuun ja nopeaan nousuun. Rakennesopeutusohjelmilla on ollut negatiivinen vaikutus myös kouluihin ja sairaaloihin suunnattuihin investointeihin sekä opettajien ja terveydenhuoltohenkilökunnan palkkoihin. Tuonin vapauttaminen esimerkiksi Chilessä, Argentiinassa ja Costa Ricassa on johtanut paikallisten teollisuusyritysten konkursseihin. Kaiken tämän seurauksena köyhyysrajan alapuolella elävän väestön määrä on lisääntynyt jyrkästi. Esimerkiksi Argentiinassa vuonna 1980 köyhyysrajan alapuolella eli 10 prosenttia väestöstä, vuonna 1986 jo 16 prosenttia. Huberin mukaan suunta on samanlainen muuallakin Latinalaisessa Amerikassa.¹⁵¹

4.3.2 PÄÄTÖKSENTEON FOORUMI

Toinen maailmanjärjestelmän hallintaan liittyvä keskeinen kysymys koskee sitä, missä päätökset pitäisi tehdä. Päätöksenteon foorumilla voi olla ratkaiseva merkitys hyvinvointipolitiikan käytännön toteuttamiselle. Monet ovat korostaneet Euroopan unionin merkitystä sosiaalisesti vastuullisen talouden edistäjänä. Tämän näkemyksen mukaan Euroopan unionin maiden tulisi yhdessä toimia taloudellisen globalisaation haittavaikutusten torjumiseksi ja eurooppalaisen hyvinvointiajattelun puolustamiseksi.¹⁵²

Toisten mielestä Euroopan yhteisö tai muut alueelliset järjestöt eivät ole paras mahdollinen päätöksenteon foorumi, sillä ne pyrkivät puolustamaan omia etujaan muita alueita vastaan. Vahvat alueet kuten Euroopan tai Amerikan maat pystyvät edistämään omia päämääriään muiden kustannuksella. Monet kehitysmaat sen sijaan kärsivät ja ovat kärsineet tämänkaltaisesta toiminnasta. Ne joutuvat alistumaan muiden sanelemiin ehtoihin eivätkä pysty itse päättämään taloudellisen ja sosiaalisen kehityksensä linjauksista. Alueellisen vastakkainasettelun sijasta tarvitaan pikemminkin yhteistoimintaa ja yhteisiä, maailmanlaajuisia pelisääntöjä. Jos talous toimii globaalisti, myös sen sosiaalisten ja ekologisten ehtojen on oltava globaaleja. Tämän vuoksi toiminta tulisi keskittää enemmänkin kansainvälisiin organisaatioihin, esimerkiksi Maailman kauppajärjestöön WTO:hon, joissa myös kehitysmailla on edustajansa.¹⁵³

¹⁵¹ Huber 1996, 160–163.

¹⁵² Ks. esim. Deacon 1997; Martin & Schumann 1998.

¹⁵³ Ks. esim. Haaparanta 1999. Kehitysmaiden edustajat ovat kuitenkin arvostelleet myös WTO:ta. Kritiikin mukaan WTO:n säännöt heijastelevat olemassa olevia valtasuhteita ja takaavat siten kehittyneille maille paremmat mahdollisuudet vaikuttaa globaalin talouden sääntöihin tai jopa sanella nämä säännöt. Kehittyneet maat siis edistävät järjestössä sumeilematta omia etujaan. Ks. Raghavan 1997, 27–28.

4.3.3 TALOUDEN TEHTÄVÄ

Kolmanneksi globaalitalouden hallinnasta puhuttaessa on tarkasteltava itse taloutta ja sen tehtävää. On pohdittava sitä, mihin talouden vapauttamisen avulla oikeastaan pyritään. Kenen etuja talouden vapauttamisella halutaan palvella? Onko se vain omistajia, sijoittajia ja muita talouden toimijoita hyödyttävä prosessi vai uskotaanko sen lisäävän kaikkien ihmisten hyvinvointia?

Kysymystä talouden päämääristä tarkasteltiin jo edellä liike-elämän etiikkaa pohdittaessa. Tällöin todettiin, että talouden päämääristä vallitsee kaksi erilaista näkemystä. Toisen mukaan talouden tehtävänä on vain omistajien tai sijoittajien etujen palveleminen. Talous nähdään yksityisen toiminnan alueena, jolla ihmiset ovat oikeutettuja edistämään yksityisiä taloudellisia intressejään. Tämän näkemyksen mukaan taloudella ei ole mitään yhteiskunnallisia tai sosiaalisia päämääriä.

Jos taloudella, tai liike-elämällä, ei ole mitään yhteiskunnallisesti hyödyllistä päämäärää, on vaikea perustella sen valtaa ja autonomiaa yhteiskunnassa. Jos talous ei palvele mitään yleishyödyllisiä tarkoituksia vaan ainoastaan joidenkin toimijoiden yksityisiä etuja, miksi sille pitäisi sallia niin suuri toimintavapaus kuin sillä tällä hetkellä on? Taloudellisen toiminnan vapauttamista ja poliittisesta säätelystä riippumatonta asemaa on vaikea oikeuttaa, ellei siitä koidu hyötyä kaikille asianosaisille. Miksi joillekin toimijoille pitäisi turvata vapaus edistää omia taloudellisia etujaan muille koituvista kustannuksista piittaamatta?

Vastakkaisen näkemyksen mukaan talouden tehtävä on tuottaa hyvinvointia kaikille ihmisille. Talous ei ole olemassa vain yrityksiä ja niiden osakkeenomistajia, sijoittajia tai muita talouden piirissä toimivia varten, vaan sen tarkoituksena on lisätä hyvinvointia, kohentaa elintasoja ja elämisen laatua maailmassa. Talouden toiminta riippuu monien muidenkin ryhmien kuin vain osakkeenomistajien intresseistä, ja taloudellisilla päätöksillä on kauaskantoisia vaikutuksia monien muidenkin ihmisten elämään. Siksi myös näiden muiden sidosryhmien oikeudet, edut ja intressit on alusta asti otettava huomioon taloudellisissa ratkaisuissa.

4.3.4 MIHIN SUUNTAAN TALOUDEN TOIMINTAA OHJATAAN?

Taloutta on vapautettu ja pyritään edelleen vapauttamaan poliittisin toimin sen uskomuksen perusteella, että vapaakauppa koituu lopulta kaikkien eduksi ja tuottaa enemmän hyvinvointia kuin haittoja. Oletuksena näyttää siis olevan, että talouden tulisi toimia kaikkien ihmisten, ei vain talouden piirissä toimivien hyväksi. Taloudellisen toiminnan ja talouden vapauttamisen seurauksia ei kuitenkaan ole riittävästi tarkasteltu tästä näkökulmasta. Kuten globalisaation kriitikot ovat huomauttaneet, sen sijaan että olisi tarkasteltu talouden vapauttamisen vaikutuksia, on pyritty edelleen lisäämään talouden vapautta. Jos talouden vapauttamisen uskotaan edistävän yleistä hyvinvointia maailmassa, olisi syytä tutkia, onko toteutettujen toimenpiteiden avulla saavutettu ne hyödyt, jotka on haluttu saavuttaa. Ovatko toimet lisänneet hyvinvointia maailmassa, vai ovatko haitat olleet suuremmat kuin hyödyt?

Olisi siis ensiarvoisen tärkeää pysähtyä arvioimaan sitä, millä ehdoilla ja mihin suuntaan taloudellista toimintaa halutaan kehittää. Aivan keskeisiä tarkastelun kohteita ovat tällöin esimerkiksi kysymykset, mihin talouden vapauttamisen avulla oikeastaan pyritään, kenen etuja tai hyvinvointia sen avulla halutaan edistää tai mitä oikeastaan pidetään talouden varsinaisena tehtävänä tai päämääränä. Huomiota on syytä kiinnittää myös keinoihin, joiden avulla taloudellisen vapauden haittapuoliin voitaisiin puuttua ja joiden avulla taloudellisessa toiminnassa voitaisiin paremmin ottaa huomioon myös sosiaaliset ja ekologiset tekijät. Tällaista pohdintaa ja keskustelua ei globalisaatioprosessin yhteydessä ole toistaiseksi juurikaan käyty.

4.4 Kulttuurin arvot ja eliitin valta

Gloaalitalouden poliittisesta hallinnasta puhuttaessa keskeiseksi nousee kysymys kriteereistä, joiden perusteella taloutta ohjaavia päätöksiä voitaisiin arvioida. Mikäli sosiaaliset ja ekologiset näkökohdat halutaan ottaa huomioon taloudellisessa toiminnassa, on pystyttävä määrittelemään, millainen toiminta on luonnon tai ihmisten hyvinvoinnin kannalta parempaa, millainen huonompaa. Tarvitaan siis jokin yleinen käsitys eettisesti hyväksyttävän toiminnan ehdoista.

Taloudellista toimintaa ohjaavia eettisiä periaatteita on määritelty esimerkiksi kansainvälisissä sosiaalisissa standardeissa ja eettisen sijoitustoiminnan kriteereissä. Näissä standardeissa on kiinnitetty huomiota esimerkiksi työoloihin ja -ehtoihin, ammatillisen järjestäytymisen oikeuksiin, lapsityövoiman kieltoon ja yleensä yhteiskunnallisen kehityksen ja hyvinvoinnin tukemiseen. On kuitenkin kysyttävä, mistä nämä periaatteet nousevat ja miten niitä voidaan perustella.

Relativistisen kannan mukaan mitään tällaisia yhteisiä periaatteita ei voida määritellä. Kaikki eettiset näkemykset ovat erottamattomasti sidoksissa joko jonkin kulttuuripiirin historiallisiin käsityksiin ja tulkintoihin tai sitten ne ovat yksilöllisten valintojen ja arvostusten tulosta. Niinpä esimerkiksi edellä mainitut työoloja, -ehtoja ja ammatillista järjestäytymistä koskevat käsitykset edustavat pelkästään länsimaista käsitystä taloudellisen toiminnan hyväksyttävistä ehdoista. Relativistisen näkemyksen mukaan ihmisoikeuksiakaan ei voida pitää yleismaailmallisina. Ne ovat länsimaisen historiallisen ja kulttuurisen kehityksen tulosta ja edustavat länsimaille ominaisia arvostuksia ja käsityksiä oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta, eikä niitä siksi voida soveltaa koko ihmiskuntaan.

4.4.1 MITÄ "KULTTUURI" TARKOITTAA?

Relativistinen näkökanta on kuitenkin ongelmallinen monestakin syystä. Ensiksikin jo käsitys yhtenäisestä ja selkeästi hahmotettavasta kulttuurista on kyseenalainen. Kulttuurit muuttuvat, sekoittuvat ja vaikuttavat toinen toisiinsa. Ihmisoikeuksia ja kulttuuria tutkinut Jari Pirjola toteaa, että kulttuurit eivät ole eksoottisia puutarhoja, joita ulkopuoliset vaikutteet eivät ole koskettaneet ja jotka ovat pysyneet muuttumattomina vuosisatoja tai -tuhansia: "Taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen globalisaatio, siirtolaisuus, turismi ja tiedonkulun uu-

det verkostot saavat aikaan sellaista elämäntapojen muuttuvuutta, päällekkäisyyttä ja rinnakkaiseloja, että tietyn 'kulttuurin' nimissä puhuminen alkaa olla haasteellinen tehtävä.”¹⁵⁴ Pirjolan mielestä koko kulttuurin käsite olisi syytä asettaa kriittisen tarkastelun kohteeksi. Kulttuurin ”mystifioinnin” tai ”paketoimisen” sijaan olisi korostettava kulttuurin ”monimutkaisuutta, dynaamisuutta ja sekoittuvuutta”.

Pirjolan mukaan myös kulttuureiden heterogeenisuus ja niihin sisältyvät valtasuhteet unohtuvat helposti, ”kun operoidaan abstraktilla kulttuurin käsitteellä”.¹⁵⁵ Todellisuudessa on vaikea löytää sellaisia kulttuureja, joissa tietyt elämäntavat, käytännöt tai moraalikäsitteet olisivat yksiselitteisesti hyväksytyjä. Jonkin ”kulttuurin” varsinaisesta sisällöstä ja keskeisistä ominaispiirteistä vallitsee yleensä monia kilpailevia tulkintoja myös tämän kulttuurin sisällä. Kaikki jonkin kulttuurin piirissä elävät eivät myöskään välttämättä tunnusta kyseisen kulttuurin vallitsevia käytäntöjä, vaikka ne näyttäisivätkin olevan yleisesti hyväksytyjä. Monien sorrettujen ryhmien mielestä ”kulttuurin” nimissä edistetään pelkästään yhteiskunnan valtaapitävien ryhmien arvoja ja etuja.

Kulttuurin arvoista puhuttaessa onkin tärkeää kiinnittää huomio siihen, kenen arvoista oikeastaan puhutaan. Se, mikä ulkopuolisesta ehkä näyttää yleisesti hyväksytyltä käytännöltä, saattaakin olla vain eliitin tai jonkin dominoivan ryhmän käsitys kulttuurin keskeisistä piirteistä.¹⁵⁶ Nämä yhteiskunnan vahvat, valtaapitävät ryhmät kykenevät määrittämään ja pitämään yllä sellaisia arvoja, käytäntöjä ja moraalikäsitteitä, joihin he itse ovat sitoutuneet ja jotka ovat heidän omien etujensa mukaisia. Näiden käsitysten he sitten väittävät edustavan kyseisen kulttuurin yhteisiä ja yleisesti hyväksytyjä periaatteita. He väittävät siis puhuvansa koko sen yhteisön, yhteiskunnan tai kulttuurin nimissä, johon he kuuluvat.¹⁵⁷

4.4.2 ELIITIN EDUT JA OIKEUDET

Kulttuurin arvojen ja moraalikäsitteiden merkitys saattaa kuitenkin riippua pitkälti siitä, kenen mielipidettä kysytään. Jos vallitsevien käytäntöjen merkitystä kysytään valtaapitävien ryhmien sijasta niiltä, joiden elämän ehdot muut sanelevat kulttuurin nimissä, vastaus voi olla hyvin erilainen. Heille kulttuurin arvot saattavat näyttäytyä pelkästään vallankäytön välineinä. Kuvaava esimerkki tästä ovat Intian kastittomat, dalitit, kuten he haluavat itseään kutsuttavan.¹⁵⁸ Nämä ihmiset arvostelevat ankarasti vetoamista kulttuurisiin arvoihin tai historiaan ja perinteeseen vallitsevan yhteiskunnallisen tilanteen oikeuttajana. Heidän mielestään kastijärjestelmä, joka hallitsee koko intialaista kulttuuria ja yhteiskuntaa, on luotu palvelemaan eliitin etuja ja oikeuttamaan sen ylivertaisen aseman muihin ryhmiin nähden.¹⁵⁹ Kulttuuri on siis vallankäytön väline, ja kulttuurin arvoihin vetoamalla pidetään yllä eliitin etuoikeuksia ja valtapolitiikkaa.

¹⁵⁴ Pirjola 1998a, 436.

¹⁵⁵ Pirjola 1998a, 435–436.

¹⁵⁶ Gutman 1993, 176.

¹⁵⁷ Tästä aiheesta ks. Gutman 1993.

¹⁵⁸ Daliteja käsittelevä osuus sisältyy myös artikkeliini Kulttuuri vallan välineenä. Ks. Kopperi 2000.

¹⁵⁹ Prabhakar 1997, 90.

Erityisesti kuvaukset dalit-naisten elämästä ja näiden naisten omat käsitteet kulttuurin arvoista ovat valaisevia. Intiassahan suuri osa väestöstä asuu maaseudulla. Maaseudulla asutus rakentuu siten, että kasteihin kuuluvat asuvat omissa kylissään ja kunkin kastikylän ulkopuolella sijaitsee dalit-kylä. Dalitit ovat käytännössä kastikyläisten maanomistajien palvelijoita ja omaisuutta. Monissa kylissä tämä merkitsee – dalitien itsensä kertoman mukaan – muun muassa sitä, että dalitit eivät voi käyttää kylän kaivoa, eivät kylän vesivarastoja peseytymiseen eivätkä istua bussipysäkillä katoksen suojassa. Se merkitsee paitsi pitkiä työpäiviä käytännössä orjatyössä myös esimerkiksi mielivaltaisia rangaistuksia, jos maanomistaja katsoo sellaiseen olevan aihetta. Naisille se merkitsee myös seksuaalista väkivaltaa. Kasteihin kuuluvat miehet katsovat kastiin vedoten oikeudekseen käyttää dalit- naisia hyväkseen aina halutessaan.¹⁶⁰ Niinpä dalit-naiset kertovat kylistä, joiden jokaisessa dalit-perheessä on ainakin yksi nainen, joka on joutunut ylempien kastien seksuaalisen hyväksikäytön kohteeksi.¹⁶¹ Kastijärjestelmää seurauksineen perustellaan kulttuurilla ja perinteisten arvojen kunnioittamisella.

Dalitien omissa teksteissä arvostellaan voimakkaasti tätä eliitin kulttuuria ja eliitin vallankäyttöä kulttuurin nimissä. Esimerkiksi Prasuna toteaa, että dalit-naisten pitämistä orjuuden kaltaisessa asemassa on perusteltu ja perustellaan edelleen vetoamalla vallitseviin arvoihin, asenteisiin, ideologiaan ja käytäntöihin. ”Intialaisessa yhteiskunnassa dalit-naista ei kohdella kuin ihmistä. – – Nämä naiset – – ovat kastinsa, luokkansa ja sukupuolensa uhreja.”¹⁶² Saman kirjoittajan mielestä dalit-naisiin kohdistuvan väkivallan syynä on ylempien kastien valta, joka legitimoidaan kulttuuriin ja uskontoon vedoten.¹⁶³ ”Vuosisatojen ajan naisia on syrjitty kaikilla elämän alueilla – – tradition ja kulttuurin nimissä.”¹⁶⁴ Dalit-naisia ”on käytetty hyväksi, poljettu alas, alistettu, ostettu, heiltä on kielletty koulutus ja uramahdollisuudet ja heitä on kohdeltu neljänneen luokan kansalaisina (ensin kastiin kuuluva mies, toiseksi kastiin kuuluva nainen, kolmanneksi dalit-mies ja neljänneksi dalit-nainen)”.¹⁶⁵

4.4.3 ”NELJÄNNEN LUOKAN” KANSALAISTEN ÄÄNI

Intian dalitit ovat äärimmäinen esimerkki kulttuurin nimissä harjoitetusta sorrosta.¹⁶⁶ Vastaavanlaisia tapauksia on helppo löytää muitakin.¹⁶⁷ Monet kolman-

¹⁶⁰ Faustina 1997, 92.

¹⁶¹ Prasuna 1997, 103.

¹⁶² Prasuna 1997, 102–103.

¹⁶³ Prasuna 1997, 110–111.

¹⁶⁴ Prasuna 1997, 101.

¹⁶⁵ Selvi 1997, 128–129.

¹⁶⁶ Daliteja koskevasta keskustelusta ks. myös esim. Dangle 1994; Dasi & Massey 1995. Aiheesta on ilmestynyt myös suomenkielinen teos, Malkavaara (1999).

¹⁶⁷ Martha Nussbaum (1999) tuo esille monia vastaavanlaisia, naisten omia kertomuksia epäoikeudenmukaisesta kohtelusta. Ks. esim. Nussbaum 1999, 3–5, 8–9, 29, 55.

nen maailman naiset ovat ryhtyneet puhumaan ja toimimaan sukupuoleen kohdistuvaa syrjintää ja väkivaltaa vastaan. Entiset lapsityöläiset kiertävät ympäri maailmaa puhumassa lasten oikeuksista. Kuitenkin niin naisten alistettua asemaa kuin lapsityövoiman käyttöäkin on perusteltu kulttuurin arvoilla. Myös erilaisiin uskonnollisiin, etnisiin tai sukupuolisiin vähemmistöihin kuuluvat ovat vedonneet ihmisoikeuksiin kulttuurin nimissä tapahtuvan alistamisen lopettamiseksi. Ihmiset, joita tietyn kulttuurin piirissä ja nimissä sorretaan, eivät siis välttämättä hyväksy yhteisössään vallalla olevia moraalikäsitteitä. Näiden ”neljännen luokan” kansalaisten ääntä ei vain useinkaan kuulla tai se on helppo vaientaa.

Kun ”neljännen luokan” kansalaisten ääni ei kuulu, ei voida myöskään tietää, että kulttuuriin vetoavat edustavat myös heidän todellisia etujaan. Jari Pirjola toteaa, että ”kun kolmannen maailman eliitti kansainvälisessä ihmisoikeuskeskustelussa puolustaa esimerkiksi naisten syrjintää, epäinhimillisiä rangaistuksia tai uskonnollista fundamentalismia, puhuvat johtajat ehkä enemmänkin oman valtansa puolustamiseksi kuin niiden valtakirjalla, joiden oikeuksia loukataan”.¹⁶⁸ Jos myös näiden ihmisten ääni kuuluisi, olisi entistäkin vaikeampaa vedota kulttuuriin vallitsevien käytäntöjen puolustamiseksi.

4.5 Globaalin etiikan mahdollisuus

Kulttuuriin ja kulttuureiden erilaisuuteen vetoaminen on huono lähtökohta eettiselle keskustelulle. Kulttuurin käsite peittää näkyvistä kulttuureihin sisältyvät ristiriidat ja valtasuhteet. Toisaalta se korostaa eri kulttuurien ja yhteiskuntien välisiä eroja ja jättää huomiotta ihmisiä yhdistävät tekijät.

Kulttuuristen ja muiden ihmisiä erottavien tekijöiden sijaan eettisessä keskustelussa kannattaisikin kiinnittää huomiota ihmisiä yhdistäviin piirteisiin. Yksilöllisistä, kulttuurisista, uskonnollisista ja muista eroistaan huolimatta ihmiset ovat lopulta pitkälti samanlaisia. Eroihin keskittymisen sijasta olisi hedelmällisempää korostaa samanlaisuutta ja etsiä yhteistyön mahdollisuuksia.

Asiaan on kiinnittänyt huomiota professori Rauni Räsänen, joka on perehtynyt moraalisen kasvatuksen kysymyksiin moniarvoisessa maailmassa. Hänen mielestään moraalikasvatuksessa on keskeistä, että lapsille muovautuu heti pienestä asti käsitys asemastaan ennen kaikkea ihmiskunnan jäsenenä muista määrittävistä ominaisuuksista riippumatta. Moniarvoisessa maailmassa tärkeää on ennen kaikkea ”laji-identiteetin kehittyminen, kyky nähdä moninaisuuden ja erilaisuuden yli”.¹⁶⁹ Tätä lähestymistapaa toteutettaessa pyritään siis katsomaan ihmisten erilaisuuden taakse ja etsimään sitä, mikä ihmisissä kaikesta huolimatta on samanlaista. Kyse on yhteisen ihmisyyden peruspiirteiden hahmottamisesta.

¹⁶⁸ Pirjola 1998b, 35.

¹⁶⁹ Räsänen 1996, 94.

”Keskeistä on, keskitytäänkö – erillisuuden vai samanlaisuuden korostamiseen, luodaanko uhkakuvia ja kilpailua vai yhteistyön ja konfliktien rauhanomaisen ratkaisun haasteita. Perustana on toisten ihmisten ja toisten kulttuurien kunnioitus ja ymmärtäminen kuitenkin sillä edellytyksellä, ettei sallita epäoikeudenmukaisuutta ja ihmisarvon loukkauksia vaan toimitaan niiden poistamiseksi maailmassa.”¹⁷⁰

4.5.1 YHTEINEN IHMISYYS ETIIKAN PERUSTANA

Räsänen mukaan etiikassa on siis tarkasteltava ihmistä ihmisenä, ilman uskonnollisia, kulttuurisia ja maailmankatsomuksellisia tulkintoja. Lähtökohtana on, että tietyt elämän perusedellytykset ovat kaikille ihmisille yhteisiä heidän erilaisista arvoistaan ja elämäntavoistaan huolimatta. Ihmistä koskevan yleisen tiedon ja tosiasioiden perusteella voidaan määritellä ne ehdot tai edellytykset, joita jokainen ihminen yksilöllisistä ominaisuuksistaan tai kulttuuritaustastaan riippumatta tarvitsee elääkseen edes jollakin tavalla normaalia, siedettävää tai ihmisarvoista elämää.¹⁷¹ Täysin kulttuurista tai uskonnosta riippumatta ihmiset tarvitsevat esimerkiksi ravintoa, jonkinlaisen asunnon, perusterveydenhoidon ja riittävän koulutuksen omassa yhteiskunnassa selvitäkseen. Asiaa voi lähestyä myös vastakkaisesta näkökulmasta: kysymällä, mitä on inhimillinen kurjuus tai mitkä asiat loukkaavat ihmisarvoa ja estävät hyvän elämän toteutumisen. Tällaisia asioita ovat esimerkiksi julmuus, orjuus, väkivalta, köyhyys, sairaus, aliravitsemus, erilainen sorto ja alistaminen oli se sitten sukupuoleen, ikään, etniseen taustaan tai vaikkapa uskonnolliseen vakaumukseen tai yleensä elämäntapaan perustuvaa.¹⁷²

Ihmisarvoisen elämän perusehtoja on jo määritelty erilaisissa kansainvälisissä julkilausumissa ja ohjelmissa. YK:n ihmisoikeuksien julistus on näistä julkilausumista tunnetuin, mutta viime aikoina myös useat filosofit, erilaisissa YK:n komiteoissa toimivat poliitikot ja yhteiskunnalliset vaikuttajat sekä eri uskontojen edustajat ovat tuoneet oman panoksensa keskusteluun. Myös edellisessä luvussa mainitut liike-elämän sosiaalisia ehtoja määrittelevät ohjelmat ja standardit perustuvat yleispätevänä pidettyyn käsitykseen ihmisarvoisen elämän ehdoista.

4.5.2 USKONTOJEN GLOBAALIN ETIIKAN JULISTUS

Viime vuosina huomiota on saanut myös sveitsiläisen teologin Hans Küngin aloitteesta syntynyt hanke niin sanotun globaalin etiikan muotoilemiseksi.¹⁷³ Hankkeen lähtökohtana on ollut pyrkimys löytää eri uskontoja ja kulttuureja yhdistäviä eettisiä periaatteita. Hankkeessa mukana oleva professori Reijo E. Heinonen kuvaa sen kehitystä seuraavasti:

”Ensimmäisenä tuloksena voidaan pitää Maailman uskontojen parlamentin Chicagon julistusta *A Global Ethic* (1993), jonka luonnoksen Küng yhdessä kansainvälisen

¹⁷⁰ Räsänen 1996, 94.

¹⁷¹ Galston 1991, 167.

¹⁷² Galston 1991, 165; Vincent 1992, 281. Ks. tästä keskustelusta myös Kopperi 1999.

¹⁷³ Ks. Küng & Kuschel 1994; Küng 1997a ja 1997b. Ks. myös af Hällström & Raunistola 1998.

asiantuntijaryhmän kanssa muotoili. – – Toista globaalietiikan kehitysvaihetta kuvaa Chicagon julistuksen arvioinnista syntynyt teos, joka on suomennettu nimellä *Vas-
tuun aika* (1997). Kolmannessa globaalietiikan vaiheessa (1995–1997) kansainväliset
organisaatiot aktivoituivat kehittämään omia globaalieettisiä periaatteitaan. Pisimmälle
[on] ehtinyt *Inter Action Council*, Vuorovaikutusneuvosto, joka koostuu merkittävistä
vanhemmista valtiomiehistä, jotka eivät enää aktiivisesti osallistu politiikkaan. Hei-
dän julistuksensa *A Universal Declaration of Human Responsibilities* ensimmäisen luo-
kan laati pääosin Hans Küng Chicagon julistuksen pohjalta. Vuorovaikutusneuvos-
ton julistuksen antaminen YK:lle 1.9.1997 johti globaalietiikkaprosessin neljänteen
diplomaattiseen vaiheeseen, jossa etsitään mahdollisuuksia voida hyväksyä julistus YK:n
ihmisoikeuksien julistuksen rinnalle sitä täydentävänä itsenäisenä julistuksena.”¹⁷⁴

Uskontojen globaalin etiikan julistuksessa halutaan tehdä tiettäväksi ne pe-
rusperiaatteet, jotka jo nykyisellään ovat yhteistä eri uskonnoissa. Tarkoituksena
on määritellä eettiset minimivaatimukset, jotka ovat välttämättömiä ihmiskun-
nan eloonjäämiselle.¹⁷⁵ Julistuksen perustana on niin sanottu kultainen sääntö,
joka eri muodoissaan esiintyy monissa uskonnollisissa ja eettisissä perinteissä:
Mitä et tahdo tehtävän itsellesi, sitä älä tee kenellekään toiselle. Tai myönteisesti
ilmaistuna: *Mitä tahdot tehtävän itsellesi, tee sinä sitä toisille!*¹⁷⁶ Kultaisen sään-
nön pohjalta julistuksessa muotoillaan neljä perusvaatimusta.

Ensimmäinen vaatimus koskee sitoutumista väkivallattomuuteen ja kaiken
elämän kunnioittamiseen. Vaatimus tarkoittaa esimerkiksi pyrkimystä konflik-
tien rauhanomaiseen ratkaisuun oikeusjärjestyksen puitteissa sekä vankien ki-
dutuksen, ihmisten silpomisen tai panttivankien tappamisen kieltämistä. Lisäk-
si se merkitsee pyrkimystä suojella kasveja ja eläimiä sekä säilyttää luonto elin-
kelpoisena tuleville sukupolville.¹⁷⁷

Toinen periaate edellyttää sitoutumista solidaarisuuteen ja oikeudenmukai-
seen taloudelliseen järjestykseen.¹⁷⁸ Periaate merkitsee esimerkiksi puuttumista
köyhyyden, syrjäytyneisyyden ja taloudellisen epätasa-arvon syihin. Julistuksen
mukaan hyväntekeväisyys ja yksittäiset avustusprojektit eivät riitä, vaan tarvi-
taan talouden rakenteiden muuttamista oikeudenmukaisemmiksi. Tämä puoles-
taan edellyttää ”kaikkien valtioiden osallistumista ja kansainvälisten järjestöjen
arvovaltaa”.¹⁷⁹

Kolmannessa periaatteessa vaaditaan suvaitsevaisuutta ja totuudellisuutta.
Tämä merkitsee esimerkiksi pidättäytymistä ideologisen tai uskonnollisen pro-
pagandan tai fanatistisen levittämisestä. Julistuksen mukaan ihmisillä on oikeus
todenmukaiseen tietoon. Heillä on myös oikeus saada sellaista informaatiota ja
sivistystä, joka on välttämätöntä erilaisten elämän valintojen ja ratkaisujen te-
kemiseksi.¹⁸⁰

¹⁷⁴ Heinonen 1999, 10–11.

¹⁷⁵ Küng 1997b, 15.

¹⁷⁶ Küng 1997b, 34.

¹⁷⁷ Küng 1997b, 35–37.

¹⁷⁸ Küng 1997b, 37–40.

¹⁷⁹ Küng 1997b, 39.

¹⁸⁰ Küng 1997b, 40–43.

Neljäs periaate koskee sukupuolten välistä tasa-arvoa. Miesten ja naisten välisiin suhteisiin vaaditaan todellista kumppanuutta, tasa-arvoa ja toinen toisensa kunnioittamista. Kaikenlaiset holhouksen, nöyryyttämisen ja riiston muodot tuomitaan.¹⁸¹

4.5.3 ETIIKAN SITOMINEN USKONTOON ON ONGELMALLISTA

Eri kulttuurien ja uskontojen edustajat ovat globaalietiikkaa koskevissa keskusteluissa olleet yllättävänkin yksimielisiä eettisistä perusperiaatteista. Uskontojen ja kulttuurien välinen eettinen keskustelu tai yhteisten oikeuksien ja velvollisuuksien määrittely ei siis ole mahdotonta. Moniarvoisuutta suuremmaksi ongelmaksi globaalin etiikan luomisessa näyttääkin muodostuvan se, kuinka saada yksilöt, yhteisöt, yhteiskunnat ja uskonnot käytännössä toteuttamaan niitä periaatteita, jotka ne jo omien lähtökohtiensaakin perusteella hyväksyvät.¹⁸²

Toisen ongelman globaalietiikkaprojektissa saattavat muodostaa itse projektin lähtökohdat. Mikäli yhteisiä eettisiä periaatteita etsitään nimenomaan uskonnoista ja niiden oppirakennelmista, päädytään helposti samanlaisiin ongelmiin kuin kulttuurin käsitteeseen vedottaessa. Uskontoihin pätee sama kuin kulttuuriinkin: Niiden lähtökohtana ei ole yhteisen ihmisyyden, ”laji-identiteetin” tai ihmisten yhteisten elämän ehtojen hahmottaminen. Huomio kiinnittyy enemminkin kunkin uskonnon omiin oppeihin ja erityispiirteisiin. Nämä opit ja erityispiirteet saattavat kuitenkin enemmänkin erottaa kuin yhdistää ihmisiä. Esimerkiksi emeritusarkkipiispa John Vikström on todennut, että maailman uskonnoilla on enemmän yhteistä etiikan kuin dogmatiikan eli uskonnollisten oppien alueella.

Vikströmin toteamus pitää paikkansa kuitenkin vain, jos uskonnolliset opit ja etiikka kyetään näkemään toisistaan erillisinä asioina. Mikäli etiikkaa sen sijaan tarkastellaan uskonnollisten oppien läpi tai osana uskonnollista oppijärjestelmää, erot siirtyvät helposti myös eettisiin periaatteisiin. Etiikka olisi siksi kyettävä erottamaan uskonnosta ja eettiset periaatteet näkemään uskonnon oppijärjestelmistä riippumattomina. Tällainen erottaminen voi olla mahdotonta, jos yhteisen etiikan määrittelyssä alun perinkin lähdetään uskontojen omista tulkinnoista.

4.6 *Talous ja ihmisen hyvinvointi*

Globalisaatiokeskustelussa on ehkä turhaankin vähätelty poliittisen päätöksenteon mahdollisuuksia. Vaikka kansallisvaltioiden rooli on muuttunut ja pienentynyt, ei globalisaatioprosessi olisi ollut mahdollinen ilman poliittista ohjausta. Poliittiset päättäjät ovat tietoisesti ja aktiivisesti edistäneet talouden vapautta-

¹⁸¹ Kung 1997b, 43–45.

¹⁸² Esim. Kung (1997b, 14) toteaa, että ”usein juuri *uskonnot* loukkaavat niitä käskyjä ja mittapuita, joita ne itse propagoivat”.

mista. Globaalilla taloudellakin on siis ohjausjärjestelmänsä. Talouden toimintaan vaikuttavat kansallisvaltioiden lisäksi erilaiset alueelliset, taloudelliset ja poliittiset organisaatiot. Myös maailmanlaajuisesti toimivilla kansalaisjärjestöillä on aiempaa enemmän vaikutusvaltaa talouden kansainvälisiä pelisääntöjä muotoiltaessa.

Keskeinen kysymys ei siten ole globaalin talouden hallinta vaan tämän hallinnan luonne. Kyse on siitä, millä tavalla, millaisin periaattein ja mihin suuntaan talouden toimintaa ohjataan. Muun muassa kansalaisjärjestöjen, kirkkojen ja ammattiyhdistysliikkeen esittämän arvostelun mukaan talouden vapauttamista on tähän asti ohjattu yksipuolisesti taloudellisten näkökohtien ja talouden toimijoiden etujen mukaisesti. Kritiikin mukaan talous ei kuitenkaan ole olemassa vain muutamien talouden toimijoiden etuja varten, vaan sen tulisi edistää kaikkien ihmisten hyvinvointia.

Keskustelu siitä, kenen ehdoilla globaalia taloutta ohjataan, on käymässä yhä tärkeämmäksi. Jos talouden vapauttamista perustellaan kaikkien lisääntyvällä hyvinvoinnilla, on sen tosiasiallisiin vaikutuksiin kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota. On arvioitava sitä, millaiset taloudelliset päätökset lisäävät ihmisten hyvinvointia ja millaiset aiheuttavat ongelmia. On myös pohdittava sitä, mihin talouden vapauttamisen avulla oikeastaan pyritään, kenen etuja tai hyvinvointia sen avulla halutaan edistää tai mitä oikeastaan pidetään talouden varsinaisena tehtävänä tai päämääränä. Globalisaatiprosessissa on pelkkien taloudellisten näkökohtien sijaan kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota myös sosiaalisiin ja ekologisiin tekijöihin. Globaalitalous tarvitsee globaalin ohjausjärjestelmän, jossa ekologisilla ja sosiaalisilla näkökohdilla on keskeinen asema.

Talouden sosiaalisten ja ekologisten pelisääntöjen määrittelemiseksi ja tarvittavien poliittisten päätösten tekemiseksi tarvitaan käsitys siitä, millainen toiminta on eettisesti hyväksyttävää, millainen ei. Globaali politiikka edellyttää globaalia etiikkaa. Tämän vuoksi eettisten periaatteiden selventämisen, eksplikoimisen ja perustelun tulisi olla keskeinen osa globalisaatiokeskustelua.

5 Hyvinvoinnin turvaaminen globaali-taloudessa

Talouden globalisaatio on ilmiö, josta on puhuttu paljon, jota on tutkittu paljon ja johon on vedottu, kun on haluttu edistää erilaisia taloudellisia tai yhteiskunnallisia päämääriä. Globalisaation nimissä on haluttu alentaa veroja, karsia hyvinvointimenoja ja muokata työelämän rakenteita. Kaikilla globalisaatioon liitetyillä asioilla tai vaatimuksilla ei aina edes ole suoraa yhteyttä itse ilmiöön. Jotkut tutkijat ovatkin kiinnittäneet huomiota siihen, että globalisaatioon viitataan myös omien päämäärien edistämiseksi ja perustelemiseksi.¹⁸³ Globalisaatio on muoti-ilmiö, jonka varjolla voidaan ajaa omia etuja riippumatta siitä, onko itse asioilla mitään tekemistä globalisaation kanssa. Yritykset kilpailuttavat kuntia ja valtioita esimerkiksi tuotantolaitosten sijoituspaikoista globalisaatioon vedoten, vaikka sijoittautumispäätös tehtäisiin aivan muilla perusteilla. Vaatimuksia palkka-, yritys- ja pääomaverotuksen alentamiseksi perustellaan myös talouden globaalistumisella: kireä verotus saa yritykset siirtämään toimintansa alhaisemman verotuksen maihin. Väitteelle ei kuitenkaan esimerkiksi Pertti Haaparannan mukaan ole mitään perusteita: ”Tästä ei ole tutkimuksissa ensimmäistäkään näyttöä. Liike on tapahtunut kehittyneiden maiden sisällä.”¹⁸⁴

Vaikka globalisaation nimissä edistetäänkin monenlaisia siitä riippumattomiakin päämääriä, on globalisaatio – talouden maailmanlaajuinen liberalisointi – kuitenkin olemassa oleva tosiasia. Talouden globalisaatiolla on myös todellisia vaikutuksia niin ihmisten kuin luonnonkin hyvinvointiin. Maailmantalouden vapauttamista on perusteltu väittämällä vapaakaupan koituvan lopulta kaikkien eduksi ja lisäävän hyvinvointia maailmassa. Toisaalta globaalitalouden uskotaan aiheuttavan ihmisten ja luonnon hyvinvoinnille vakavia uhkia. Kun talous itse näistyy yhteiskunnallisesta päätöksenteosta, poliittisilla päättäjillä on aiempaa pienemmät mahdollisuudet asettaa talouden toiminnalle sosiaalisia tai ekologisia reunaehdoja.

¹⁸³ Esim. Veseth 1998.

¹⁸⁴ Haaparanta 1999, 21.

5.1 Neljä näkökulmaa hyvinvointiin

Tämän tutkimuksen lähtökohdaksi otettiin ne haasteet, joita taloudellisen globalisaation on väitetty aiheuttavan ihmisten ja luonnon hyvinvoinnille. Tutkimuksessa tarkasteltiin kolmea erilaista vaihtoehtoa, joiden avulla globaalitalouden aiheuttamiin haasteisiin on pyritty vastaamaan. Ensimmäinen vaihtoehto keskittyy hyvinvointivaltiota koskeviin kysymyksiin. Sen mukaan nykyisenkaltaista hyvinvointivaltiota ei ole mahdollista pitää yllä globaalitalouden vallitessa. Hyvinvointivaltiosta olisi siksi siirryttävä hyvinvointiyhteiskuntaan, jossa valtio ei ole pääasiallinen hyvinvoinnin tuottaja. Vastuuta hyvinvoinnista tulisi siirtää enemmän yksityisille ihmisille, perheille sekä erilaisille vapaaehtoisille yhdistyksille ja järjestöille.

Toisessa lähestymistavassa korostetaan liike-elämän, yritysten ja ylipäättään talouden toimijoiden roolia hyvinvointia koskevissa kysymyksissä. Talouden vapauttaminen on tapahtunut pitkälti juuri liike-elämän, yritysten, sijoittajien ja muiden talouden vaikuttajien ehdoilla ja edistänyt heidän tavoitteitaan. Talouden ja yritysten toiminnalla on kuitenkin suuri vaikutus kaikkien ihmisten elämään ja hyvinvointiin. Siksi yrityksiltä on alettu odottaa vastuuta paitsi taloudellisesta tuloksesta myös ekologisesta ja sosiaalisesta ympäristöstä.

Kolmannen näkemyksen mukaan globalisaation haittoihin voidaan puuttua vain poliittisin toimin. Tarvitaan riittävän vahvoja instituutioita ja päätöksentekojärjestelmiä asettamaan taloudelliselle toiminnalle sosiaalisia ja ekologisia ehtoja. Huomiota on kiinnitetty erityisesti niihin organisaatioihin, jotka jo nykyisellään muovaavat globaalitalouden pelisääntöjä. Globalisaatio ei ole syntynyt itsestään, vaan tietöiden poliittisten päätösten tuloksena. Valtiot ja poliittiset päättäjät ovat aktiivisesti edistäneet talouden vapauttamista ja erilaisten rajoitusten poistamista. Talouden toimintaan vaikuttavat kansallisvaltioiden lisäksi erilaiset alueelliset, taloudelliset ja poliittiset organisaatiot. Globaalilla taloudellakin on siis ohjausjärjestelmänsä.

Neljäntenä vaihtoehtona, jota tässä tutkimuksessa ei tosin käsitelty, voidaan pitää esimerkiksi joidenkin kansalaisjärjestöjen torjuvaa suhtautumista koko globalisaatioprosessiin. Niiden mukaan globalisaatio on väistämättä ristiriidassa luonnon ja ihmisen hyvinvoinnin kanssa. Siksi taloudessa olisi palattava paikalliseen, säänneltyyn toimintaan. Tässä tutkimuksessa on kuitenkin käsitelty vain niitä näkemyksiä, joiden mukaan globalisaatioprosessi on paitsi peruuttamaton myös lopulta enemmän hyödyksi kuin haitaksi. Mikäli tämä oletus kuitenkin osoittautuu vääräksi eikä talouden globalisaatiota voida mitenkään sovittaa yhteen ihmisten ja luonnon hyvinvoinnin kanssa, on kansalaisjärjestöjen esittämä kritiikki otettava vakavasti. Tämän kritiikin mukaan taloudelliset päämäärät voidaan sovittaa yhteen sosiaalisten ja ekologisten näkökohtien kanssa vain palauttamalla taloudellinen toiminta mahdollisimman paikalliselle tasolle.¹⁸⁵

¹⁸⁵ Ks. esim. Korten 1997 ja 1999.

5.2 Vapaaehtoisen toiminnan rajat

Lähiyhteisössä tehtävä vapaaehtoistyö hyvinvoinnin luomiseksi samoin kuin yritysten ja liike-elämän eettisen vastuun lisääntyminen on tärkeää ja tarpeellista. Paikallisella toiminnalla on keskeinen rooli ihmisten lähiyhteisöä koskevien ongelmien hahmottamisessa ja ratkaisemisessa. Yhteisön jäsenet ovat usein itse parhaita asiantuntijoita oman elinympäristönsä kehittämistarpeiden suhteen. Yritysten toiminnalla puolestaan on suuri merkitys koko sen yhteiskunnan hyvinvointiin, jossa yritys toimii. Tämän vuoksi ihmiset odottavat yrityksiltä vastuullista toimintaa ympäröivän yhteiskunnan hyväksi. Menestyvien yritysten onkin kiinnitettävä aiempaa enemmän huomiota myös toimintansa sosiaalisiin ja ekologisiin vaikutuksiin.

Ongelmia voi kuitenkin syntyä, jos vapaaehtoista hyvinvointityötä tai yritysten eettistä vastuuta pidetään pääasiallisena vastauksena globalisaation haasteisiin. Tällainen toiminta jättää liikaa tärkeitä asioita vapaaehtoisen sopimisen ja henkilökohtaisen vastuullisuuden varaan. On epärealistista ajatella, että suuret, koko ihmiskuntaa koskettavat kysymykset voitaisiin ratkaista pelkästään yksilöiden, yhteisöjen tai yritysten vapaaehtoisin toimin. Niin ekologisten kuin sosiaalistenkin ongelmien hallinnassa tarvitaan poliittisia päätöksiä. Poliittisten päättäjien tehtävänä on luoda sellaiset yhteiset pelisäännöt, jotka mahdollistavat ihmisten hyvinvoinnin turvaamisen. Säännöt on muotoiltava siten, että niiden puitteissa yksilöt, yhteisöt ja yritykset voivat toimia sosiaalisesti ja ekologisesti vastuullisella tavalla. Tällöin hyvinvointipalvelujen karsiminen ei ole paikallisen päätöksentekijän ainoa vaihtoehto eikä nopeiden ja suurien tuottojen hakeminen sijoittajille yritysjohtajan ainoa mahdollinen strategia.

Globaalin talouden poliittisesta ohjauksesta puhuttaessa huomio on kiinnitetty niihin organisaatioihin, jotka jo nykyisin muovaavat globaalitalouden pelisääntöjä. Esimerkiksi taloudelliset organisaatiot – Maailmanpankki, Kansainvälinen valuuttarahasto ja Maailman kauppajärjestö – voivat vaikuttaa ja vaikuttavat maailmantalouden pelisääntöihin. Näitä organisaatioita on kuitenkin arvosteltu yksipuolisesta keskittymisestä taloudellisiin näkökohtiin. Taloutta koskevien päätösten sosiaalisiin ja ekologisiin vaikutuksiin ei ole kiinnitetty huomiota. Kyse ei siis aina ole päättäjien kyvyttömyydestä asettaa taloudelle sosiaalisia ja ekologisia reunaehdoja, vaan heidän haluttomuudestaan tehdä niin. Ratkaisevaa on se, millaisin periaattein globaalitaloutta ohjataan. Näistä periaatteista päättäminen on poliitikkojen tehtävä. Talous riippuu poliittisista päätöksistä, ja poliitikot voivat vaikuttaa globalisaatioprosessin suuntaan.

5.3 Globaalitalous ja poliittinen päätöksenteko

Globaalitalous asettaa päättäjät kuitenkin uudenlaisten haasteiden ja vaatimusten eteen. Päätöksentekijöiltä edellytetään ensiksikin kykyä tarkastella asioita kokonaisvaltaisesta näkökulmasta, jossa niin taloudellisilla kuin sosiaalisilla ja ekologisillakin seikoilla on paikkansa. Heidän on kyettävä sovittamaan luonnon ja ihmisen hyvinvointi yhteen taloudellisten päämäärien kanssa erilaisissa rat-

kaisuissa. Kokonaisvaltaisuus merkitsee myös sitä, että kaikessa päätöksenteossa asioita on tarkasteltava omaa lähiyhteisöä laajemmasta näkökulmasta. Kansainvälisellä tasolla tehtävät taloudelliset ja poliittiset linjaukset vaikuttavat myös paikallisen politiikan ehtoihin. Siksi globalisaatio on otettava huomioon myös paikallisessa päätöksenteossa.

Toiseksi globaalitalous edellyttää päättäjiltä myös näkemystä talouden tarkoituksesta tai keskeisestä päämäärästä. Talouden pelisääntöjä muotoiltaessa on tärkeää olla selvillä, mihin talouden vapauttamisen avulla oikeastaan pyritään ja kenen etuja tai hyvinvointia sen ajatellaan edistävän. Nähdäänkö taloudella olevan jokin yleishyödyllinen palvelutehtävä, vai ajatellaanko sen palvelevan vain talouden piirissä toimivien ihmisten omia tarkoituksia?

Kolmanneksi talouden sosiaalisten ja ekologisten pelisääntöjen määrittelymiseksi ja tarvittavien poliittisten päätösten tekemiseksi tarvitaan myös käsitys siitä, millainen toiminta on eettisesti hyväksyttävää. On siis voitava määritellä, millaisia asioita ihmiset tarvitsevat elääkseen normaalia, ihmisarvoista elämää. Ihmisarvoisen elämän edellytyksiä on määritelty monissa jo olemassa olevissa asiakirjoissa ja julkilausumissa. Tärkein niistä on YK:n ihmisoikeuksien julistus. Ihmisoikeuksien ajatus on perustana myös esimerkiksi monissa yritysten ja liike-elämän toimintaa ohjaavissa standardeissa ja ohjelmissa.

Vaikka itse talouden pelisäännöt muotoutuvat pitkälti kansainvälisissä organisaatioissa, on poliitikkojen kaikilla päätöksenteon tasoilla oltava vähintäänkin tietoisia globalisaation herättämistä kysymyksistä ja sen tuomista haasteista. Mikäli poliitikot eivät ole kiinnostuneita näistä kysymyksistä, valta siirtyy helposti esimerkiksi talouden toimijoille tai asioita valmisteleville virkamiehille. Tämän vuoksi globalisaatioon liittyvien eettisten kysymysten tulisi olla keskeinen osa globalisaatiosta käytävää poliittista keskustelua.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Tapio & Junkkari, Lari 1999, *Yrityksen arvot & etiikka*, WSOY, Juva.
- Airaksinen, Timo (toim.) 1991, *Ammattien ja ansaitsemisen etiikka*, Yliopistopaino, Helsinki.
- Appadurai, Arjun 1990, Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy, teoksessa Michael Featherstone (toim.), *Global Culture – Nationalism, Globalization and Modernity*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi (repr. 1997), 295–310.
- Aristoteles 1991, *Politiikka*, suomentanut A. M. Anttila, selitykset laatinut Juha Sihvola, Gaudeamus, Jyväskylä.
- Barry, Norman 1997, Conservative Thought and The Welfare State, *Political Studies* 4, nr 2, 331–345.
- Behrman, Jack N. 1988, *Essays on Ethics in Business and the Professions*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Bellah, Robert et. al. 1985, *Habits of the Heart. Individualism and Commitment in American Life*, University of California Press, Berkeley.
- Callahan, Joan C. (toim.) 1988, *Ethical Issues in Professional Life*, Oxford University Press, New York.
- Caux'n periaatteet 1994, <http://www.cauxroundtable.org/> (11.2.2000).
- Chadwick, Ruth (toim.) 1994, *Ethics and the Professions*, Aldershot, Avebury.
- Dangle, Arjun (toim.) 1994, *Poisoned Bread*. Translations from Modern Marathi Dalit Literature, Orient Longman Limited, Bombay.
- Dasi, Bhagwan & Massey, James (toim.) 1995, *Dalit Solidarity*. ISPCK, Delhi.
- Deacon, Bob (with Michelle Hulse and Paul Stubbs) 1997, *Global Social Policy*, International Organizations and the Future of Welfare, SAGE Publications, London.
- Dwyer, Peter 1998, Conditional Citizens? Welfare Rights and Responsibilities in the Late 1990's, *Critical Social Policy* 57, vol. 18 (4), 493–517.
- Esping-Andersen, Gøsta (toim.) 1996, *Welfare States in Transition, National Adaptations in Global Economies*, SAGE Publications, London (repr. 1997).
- Etzioni, Amitai 1993, *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*, Fontana Press, London.
- Etzioni, Amitai (toim.) 1995, *New Communitarian Thinking – Persons, Virtues, Institutions, and Communities*, University Press of Virginia, Charlottesville and London.
- Etzioni, Amitai 1996, *The New Golden Rule – Community and Morality in a Democratic Society*, BasicBooks, New York.

- Faustina 1997, From Exile to Exodus – Christian Dalit Women and the Role of Religion, teoksessa V. Devasahayam (toim.), *Frontiers of Dalit Theology*, ISPCK, Gurukul, 92–99.
- Frankena, William K. 1963, *Ethics*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Freeman, Edward R. 1984, *Strategic Management: A Stakeholder Approach*, Pitman Publishing Company, Boston.
- Friedman, Milton 1985, The Social Responsibility of Business is to Increase Its Profits, teoksessa J. DesJardins & J. McCall (toim.), *Contemporary Issues in Business Ethics*, Wadsworth, Belmont, 21–25.
- Friedman, R. Z. 1988, Morality and the Morally Informed Life, teoksessa Peter E. French & Theodore E. Uehling & Howard K. Wettstein (toim.), *Midwest Studies in Philosophy* XIII, Ethical Theory, Character and Virtue, University of Notre Dame press, Notre Dame, 149–160.
- Galston, William 1991, *Liberal Purposes – Goods, Virtues, and Diversity in the Liberal State*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony 1994, *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*, Polity Press, Cambridge.
- Giddens, Anthony 1998, *The Third Way – The Renewal of Social Democracy*, Polity Press, Cambridge.
- Gloabalistuminen ja Suomi 1998, EVA-raportti maailman yhteenkasvamisesta, Elinkeinoelämän valtuuskunta.
- Goodin, Robert E. 1988, *Reasons for Welfare: the Political Theory of the Welfare State*, Princeton University Press, Princeton.
- Goodin, Robert E. 1998, Social Welfare as a Collective Social Responsibility, teoksessa David Schmidtz & Robert E. Goodin, *Social Welfare and Individual Responsibility*, Cambridge University Press, Cambridge, 97–195.
- Goodpaster, Kenneth 1993, Business Ethics and Stakeholder Analysis, teoksessa Earl Winkler & Jerrold Coombs (toim.), *Applied ethics: a Reader*, Basil Blackwell, Oxford, 229–248.
- GrosJean, Thomas 1996, Vakituinen työntekijä on rasite, Veijo Sahiluoman haastattelu, *Kauppalehti Optio* 8.2.1996, 20–22.
- Gutman, Amy 1993, The Challenge of Multiculturalism in Political Ethics, *Philosophy & Public Affairs* 22, number 3, 171–206.
- Haaparanta, Pertti 1999, Voiko globalisaatiota hallita, Janne Hopsun haastattelu, *Maailmanpyörä* 1, 20–21.
- Harvey, B. (toim.) 1994, *Business Ethics: a European Approach*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Heinonen, Reijo E. 1999, Hans Küng ja vastuun laajenevat kehät, *Tampereen Globaali etiikka -taphtuman (22.–23.5.1999) ohjelmalehtinen*, 9–11.
- Helander, Voitto 2000, Onko kolmannen sektorin politiikka tarpeen, *Kanava* 1, 10–12.
- Hirst, Paul & Thompson, Grahame 1996, *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*, Polity Press, London.
- Honkamaa, Tapio 1999, Raha otti vallan, *Kauppalehti Optio* nro 6, 46–49.
- Huber, Evelynne 1996, Options for Social Policy in Latin America: Neoliberal versus Social Democratic Models, teoksessa Gøsta Esping-Andersen (toim.), *Welfare States in Transition, National Adaptations in Global Economies*, SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 141–191.
- af Hällström, Gunnar & Raunistola, Eeva (toim.) 1998, *Vastuun uudet ulottuvuudet*, Joensuu yliopistopaino, Joensuu.
- Jokinen, Noora 1999, Eettisten sijoitusrahastojen käsitys etiikasta vaihtelee, *Helsingin Sanomat* 27.2.1999, D1.
- Julkunen, Raija 2000, Hyvinvointivaltion näkymä – zombiko? *Sosiaaliturva* 1, 4–7.
- Kaptein, Muel 1998, *Ethics Management: Auditing and Developing the Ethical Content of Organizations*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht, Boston, London.

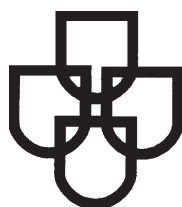
- Kinder, Peter D. & Lydenberg, Steven D. & Domini, Amy L. 1993, *Investing for Good: Making Money While Being Socially Responsible*, HarperCollinsPublishers, New York.
- Kirkon sijoitustoiminnan eettiset periaatteet 1999, Kirkon talouseettisen työryhmän mietintö, Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 1999:3, Kirkkohallitus, Helsinki.
- Kopperi, Marjaana 1999, *Right Actions and Good Persons – Controversies between Eudaimonistic and Deontic Moral Theories*, Ashgate, Aldershot.
- Kopperi, Marjaana 2000, Kulttuuri vallan välineenä, teoksessa Juha Räikkä & Mikko Wennberg (toim.), *Mitä on valta*, Unipress, Kuopio, 116–126.
- Korten, David 1997, *Maaailma yhtiöiden vallassa*, suomentanut Tero Norkola, Like, Helsinki.
- Korten, David 1999, *Elämä kapitalismin jälkeen. Maaailma yhtiövallan kaaduttua*, suomentanut Tero Norkola, Like, Helsinki.
- Küng, Hans & Kuschel, Karl-Josef (toim.) 1994, *Elämää säilyttävät arvot: Maailman uskontojen parlamentin julistus ja sen tausta*, suomentanut Taisto Nieminen, Arator, Helsinki.
- Küng, Hans 1997a, *A Global Ethic for Global Politics and Economics*, englanniksi kääntänyt John Bowden, SCM Press, London.
- Küng, Hans (toim.) 1997b, *Vastuun aika*, suomentanut Taisto Nieminen, suomenkielisen version toimittaja Reijo E. Heinonen, Pohjoinen, Jyväskylä.
- Lehtonen, Kimmo (toim.) 1997, *Vuosisadan keikka. Puheenpuoroja Maailman kauppajärjestöstä ja ruokaturvasta*, Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen julkaisusarja 17, Helsinki.
- Malkavaara, Mikko 1999, *Intialainen Dalit-teologia. Vapautuksen teologiaa ja ihmisoikeuskamppailua*, Kirkon tutkimuskeskus sarja A nro 73, Gummerus, Jyväskylä.
- Martin, Hans-Peter & Schumann, Harald 1998, *Globalisaatioloukku, hyökkäys demokratiaa ja hyvinvointia vastaan*, suomentanut Margit Heinämäki, Vastapaino, Tampere.
- Minus, P. (toim.) 1993, *The Ethics of Business in a Global Economy*, Kluwer Academic Publishers, Boston.
- Moninaisuus luovuutemme lähteenä* 1998, Kulttuurin ja kehityksen maailmankomission raportti, suomentanut Susan Heiskanen, Otava, Keuruu.
- Murray, Charles 1997, *What it Means to Be a Libertarian*, Broadway Books, New York.
- Narveson, Jan 1988, *The Libertarian Idea*, Temple University Press, Philadelphia.
- Narveson, Jan 1997, Classical vs. Modern Liberalism: Advantage, Classical teoksessa Sirkku Hellsten & Marjaana Kopperi & Olli Loukola (toim.), *Taking the Liberal Challenge Seriously*, Ashgate, Aldershot, 9–23.
- Nozick, Robert 1974, *Anarchy, State and Utopia*, Basic Books, New York.
- Nussbaum, Martha C. 1999, *Sex and Social Justice*, Oxford University Press, New York, Oxford.
- Our Global Neighbourhood* 1995, The Report of the UN Commission on Global Governance, Oxford University Press, Oxford.
- Pirjola, Jari 1998a, Ihmisoikeudet ja kulttuurirelativismi – näkökulmia 2000-luvulle, *Oikeus* 4, 433–439.
- Pirjola, Jari 1998b, Universaalit ihmisoikeudet ja kulttuuri, *Diakonia* 6, 35–36.
- Prabhakar, M. E. 1997, Caste-Class, Patriarchy and Doing Dalit Theology, teoksessa V. Devasahayam (toim.), *Frontiers of Dalit Theology*, ISPCK, Gurukul, 79–91.
- Prasuna, N. G. 1997, The Dalit Woman, teoksessa V. Devasahayam (toim.), *Frontiers of Dalit Theology*, ISPCK, Gurukul, 100–116.
- Puttonen, Mikko 1998, Minne politiikka katosi, *Yliopisto* 2, 11–14.
- Raghavan, Chakravarthi (1997), Globalisaation korkein laki on ahneus, teoksessa Kimmo Lehtonen (toim.), *Vuosisadan keikka. Puheenpuoroja Maailman kauppajärjestöstä ja ruokaturvasta*, Kehitysyhteistyön palvelukeskuksen julkaisusarja 17, Helsinki, 21–29.
- Raunio, Antti 1999, Suurten kirkkokuntien sosiaalieettinen opetus, teoksessa Jaana Hallamaa (toim.), *Rahan teologia ja Euroopan kirkot*, Atena, Juva, 33–121.

- Ritvos, Pekka 1999, Omistajan oikeus, pääkirjoitus, *Kauppalehti Optio* nro 6, 5.
- Räikkä, Juha & Kotkavirta, Jussi & Sajama, Seppo 1995, *Hyvä ammattilainen. Jobdatus ammattietiikkaan*, Painatuskeskus, Helsinki.
- Räsänen, Rauni 1996, Kansainvälistyminen ja globaali etiikka kasvatuksen näkökulmasta, teoksessa Pirkko Pitkänen (toim.), *Kasvatuksen etiikka*, Edita, Helsinki, 88–98.
- Saarinen, Merja 1999, Sijoittaja määrää yrityksen tahdin, *Helsingin Sanomat* 7.2.1999, E1.
- Schmidtz, David (1998), Taking Responsibility, teoksessa David Schmidtz & Robert E. Goodin, *Social Welfare and Individual Responsibility*, Cambridge University Press, Cambridge, 1–96.
- Selvi, M. Kamal Raja 1997, The Dalit Woman, the fourth class citizen, teoksessa V. Deva-sahayam (toim.), *Frontiers of Dalit Theology*, ISPCK, Gurukul, 117–129.
- Selznick, Philip 1996, Personhood and Moral Obligation, teoksessa Amitai Etzioni (toim.), *New Communitarian Thinking – Persons, Virtues, Institutions, and Communities*, University Press of Virginia, Charlottesville and London, 110–125.
- Soros, George 1999, *Kansainvälisen kapitalismin kriisi: avoin yhteiskunta uhattuna*, suomentanut Heikki Karjalainen, Tammi, Helsinki.
- Vastuu Huomisesta* 1998, kemianteollisuuden ympäristö-, terveys- ja turvallisuusohjelma, esite, Kemianteollisuus ry.
- Veseth, Michael 1998, *Selling Globalization. The Myth of the Global Economy*, Lynne Rienner, Boulder.
- Vincent, John 1992, Modernity and Universal Human Rights, teoksessa Anthony McGrew & Paul G. Lewis et al., *Global Politics, Globalization and the Nation-State*, Polity Press, Cambridge, 269–292.
- Väyrynen, Raimo 1998, *Globalisaatio, uhka vai mahdollisuus?* WSOY, Juva.
- Väyrynen, Raimo 1999, *Globalisaatio ja Suomen poliittinen järjestelmä*, Taloustieto, Helsinki.
- Weiss, Joseph W. 1998, *Business Ethics, A Stakeholder and Issues Management Approach*, The Dryden Press, Harcourt Brace College Publishers, Orlando.
- Welford, R. 1996, *Hijacking Environmentalism*, Earthscan, London.
- Wilding, Paul 1997, The Welfare State and The Conservatives, *Political Studies*, 45 (4), 716–726.

*Kunnallisalan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisujen sarjassa
ovat ilmestyneet*

- 1 Pirjo Mäkinen
KUNTARAKENNESELVITYS (1992)
- 2 HYVINVOINTIYHTEISKUNNAN TULEVAISUUS
Kolme näkökulmaa (1992)
- 3 Maria Lindbom
KUNNAT JA EUROOPPALAINEN ALUEKEHITYS (1994)
- 4 Jukka Jääskeläinen
KUNTA, KÄYTTÄJÄ, MARKKINAVOIMA
Kunnallisen monopolin ohjaus ja johtaminen (1994)
- 5 Torsti Kivistö
KEHITYKSEN MEGATRENDIT JA KUNTIEN TULEVAISUUS
Kohti ihmisläheistä kansalaisyhteiskuntaa (1995)
- 6 Kari Ilmonen–Jouni Kaipainen–Timo Tohmo
KUNTA JA MUSIIKKIJUHLAT (1995)
- 7 Juhani Laurinkari–Pauli Niemelä–Olli Pusa–Sakari Kainulainen
KUNTA VALINTATILANTEESSA
Kuka tuottaa ja rahoittaa palvelut? (1995)
- 8 Pirjo Mäkinen
KUNNALLISEN ITSEHALLINNON JÄLJILLÄ (1995)
- 9 Arvo Myllymäki–Asko Uoti
LEIKKAUKSET KUNTIEN UHKANA
Vaikeutuuko peruspalvelujen järjestäminen? (1995)
- 10 Heikki Helin–Markku Hyypiä–Markku Lankinen
ERILAISET KUNNAT
Kustannuserojen taustat (1996)
- 11 Juhani Laurinkari–Tuula Laukkanen–Antti Miettinen–Olli Pusa
VAIHTOEHDOKSI OSUUSKUNTA
– yhteisö kunnan palvelutuotannossa (1997)
- 12 Jari Hyvärinen–Paavo Okko
EMU – ALUEELLISET VAIKUTUKSET JA KUNTATALOUS (1997)
- 13 Arvo Myllymäki–Juha Salomaa–Virpi Poikkeus
MUUTTUMATON – MUUTTUVA KANSANELÄKELAITOS (1997)

- 14 Petri Böckerman
ALUEET TYÖTTÖMYYDEN KURIMUKSESSA (1998)
- 15 Heikki Helin–Seppo Laakso–Markku Lankinen–Ilkka Susiluoto
MUUTTOLIIKE JA KUNNAT (1998)
- 16 Kari Neilimo
STRATEGIAPROSESSIN KEHITTÄMINEN MAAKUNTATASOLLA
– case Pirkanmaa (1998)
- 17 Hannu Pirkola
RAKENNERAHASTOT
– ohjelmien valmistelu, täytäntöönpano ja valvonta (1998)
- 18 Marja-Liisa Nyholm–Heikki Suominen
PALVELUVERKOSSA YÖTÄPÄIVÄÄ (1999)
- 19 Jarmo J. Hukka–Tapio S. Katko
YKSITYISTÄMINEN VESIHUOLLOSSA? (1999)
- 20 Salme Näsi–Juha Keurulainen
KUNNAN KIRJANPITOUUDISTUS (1999)
- 21 Heikki Heikkilä–Risto Kunelius
JULKISUUSKOE
Kansalaiskeskustelun opetuksia koneistoille (2000)
- 22 Marjaana Kopperi
VASTUU HYVINVOINNISTA (2000)

Kunnallisalan kehittämissäätiö rahoittaa kuntia palvelevaa tutkimus- ja kehittämistoimintaa. Tavoitteena on näin tukea kuntien itsehallintoa ja parantaa niiden toimintamahdollisuuksia.

Rahoitettavien tutkimusten tuloksien tulee olla sovellettavissa käytäntöön. Rahoitettavilta hankkeilta edellytetään ennakoluulotonta ja uutta uraa luovaa otetta.

Säätiöllä on *Polemiikki*-niminen asiakaslehti ja kaksi julkaisusarjaa:

Polemia-sarja, jossa käsitellään kunnille tärkeitä strategisia kysymyksiä ajattelua herättävällä tavalla.

Tutkimusjulkaisut-sarja, jossa julkaistaan osa säätiön rahoittamista tutkimuksista. Pääosa säätiön rahoittamista tutkimuksista julkaistaan tekijätahon omissa julkaisusarjoissa.

Vuonna 1990 perustettu itsenäinen säätiö rahoittaa toimintansa sijoitus-
tuotoilla.

Osoite	Kasarmikatu 23 A 15 00130 Helsinki
Puhelin	(09) 6226 570
Telekopio	(09) 6226 5710
Asiamies	Lasse Ristikartano, (09) 6226 5720
Tutkimusasiamies	Veli Pelkonen, (09) 6226 5740
Taloudenhoitaja	Tuulikki Saarinen, (09) 6226 5730
Säätiön esittely ja hakuohjeet	www.kaks.fi

